

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AHMET MUHTAR ÖMER'İN ARAP SÖZLÜKBİLİMİNDEKİ
YERİ**

DOKTORA TEZİ

Halil UYSAL

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI

NİSAN-2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

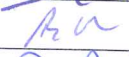
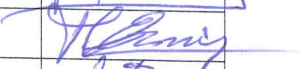
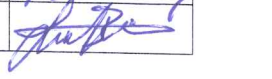
AHMET MUHTAR ÖMER'İN ARAP SÖZLÜKBİLİMİNDEKİ
YERİ

DOKTORA TEZİ

Halil UYSAL

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı

“Bu tez 24/04/20118 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Ahmet Bostancı	Kabul	
Prof. Dr. Ali Bulut	Kabul	
Doç. Dr. Kemal Batak	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Hamza Ermiş	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Ali Benli	Kabul	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	HALİL UYSAL
Öğrenci Numarası	:	1360D08011
Enstitü Anabilim Dalı	:	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı	:	ARAP DİLİ VE BELAGATI
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	AHMET MUHTAR ÖMER'İN ARAP SÖZLÜKBİLİMİNDEKİ YERİ
Benzerlik Oranı	:	%9

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜN

☒ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

16.5.2018
İmza

☒ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

16.5.2018
İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Ahmet Bostancı

Tarih: 16.05.2018

İmza:

İmza

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖZET	V
SUMMARY	VI
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AHMET MUHTAR ÖMER'İN HAYATI VE ESERLERİ	6
1.1. AHMET MUHTAR ÖMER'İN HAYATI	6
1.1.1. İsmi, Doğum Yeri, Ailesi	6
1.1.2. Eğitim Hayatı	6
1.1.3. Görevleri ve Akademik Etkinlikleri	7
1.1.4. Yönettiği Tezler	8
1.1.5. Katıldığı Toplantı, Kongre, Kurultay, Çalıştay ve Hizmet İçi Eğitim Kursları	9
1.1.6. Üye Olduğu Kuruluşlar	9
1.1.7. Kazandığı Ödüller ve Madalyalar	10
1.1.8. Vefatı	10
1.2. AHMET MUHTAR ÖMER'İN ESERLERİ	10
1.2.1. Tahkikler	11
1.2.2. Eğitim – Öğretim Amaçlı Eserler	11
1.2.3. Dil Ve Kültür Tarihi Konulu Eserler	15
1.2.4. Dilbilim Konulu Eserler	17
1.2.5. Kur'ân İlimlerine İlişkin Eserler	23
1.2.6. Sözlükler ve Ansiklopediler	26
1.2.6. AHMET MUHTARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR	26
BÖLÜM 2: AHMET MUHTAR ÖMER'İN SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMALARI	28
2.1. TAHKİK ÇALIŞMALARI	28
2.2. KURAMSAL ÇALIŞMALARI	33
2.2.1. el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab	33
2.2.2. Sınâtu'l-Mucemi'l-Hadîs	40
2.2.3. el-Meâcimu'l-Arabiyye fî Davi'd-Dirâsâtî'l-Hadîse	42
3.3. UYGULAMALI SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMALARI	43

BÖLÜM 3: AHMET MUHTAR ÖMER'İN SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMALARININ UYGULAMA ÖRNEKLERİ	47
3.1. Hazırlık Çalışmaları	47
3.2. Sözlüğün Kaynakları	48
3.3. Madde Başlarının Seçimi ve İşlenişi	51
3.3.1. Madde Başlarının Sayısı	51
3.3.2. Çok Anlamlı Kelimeler	52
3.3.3. Dış Dünyada Bir Karşılığı Olmayan Kelimeler	58
3.3.4. Deyimler	67
3.4. Madde Başlarının Yazılması	68
3.5. Madde Başlarının Düzenlenmesi	69
3.6. Önsöz ve Ekler	78
3.7. Sözlüğün Görevleri	80
3.7.1. Anlamanın Açıklanması	81
3.7.1.1. Tanımlayarak Açıklama	82
a. Kolay Kelimeler	82
b. Soyut Kavramlar	83
3.7.1.2. Eş / Zıt Anlamlı Kelime İle Açıklama	87
3.7.1.3. Bağlam Zikredilerek Açıklama	91
3.7.1.4. Örnek Cümle Kullanarak Açıklama	94
3.7.1.5. Gösterimsel Tanımla Açıklama	97
3.7.1.6. Resim, Tablo, Grafik vb. Yardımıyla Açıklama	101
3.7.1.7. Tanımlama Kusurları	102
a. Eksik Tanım	102
b. Tanımlamama	106
c. Döngüsel Tanımlama	107
3.7.2. Telaffuzun Belirtilmesi	108
3.7.3. İmlânın Belirtilmesi	109
3.7.4. Köken Bilgisine Yer Verilmesi	109
3.7.5. Sarf ve Nahiv Bilgilerine Yer Verilmesi	110
3.7.6. Kullanım Türünün ve Sıklığının Belirtilmesi	113
3.7.7. Ansiklopedik Bilgilere Yer Verilmesi	115
SONUÇ	117
EKLER	120

KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ	140

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
m.	: Milâdî
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
tahk.	: Tahkik eden
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri

Tezin Başlığı: Ahmet Muhtar Ömer'in Arap Sözlükbilimindeki Yeri	
Tezin Yazarı: Halil UYSAL	Danışman: Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI
Kabul Tarihi: 24 Nisan 2018	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 139 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Arap Dili ve Belagatı
Ahmet Muhtar, 70 yıllık hayatının yaklaşık 45 yılını akademik çalışmalar yaparak geçirmiş, birçok araştırmalar yapmış, kitaplar ve makaleler yazmış, konferanslar vermiş, ilmi toplantılara katılmıştır. Çalışmalarını belirli bir program çerçevesinde yapan yazar, genelden özele ve özelden daha özele şeklinde bir süreci takip etmiştir. Araştırmalarıyla ve kişisel hayatıyla teori ve pratik birlikteliğini en müşahhas örnekleriyle ortaya koyan Ahmet Muhtar'ın kişisel ve bilimsel özelliklerinin en yalın şekilde görünümüne kavuştuğu, en çok dikkat çeken ve en etkileyici çalışmaları, sözlükleri ve ansiklopedileridir. O, modern Arap sözlükbiliminin öncü kuramcılarından birisi olmasının yanı sıra uygulamalı sözlükbilim alanında yapmış olduğu bireysel ve grup çalışmalarıyla da dikkatleri çekmektedir. <i>Sınaatu'l-mu'cem</i> isimli eseri, yazarın ilmi çalışmalarına başladığı ilk dönemden itibaren ilgi alanında olan sözlükbilim konusundaki engin tecrübelerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Kitap, yazarın modern Arap sözlüğü ve sözlükçülüğü konusunu merkeze alarak katıldığı birçok ilmi toplantıda sunduğu araştırmalarının bir sonuç bildirgesi mesabesinde. Bu kitabın <i>el-Meknezu'l-Kebîr</i>, <i>el-Mucemu'l-Mevsûi li Elfâzı'l-Kurâni'l-Kerîm</i> ve <i>Mucemu'l Luğati'l Arabiyyeti'l Muâsıra</i> isimli eserlerinin hazırlanış usul ve yöntemlerinin yer aldığı bir yol haritası, bir çalışma planı olduğu söylenebilir.	
Anahtar Kelimeler: Dil, Arapça, Ahmet Muhtar Ömer, Sözlük, Sözlükbilim.	

Title of the Thesis: Contributions of Ahmad Muhtar Omar in Modern Arabic	
Author: Halil UYSAL	Supervisor: Professor Ahmet BOSTANCI
Date: 24 April 2018	Nu. of pages: vi (pre text) + 139 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences Subfield: Arabic Language and Rhetoric	
Ahmad Muhtar spent almost 45 years of his 70 years life by making academic studies. He made lots of research, wrote books and articles, gave lectures and attended scientific assemblies. Author, who arranged his studies according to a specific program, followed a qualitative process that he shaped as from the general to the specific and from the specific to the general. He gave instances on synergy of theoretical and practical application with his research and his personal life. The most conspicuous and the most influential works of Ahmad Muhtar are his dictionaries and encyclopedias that contain also his personal and scientific attitude.	
Keywords: Language, Arabic, Ahmed Mokhtar Omar, Lexicon, Lexicography.	

GİRİŞ

Miladi yedinci yüzyılda çölden şehirlere göç eden Araplar, şehir halkının konuşurken birtakım yanlışlar yaptıklarına sıklıkla şahit olmakta ve bazı yabancı sözcükleri kullandıklarını görmekteydiler. Dil konusunda bilgili kimseler, öncelikle bu yanlışları düzeltmek, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okumak ve yorumlarken hata yapmamak gibi sâiklerle birtakım çalışmalar yapmaya başladılar. Ayrıca fetihler sonucu kısa sürede çok geniş bir coğrafyada devlet işlerinin, dinin, bilimin ve eğitimin dili konumuna gelen Arapça hızlı bir gelişme sürecine girmişti. Sonraki iki yüzyıl boyunca artarak devam eden bu çalışmalar, öncelikli olarak, eski şiirlerin derlenmesi, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde geçen “ğarîb” kelimelerin açıklanması şeklinde başlamıştı. Bir taraftan da belirli konulardaki kelimeler ve ibareler birtakım yöntemlerle sınıflandırılıyordu. Sonuçta *Kitâbu'l-İbil* (Develer Kitabı), *Kitâbu'l-Hayl* (At Kitabı), *Kitâbu Esmâ'i'l-Vuhûş ve Sıfâtuhâ* (Yaban Hayvanların Adları ve Nitelikleri Kitabı), *Kitâbu'n-Nahl* (Arı Kitabı), *Kitâbu'n-Nebât ve's-Şecer* (Bitkiler ve Ağaçlar Kitabı) gibi çalışmalar ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda alfabedeki bir harfî temel alan *Kitâbü'l-Hemze* ve *Kitâbü'l-Cîm* gibi tasnifler yapılmaktaydı. Ayrıca “siyah-beyaz”, “satın alma-satma” gibi zıt sözcüklerin bir araya getirildiği, üç harfli sözcüklerin farklı hareketlerle kazandıkları anlamların sıralandığı çalışmalara rastlanmaktaydı.

Sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Arap dil biliminde önemli bir gelişme yaşandı, Basralı alim, aruz şiir ölçüsünün kurucusu el-Halil b. Ahmed el-Ferahîdî (ö. 175/791) yeni bir teori geliştirerek *Kitabu'l-'Ayn* isimli Arapçanın ilk kapsamlı sözlüğünü hazırladı. Bu sözlük dünya sözlükbiliminin ilk açıklamalı sözlüklerinden birisi kabul edilmektedir. Hicri ikinci yüzyılın, miladi yedi yüzlerin sonlarına doğru yazılan bu sözlük harflerin mahreçlerini (gırtlaktaki çıkış yerlerini) esas alarak hazırlanmıştır.

Sonraki asırlarda aynı yöntemle el-Ezherî (ö. 370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, el-Kâlî (ö. 356/967), *el-Bârî'*, İbn Sîde *el-Muhkem* (ö. 548/1153), ez-Zebîdî (ö. 1205/1790) *Muhtasarı'l-'Ayn* adlı sözlükleri oluşturmuşlardır. Ancak bu sistem kullanıcılar için kullanım kolaylığı sağlamaktan oldukça uzaktı.

Çok geçmeden İbn Dureyd (ö. 321/933), *Cemheretu'l-Luğa*, İbn Fâris (ö. 395/1005), Mu'cemu *Mekâyîsu'l-Luğa* ve *el-Mucmel* adlı sözlükleri farklı bir sistemi esas alarak düzenlemişlerdir. Bunları benzer ve farklı sistemlerle hazırlanan el-Cevherî'nin (ö.

393/1003), *es-Sıhah*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1414) *Kâmûsu'l-Muhît*, Zebîdî'nin, (ö. 1205/1790) *Tâcu'l-'Arûs*, Butrus el-Bustânî'nin (ö. 1300/1883), *Muhît el-Muhît ve Kitâbu'l-Muhît* adlı eserleri takip etmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde sözlük çalışmaları ivme kazanmış, Luis Ma'lûf (ö. 1365/1946) *el-Muncid*, Kahire'deki Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyye *el-Mu'cemu'l-Vasîf* adlı sözlükleri hazırlamış, Abdullah el-Alâyî 1963 yılında *el-Merca'*, Cubran Mes'ûd 1964 yılında *er-Râ'id*, Halîl el-Cerr 1973 yılında *Lârus*, el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm 1999 yılında *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsî* adlı sözlükleri yayınlamışlardır.

Son dönemlerin en önde gelen sözlüklerinden birisi ise Ahmet Muhtar Ömer ve ekibi tarafından hazırlanan, 2008 yılında yayınlanan *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli sözlüktür.

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Dilbilim ve sözlükbilim alanında pek çok eserin yanı sıra *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli sözlüğün hazırlayıcısı olan Ahmet Muhtar Ömer'in Arap sözlükbilimindeki yeri tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Ahmet Muhtar bir dilbilimci olmanın ötesinde modern Arap sözlükbiliminin önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Bir teorisyen ve bir pratisyendir. Yaptığımız okumalar neticesinde onun modern Arap sözlükbiliminin usûl ve yöntemlerinin kurucusu ve uygulayıcılarından birisi olduğunu gördük. Tefsir, hadis, fıkıh gibi İslamî ilimlerde önemli bir yere sahip olan ilm-i usûl geleneğinin modern Arap sözlükbilimindeki en önemli temsilcilerinden birisi olduğunu müşahade ettik. O, hayatının önemli bir bölümünü usûl-i mu'cem'e adanmış, bu alanda çalışmalar yapmış, eserler vermiş, *el-Bahsü'l-Luğavî* isimli eseriyle başladığı yolculuğunu, 27 yıl sonra *Sınaatu'l-Mu'cem* isimli eseriyle kemale erdirmiştir. Modern Arap Sözlükbiliminin hemen hemen bütün konularında kalem oynatmış, yöntembilime dair pek çok konuya değinmiş, neredeyse bütün boyutlarıyla bu yeni ilim dalının tesisine çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Ahmet Muhtar bir teorisyen olmanın ötesinde bir pratisyen olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dilbilimin hemen hemen bütün alanlarında eserler vermesinin yanı sıra usûl

ve esaslarını büyük oranda belirlediği sözlük yöntembilimini, hazırladığı sözlüklerde hayata geçirme imkânı elde etmiştir.

2. Çalışmanın Amacı

Bu tezin temel amacı, yapmış olduğu çalışmalarla son dönem Arap dilbilimcileri arasında temayüz eden Ahmet Muhtar'ın hayatına ve eserlerine yakından bakmak, özellikle Arap Sözlükbilimine katkılarını ortaya koymak ve modern Arap lügatçiliğindeki yerini belirlemeye çalışmaktır.

Görebildiğimiz kadarıyla Ahmet Muhtar ülkemizde pek tanınmamaktadır. TDV İslam Ansiklopedisi'nde yer almamıştır. Ayrıca tesbit edebildiğimiz kadarıyla Türkçeye çevrilen herhangi bir eseri bulunmamaktadır.

Biz tezimizde öncelikle Ahmet Muhtar Ömer'i ve eserlerini tanıtmayı, ardından onun modern Arap sözlükbilimini kuramsallaştırmak amacıyla yazdığı *Sinâatu'l-Mu'cemi'l-Hadîs* isimli eserinde belirttiği hususların, usûl ve yöntemlerin *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli sözlüklerde uygulanıp uygulanmadığını ortaya koymayı amaçladık. Bu noktadan hareketle onun modern Arap sözlükbilimindeki yerine ilişkin değerlendirmeler yapmaya çalıştık.

Bu bağlamda cevabını aradığımız bazı sorular vardır. Örneğin:

Öncelikle Ahmet Muhtar Ömer kimdir?

Daha çok sözlükbilimci niteliğiyle ön plana çıkan Ahmet Muhtar, sözlükbilime teorik ve pratik olarak ne gibi katkılarda bulunmuştur?

Ahmet Muhtar kuramsal sözlükbilim çalışmalarında ortaya koyduğu şartlar ve kurallara kendi hazırladığı, katkıda bulunduğu ya da yöneticiliğini yaptığı sözlüklerde uymuş mudur?

Sinaatu'l-Mu'cem isimli eserinin uygulaması mesabesindeki *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli sözlükleri nasıl hazırlanmıştır, kaynakları nelerdir? Ahmet Muhtar kaynakların belirlenmesi ve müfredatın derlenmesi hususunda *Sinâatu'l-Mucem*'de ortaya koyduğu yöntem ve prensiplere bu eserlerinde uymuş mudur?

el-Meknezu'l-Kebîr'in ve *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*'nin madde başları nasıl belirlenmiş ve yazılmıştır?

Madde başlarının ve madde içlerinin sıralaması nasıl yapılmıştır?

Sözcüklerin anlamları nasıl belirlenmiştir? Tanımlama nasıl yapılmıştır? Hangi yöntemler ne oranda kullanılmıştır?

3. Çalışmanın Yöntemi

Tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, tezimizin konusu belirtilmiş, hangi amaçla bu tezi yaptığımız ifade edilmiş, kullandığımız yöntem ve kaynaklara değinilmiştir.

Birinci bölümde, Ahmet Muhtar'ın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, ikinci bölümde sözlükbilim çalışmalarına değinilmiş, tahkik çalışmalarından, kuramsal çalışmalarından ve uygulamalı sözlükbilim çalışmalarından söz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise yazarın teorik çalışmalarının uygulamaya dökülerek vücut bulduğu eserlerden *el-Meknez* ve *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*'ye müracaat edilerek, teorinin ne derecede pratiğe döküldüğünün örnekleri araştırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, bir kuramcı ve bir uygulayıcı olarak Ahmet Muhtar'ın Arap sözlükbilimindeki yerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

4. Çalışmanın Kaynakları

Tezimizin her aşamasında öncelikli kaynaklarımız bizzat Ahmet Muhtar'ın kaleme almış olduğu eserler olmuştur.

Yazarın hayatını ele alırken, vefatının ardından arkadaşları ve meslektaşları tarafından hazırlanan iki eser, azami derecede yararlandığımız kaynaklar arasında yer almıştır. Bunlar Abdülazîz es-Serî ve arkadaşları tarafından hazırlanan ve 2004 yılında yazarın uzun yıllar görev yaptığı Kuveyt'te yayınlanan *Âşuku'l-Luġati'l-'Arabiyye* isimli çalışma ile, Nûriye er-Rûmî ve arkadaşları tarafından hazırlanan, 2008 yılında yine Kuveyt'te yayınlanan *Fakîdu'l-Luġati'l-'Arabiyye* isimli eserlerdir. Her iki çalışma da Ahmet

Muhtar'ın arkadaşları ve meslektaşlarının kendisiyle ilgili anı, duygu, düşünce ve tanıklıklarına yer veren ve onun hatırasına adanan bazı makalelerden oluşmaktadır.

Bu arada özellikle Tamir Sa'd'ın *Cuhûdu'd-Duktûr Ahmet Muhtar Ömer el-Mu'cemiyye* isimli, yazarın *el-Meknez* ve *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li Elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli sözlüklerine ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı çalışması, ufuk açıcı niteliğiyle sıklıkla başvurduğumuz bir diğer çalışma olmuştur.

Ayrıca Ahmet Muhtar'ın eserlerinin arasından, özellikle sözlükbilime dair görüşlerini dile getirdiği *el-Bahsü'l-Luğavî* isimli eseri ile *Sinâatu'l-Mu'cem* başucu kitabı niteliğindeki kaynaklar arasında yer almıştır.

Bu eserlerde yer alan hususların uygulama örnekleri bağlamında, neredeyse her adımda *el-Meknezu'l-Kebîr*'e ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'ye müracaat edilmiştir.

Anılan eserlerin yanı sıra isimleri kaynakçada yazılı pek çok çalışmaya da başvurulmuştur.

BÖLÜM 1: AHMET MUHTAR ÖMER'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. AHMET MUHTAR ÖMER'İN HAYATI

1.1.1. İsmi, Doğum Yeri, Ailesi

Ahmet Muhtar Ömer Mubârek, 13 Mart 1933'de Kahire'de dünyaya gelmiştir.¹ Aslen Tanta vilayetine bağlı Şibînu'l-Kûm ilçesinin Kafrul-Musayliha beldesindendir.² Babası Abdulhamid Ömer Mubârek, önceleri eğitim alanında çalışırken daha sonra adliye teşkilatına intisap etmiştir. Hukuk ve Arapça sevgisi, gramer bilgisi, yazarken ve konuşurken yanlışlardan kaçınıp doğrulara özen göstermesi nedeniyle, kendisine “Temyiz Mahkemesinin Sibeveyhi” lakabı verilmiştir.³ Annesi Nebeviyye Ahmet Mubârek'tir. Anne ve baba aynı aileden, “Mubârek” ailesindendir.⁴

1.1.2. Eğitim Hayatı

Ahmet Muhtar, 12 yaşından önce hafızlığını tamamlamış, daha sonra Ma'hadu'l-Kâhire'de dini eğitim almıştır.⁵

Küçük yaşlarından itibaren babasının Arapça sevgisinden etkilenmiş ve daha el-Ezher'in lise kısmında okurken, neredeyse her gün, günlük gazetelere yayınlarındaki dil ve bilgi yanlışlarını düzelttiği mektuplar göndermeye başlamıştır.⁶

Ahmet Muhtar, yükseköğrenimini Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi'nde, 1958 yılında, ikinci olarak tamamlamıştır.

¹ Abdülazîz es-Serî v.dğr., **Âşuku'l-Luğati'l-'Arabiyye**, el-Kuveyt: Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd El-Bâbtîn Li'l-İbdâi'ş-Şi'riyyi, 2004, s. 5; Sâlim Halîl Abdu'l-Hâdî el-Aktaş, **Cuhûdu Ahmet Muhtar Ömer el-Luğaviyye**, el-Ürdün: el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2007, s. 5.; Nûriye er-Rûmî, v.dğr., **Fakîdu'l-Luğati'l-'Arabiyye**, Kuveyt: Câmiatu'l-Kuveyt, Kulliyetu'l-Âdâb, 2008, s. 8.; Tâmir Sa'd el-Ğazzâvî, **Cuhûdu'd-Duktûr Ahmet Muhtar Ömer el-Mu'cemiyye**, Kahire: Âlemu'l-Kutub, 2015, s. 25.

² el-Aktaş, s. 5.

³ el-Aktaş, s. 5.; Nesîra, Hânî, www.islamonline.net. (09.11.2015).

⁴ el-Aktaş, s. 5.

⁵ Muhammed Hamâse Abdüllatif, ed-Duktûr Ahmet Muhtâr Ömer el-luğaviyyi'l-mutekâmil ve'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, **Âşuku'l-Luğati'l-'Arabiyye**, Kuveyt: Müessesetu câizeti abdilazîz suûd el-bâbtîn li'l-ibdâi'ş-ş-riyyi, 2004, s. 317.

⁶ es-Serî, s. 38.

1963 yılında aynı fakültede, Dilbilim alanında, hocası İbrahim Enîs'in yönlendirmesiyle⁷ seçtiği "Dilci Farabi ve 'Divanu'l Edeb' İsimli Sözlüğünün İncelenmesi" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesi almıştır.⁸

Aynı yıl ağustos ayında Hayâtu'n-Nufûs İsmail Enver hanımla evlenmiş, bu evlilikten Halit ve Hâle isimli iki çocuğu olmuştur.⁹ Onlardan da Ahmet, Hüseyin, Şâdî ve Melek isimli torunları dünyaya gelmiştir.¹⁰

Evliliğinin ardından öğrenimini tamamlamak amacıyla İngiltere'ye gitmiş, 1967 yılında, Cambridge üniversitesinde, Dilbilim alanında, doktor olmuştur.¹¹

1.1.3. Görevleri ve Akademik Etkinlikleri

Ahmet Muhtar, 1960-1968 yılları arasında Kahire Üniversitesi Daru'l-Ulum fakültesinde araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak,

1968-1973 yılları arasında, Trablus'ta Eğitim Fakültesi'nde öğretim görevlisi ve yardımcı doçent olarak,

1973-1977 yılları arasında, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doçent olarak,

1977-1983 yılları arasında Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak,

1983-1998 yılları arasında Kahire Üniversitesi Daru'l-Ulum Fakültesi'nde profesör olarak çalışmıştır.

⁷ Dr. İbrahim Enîs *Divanu'l Edeb*'in mukaddimesinde bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir: "... öğrencilerimden zeki birisinin Divanu'l Edeb isimli sözlüğü akademik bir tez olarak ilmî açıdan incelemesini diledim. Allah bana Dâru'l-Ulûm'daki evlatlarımdan, zeki ve gayretli öğrencilerden birisi olan, Ahmet Muhtar'ı nasip etti. O, benim tavsiyeme uydu, danışmanlığımda, 1962 yılında bu tezi tamamladı. Daha sonra, Dil Kurumu'ndaki İhyâu't-Turâs komisyonu, -bizim önerimiz ve tavsiyemiz olmaksızın ve teşekkürlerimizle- bu değerli sözlüğü yayınlamaya girişti. Komisyonun bu kararına sevindim. Sözlüğün elyazmasının tahkik işinin de kendisine verildiğini öğrenince sevincim arttı. Teklif onun ilmî olgunluğa eriştiği bir dönemde gelmişti. Seçim ve zamanla gayet güzeldi. Sonra, tahkik edilen eserin kontrolörü olarak seçilmem benim için bir sürpriz oldu. Muhakkikin metni tahkik ederken gösterdiği ilmî gayreti, elyazmaları tahkik ederken uyguladığı en dikkatli ve en yeni yöntemleri, bazı metinlere yönelik kendisinin morfoloji ve sesbilim alanlarındaki modern dilbilim çalışmalarından edindiği özgün bilimsel yorumları görünce, kontrolörlüğüm mutluluğa dönüştü." el-Fârâbî, *Divanu'l Edeb*, tahk. Ahmet Muhtar Ömer, Kahire: Müessesetu Dâru's-Sa'b, 1975, s. ھ.

⁸ el-Aktaş, s. 5.; er-Rûmî, s. 8.; el-Ğazzâvî, s. 25.

⁹ el-Aktaş, s. 5

¹⁰ es-Serî, s. 5; er-Rûmî, s. 8.; el-Ğazzâvî, s. 25.

¹¹ el-Aktaş, s. 6.; er-Rûmî, s. 8.

Ayrıca, 1995-1998 yılları arasında üç yıl süreyle Daru'l-Ulum Fakültesi Yüksek Lisans Araştırmaları yöneticiliğini vekâleten yürütmüştür.

1998 yılının ağustos ayından vefatına değin de Dilbilim bölümü ile Sâmi ve Doğu Dilleri bölümlerinde görev yapmıştır.¹²

Ahmet Muhtar, bu görevlerinin yanı sıra, Kuveyt Üniversitesinde iki dönem Edebiyat Fakültesi dekanlığı ve yine Kuveyt Üniversitesinde beş yıl süreyle Arap Dili Bölüm başkanlığı yapmıştır.¹³ Ayrıca görev yaptığı üniversitelerde birçok komisyonlarda yer almış, raportörlük görevi yapmış, Daru'l-Ulum Fakültesi Yüksek Lisans Yönerge ve Kılavuzu'nu hazırlamış, Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Kılavuzu'nun hazırlanmasına ve Daru'l-Ulum Fakültesi Dergisi'nin 5 sayısının çıkarılmasına nezaret etmiştir.¹⁴

1.1.4. Yönettiği Tezler

Ahmet Muhtar, Kahire ve Ayn Şems üniversitelerinde birçok yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmıştır. Bazıları şunlardır:

1. Vefâ Ziyâde, “Cuhûdu'l-Arab fi'd-Dirâsâti's-Savtiyye”, yüksek lisans tezi.
2. Amr Medkûr, “Meâcimu Mecma'i'l-Luğati'l-'Arabiyye”, yüksek lisans tezi.
3. Muhammed Cuma, “Ta'kîbâtü'l-Asmaî ve Ebî Hâtimi'l-Luğavî”, yüksek lisans tezi
4. Semâh Rıdvân, “Turuku Şerhi'l-Ma'nâ fi'l-Meâcimi'l-'Arabiyyeti'l-Kadîme”, yüksek lisans tezi.
5. Hişâm Ebu'l-Futûh, “Elfâzu't-Taâm ve's-Şarâb beyne'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-Şi'ri'l-Câhilî”, yüksek lisans tezi.
6. Muhammed Abdulhamid, “Elfâzu'l-Hadâra İnde'l-Kalkaşendî fi Kitâbihî Subhu'l-A'sâ”, doktora tezi.
7. İbrahim Davve, “el-Luğatu'l-'Arabiyye beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes”, doktora tezi.

¹² er-Rûmî, s. 8.; el-Ğazzâvî, s. 25.

¹³ Muhammed İbnu's-Sankîfî, **Muntedâ Terâcimi Ehli'l-İlmi'l-Muâsırîn**, Multekâ Ehli'l-Hadîs, www.ahlalheeth.com. (09.11.2015)

¹⁴ er-Rûmî, s. 11.

8. Amr Medkûr, “Meâcimu Mustalahâtî İlmi’l-Luğatî’l-Hadîs”, doktora tezi.

9. Leyla es-Sebbân, “Mustevayâtü’l-’Arabiyyeti’l-Fushâ fî İzâati’l-Kuveyt”, doktora tezi.¹⁵

1.1.5. Katıldığı Toplantı, Kongre, Kurultay, Çalıştay ve Hizmet İçi Eğitim Kursları

Ahmet Muhtar, yaklaşık 45 yıllık akademik hayatında tespit edebildiğimiz kadarıyla 40 kadar bilimsel toplantı ve kurultaya katılmıştır. Yazarın katıldığı bilimsel toplantı, kurultay ve çalıştayların dökümüne, tezin sonunda, (1) numaralı ekte, yer verilmiştir.

1.1.6. Üye Olduğu Kuruluşlar

Ahmet Muhtar çeşitli ülkelerde yirmiye yakın kurum, kuruluş, komisyon ve heyette, başkan ve üye olarak yer almış ve danışmanlık yapmıştır. Bu kurum ve kuruluşların bir listesine, tezin sonunda (3) numaralı ekte, yer verilmiştir.

1.1.7. Kazandığı Ödüller ve Madalyalar

Ahmet Muhtar, genel olarak dil çalışmaları, özelde ise tahkik çalışmaları bağlamında birçok takdir ödülü kazanmıştır. Bazıları şunlardır:

1. 1972’de, Rabat’ta, el-Mektebu’d-Dâim li Tensîki’t-Ta’rîb tarafından verilen Bilimsel Tahkik ödülü.
2. 1979’da, Kahire’de, Mecmeu’l-Luğatî’l-’Arabiyye tarafından verilen Tahkîku’n-Nusûs ödülü.
3. 1989’da, Dil Araştırmaları alanında Saddâm ödülü ve madalyası.
4. Kahire’de bulunan el-Heyetu’l-Âmme li’l-İsti’lâmât tarafından isminin el-Mevsûatu’l-Kavmiyye li’ş-Şahsiyyâtî’l-Mısriyyeti’l-Bârize’ye yazılması.¹⁶

¹⁵ es-Serî’, s. 7.; er-Rûmî, s. 10, 11.; el-Aktaş, s: 13.

¹⁶ es-Serî’, s. 5.; er-Rûmî, s. 8, 9.; el-Aktaş, s. 8, 9.

1.1.8. Vefatı

Ahmet Muhtar Ömer, 04. 04. 2003 yılında Kahire’de vefat etmiştir. Kahire Arap Dil Kurumu, anısına bir tören düzenlemiştir.¹⁷

1.2. AHMET MUHTAR ÖMER’İN ESERLERİ

Ahmet Muhtar’ın çalışmalarını, kitaplarını esas alarak değerlendirmeye çalışmak uygun görünmektedir. Çünkü makalelerinin büyük çoğunluğunu kitaplaştırmıştır.

Kitapları, konularına göre, ana hatlarıyla değerlendirdiğimizde, öne çıkanları, tahkikler, eğitim – öğretime ilişkin eserler, dil ve kültür tarihi konulu kitaplar, dilbilim kitapları ile Sözlükler ve Ansiklopediler şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Tezimizin sonunda, ekler bölümünde, Ahmet Muhtar’ın tespit edebildiğimiz eserlerinin ve çalışmalarının, farklı bir tasnifle, kapsamlı bir dökümüne yer verilmiştir.

1.2.1. Tahkikler

Yazarın tahkik çalışmaları şunlardır:

1. *Dîvânu ’l-Edeb li ’l-Fârâbî*, 1974-1979.
2. *el-Münecced fi ’l-Luğa li Kurâ’*, 1976.
3. *el-Muvaddah fi ’t-Tecvîd li Abdi ’l-Vahhâbi ’l-Kurtubî*, 1992.
4. *Tâcu ’l-Arûs li ’z-Zebîdî*, -30. cilt tahkik incelemesi-, 1998.

Ahmet Muhtar, ilim hayatına tahkik çalışmaları ile başlamıştır. *el-Muvaddah fi ’t-Tecvîd* isimli çalışması hariç diğerleri sözlükbilime ilişkindir. Eserlere ilişkin değerlendirmeler tezimizin ikinci bölümünde, “Ahmet Muhtar Ömer’in Sözlükbilim Çalışmaları” başlığı altında yer almaktadır.

¹⁷ el-Aktaş, s. 8.

1.2.2. Eğitim – Öğretim Amaçlı Eserler

Yazar eğitim – öğretim alanında dört eser kaleme almıştır:

1. *el-'Arabiyyetu's-Sahîha*, 1981.
2. *en-Nahvu'l-Esâsî*, 1984.
3. *Ahtâu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra İnde'l-Kuttâb ve'l-İzâiyyîn*, 1991.
4. *et-Tedribâtü'l-Luğaviyye ve'l-Kavâidu'n-Nahviyye*, 1996.

Arap Dili'nin gramer yönünü ele alan çalışmalar kadim zamanlardan bu yana iki ana akım olarak ilerlemiştir. Birincisi, nahvin inceliklerini araştıran ve bu alanda derinleşmeyi amaçlayan teorik ve felsefî akımdır. İkincisi ise, nahiv ilminin de oluşturulmasının temel amacı olan, eğitim-öğretim gereksinimlerini karşılamaya yönelik “kolaylaştırıcı” akımdır.¹⁸ Her iki akımın da çok sayıda temsilcisi olmuştur. Modern zamanlarda, öncelikle Mısır'da, dil öğrenimini kolaylaştırmaya yönelik çalışmalar, Şevki Dayf'ın İbn Madâ el-Kurtubî'nin (ö. 592/1196) *er-Red ala'n-Nuhât*'ını tahkik ederek yayınlamasıyla¹⁹ eşzamanlı olarak başlamış ve artarak günümüze kadar gelmiştir.²⁰

Ahmet Muhtar Ömer de bu akımın takipçisi olmuş, “tekellûf”ten nefret eden, teville buğzeden, nahivcilerin karmaşık rivayetlerini reddeden, daha kolay ve daha kabul edilebilir olanı tercih eden, Ebulalâ el-Maarrî (ö. 449/1057) gibi temsilcilerin çağrısına uymuştur. Maarrî'nin nahvin kolaylaştırılmasına yönelik düşüncelerine katılmakta ve bu sayede Arap gramerini öğrenmeyi isteyen kimseleri yoran sorunların pek çoğundan kurtulunabileceğini düşünmektedir.²¹

Salim Halil, Ahmet Muhtar'ın konuya yaklaşımını şöyle değerlendirmektedir:

¹⁸ Abdülkerim Halife, *Teyşîrû'l-'Arabiyye Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Ammân: Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Ürdünî, 1986, s. 36.

¹⁹ *Kitâbü'r-Red ale'n-Nuhât*, Şevkî Dayf'ın tahkikiyle, Kahire'de 1366/1947, 1977, 1982 yıllarında, Dârü'l-Meârif tarafından ve Muhammed İbrâhim el-Bennâ'nın tahkikiyle yine Kahire'de 1399/1979 yılında, Dârü'l-İtisâm tarafından neşredilmiştir.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Halife, s. 36.; Delâl Abdurraûf el-Lehhâm, *Teyşîru Talîmi'n-Nahv Fi'l-Karni'l-İşrîn*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, Ammân, 1988.; Yusuf Hüseyin es-Suheyâmât, *Hareketu Teyşîri'n-Nahvi'l-'Arabî Fî Cuhûdi'l-Bâhisîni'l-Misriyyîn Fi'l-Asri'l-Hadîs*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, Ammân, 2004.

²¹ Ahmet Muhtar Ömer, *El-'Arabiyyetü's-Sahîha*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1998, s. 96.

“Biz yazarın dilbilime ilişkin eserlerinden, “kolaylaştırma”ya yönelik yönteminin, iki ana başlıkta toplanmakta olduğunu algılıyoruz:

1. Nahvin ıslah edilmesi ve öğrenim görmekte olan kimseler için kolaylaştırılmasına yönelik birtakım önerilerin sunulması temelinde kuramsal yaklaşım.
2. Nahiv kitaplarının kolaylaştırılması ve öğrenim görmekte olan kimselerin gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik, “*en-Nahvu’l-Esâsî*” ve “*et-Tedribâtu’l-Luğaviyye ve’l-Kavâidu’n-Nahviyye*” gibi kitapların telif edilmesine dayalı uygulamalı yaklaşım.²²

Ahmet Muhtar’ın ilk olarak 1984 yılında yayınlanan *en-Nahvu’l-Esâsî* isimli eseri, meslektaşları Mustafa en-Nahhâs ve Muhammed Hamâse ile birlikte yaptıkları ortak bir çalışmadır. Orta düzey okuyucu kitlesine nahiv ilminin temel prensiplerini öğretmek amacıyla, kolaylaştırıcı bir yöntemle hazırlanmıştır. Eserde en çok önem verilen konulardan bir tanesi, gramer kurallarına ilişkin uygulama ve alıştırmalara geniş yer ayrılmasıdır. Her bölümün sonunda yer alan bu uygulama ve alıştırmalar yaklaşık olarak kitabın üçte birini oluşturmaktadır. Alıştırmalarda öncelikle üzerinde durulan birkaç husus vardır. Onları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Alıştırmalarda yaygın yanlışların ve kural dışı ifadelerin düzeltilmesine özel önem verilmiştir.
2. Çok sayıda yöntemle kuralların uygulamalarına ve konuyla ilgili alıştırmalara yer verilmiştir.
3. Teorik tartışmalardan kaçınılmış, okuma, anlama, yazma, sözlü ifade gibi dil yeteneklerinin geliştirilmesi öncelikli amaç olarak belirlenmiştir.

Ayrıca kitapta, pek çok gramer kitabında yer alan kavram ve terimler kullanıldığı, özellikle kavram kargaşasına yol açan durumlardan kaçınıldığı ifade edilmektedir. Altı bölümden ve 656 sayfadan oluşan eserde sade bir üslupla gramer konuları işlenmiş, birtakım grafik ve tablolardan yararlanılmıştır.

Yazarın bir başka gramer kitabı olan *et-Tedribâtu’l-Luğaviyye ve’l-Kavâidu’n-Nahviyye* isimli eseri de yine bir ortak çalışmanın ürünüdür. Ahmet Muhtar bu çalışmasında

²² Sâlim Halîl, s. 98.

meslektaşları Mustafa en-Nahhâs, Fâtıma Râşid ve Abdülaziz Ali ile birlikte yer almıştır. Yazarlar kitabı öncelikli olarak Kuveyt Üniversitesi Arap Dili bölümü öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlamışlar ve bazı prensipler çerçevesinde hareket etmişlerdir. Özetle bu prensipler şunlardır:

1. Kitapta yer alan Kur’ân-ı Kerim, hadîs-i şerif, şiir, atasözü, özlü söz, yaşayan dil kaynaklı bütün örneklerde kolaylık ön planda tutulmuştur.
2. Gramer kuralları işlenirken öncelik işlevsel olanlara verilmiş, kullanılabılır olmayanlar ya terkedilmiş ya da bazen dipnotlarda kısaca değinmekle yetinilmiştir.
3. Her bölümün sonunda çok sayıda soruya ve konuyla ilgili alıştırmalara yer verilmiştir.
4. Müstakil bir bölümde çözümlü alıştırmalara yer verilmiştir.
5. Ayrıca kitapta deneme sınavı mahiyetinde çözümlü örnekler yer almıştır.
6. Kapalı, karışık, anlaşılması zor olduğu düşünülen konulara özel önem verilmiştir.

Ayrıca, üç yüz sekiz sayfadan oluşan kitapta, geleneksel gramer konularının yanı sıra, en meşhur sözlüklerin tanıtıldığı, bu sözlüklerden nasıl yararlanılabileceğinin açıklandığı ve noktalama işaretlerinin işlendiği müstakil iki bölüm bulunmaktadır.

Yazar eğitim ve öğretime yönelik kitaplarını hazırlarken, büyük oranda, günlük hayattan ve yakın çevresinden yararlanmıştır. Kendisiyle 36 yıl birlikte çalışan Muhammed Hamâse’nin anlattığı bir anekdot bu noktada kayda değer görünmektedir. Muhammed Hamâse, çoğu zaman Ahmet Muhtar’ın dostları ile birlikte sohbet ve muhabbet ederken küçük bir not defteri çıkarıp bir şeyler yazdığını gördüğünü ve bir gün ne yazdığını sorduğunu söylemektedir. Aldığı cevap ilginçtir. Ahmet Muhtar bunun eski bir alışkanlık olduğunu, eskiden beri bu yolla çevresinden topladığı dil yanlışlarına ilişkin malzemelerle “*el-’Arabiyyetu’s-Sahîha*” ve “*Ahtâu’l-Luğati’l-’Arabiyyeti’l-Muâsıra İnde’l-Küttâb ve’l-İzâiyyîn*” isimli eserlerini oluşturduğunu ifade etmiştir.²³

el-’Arabiyyetu’s-Sahîha ve *Ahtâu’l-Luğati’l-’Arabiyyeti’l-Muâsıra* isimli eserlerin bu alanda yazılan diğer “*el-Ahtâu’s-Şâia / yaygın yanlışlar*” kitaplarından farklı olarak geleneksel fasih Arapçadaki yanlışlara değil, “yaşayan fasih Arapça”daki ya da bir başka deyişle “modern fusha”daki yanlışlara odaklandığı görülmektedir.

²³ Abdüllatif, s. 314.

el-'Arabiyyetu's-Sahîha aydın Arapların dil yanlışlarını önceleyen, uzmanlık alanları ne olursa olsun duygu ve düşüncelerini Arapça ifade eden, kültürel seviye olarak ileri düzeyde olan kimselerin dil yanlışlarını düzeltmeyi amaçlayan bir çalışmadır.

Yazar kitapta yer alan örneklerin tamamını kültürel düzeyi yüksek kimselerin günlük konuşmalarından, gazete ve dergilerdeki yazılardan, özellikle haber programlarından ve fasih Arapça ile sunulan yayınlardan derlediğini ifade etmektedir.²⁴

Kitabın sonunda, çalışmada yer alan sözcükleri içeren, yaklaşık altı yüz kelimelik bir indeks bulunmaktadır.

Ahtâu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra isimli eser ise öncelikli olarak yazar ve yayıncıların yaptıkları dil yanlışlarını merkeze almıştır. Müellif, yazar ve yayıncıların birer yazar ve yayıncı olmadan önce dilci olmaları gerektiğini, oysa hali hazırdaki durumda birçok yazar ve yayıncının dile en büyük kötülüğü yaptığını ifade etmektedir.

Kitapta, gününe ve hatta saatine kadar gazetelerde, dergilerde ve birçok televizyon programında, ister yayıncı olsun, isterse katılımcı olsun, yapılan yanlışlardan örnekler vermekte ve birtakım düzeltmelerle birlikte, çözüm önerileri sunmaktadır.

Kitabın sonunda, çalışmada yer alan sözcükleri içeren, yaklaşık beş yüz kelimelik bir indeks bulunmaktadır.

1.2.3. Dil ve Kültür Tarihi Konulu Eserler

Yazarın dil ve kültür tarihi alanında yazdığı eserleri sırasıyla şunlardır:

1. *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fî Mısır*, 1970.
2. *en-Neşâtu's-Sekâfî fî Libyâ mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Bidâyeti'l-Asrı't Türkî*, 1971.
3. *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*, 1971.
4. *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Hunûd*, 1972.
5. *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fî Mısır ve'l-Mağribi'l-Ednâ*, 1992.

²⁴ Ömer, *El-'Arabiyyetu's-Sahîha*, s. 13.

Ahmet Muhtar'ın Dil ve Kültür Tarihi'ne ilişkin ilk kaleme aldığı eseri, İngiltere'de tamamladığı doktora çalışmasının özeti mahiyetindeki, *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fi Mısır* isimli kitabıdır. Yazar, Mısır Arap Dili Tarihi'nin en önemli döneminin hicrî 20. yılda (m. 640) Mısır'ın fethiyle başladığını, bu dönemde bütün ülkede Kıptî dilinin konuşulmakta olduğunu ve yaklaşık üç asırlık bir zaman dilimi içerisinde Arapçanın Kıptî dilinin yerini aldığını ifade etmektedir. Bu dönemin önemi nedeniyle, konuyu ana hatlarıyla, ayrıntılardan olabildiğince kaçınarak ele alan ve sade bir dille sunan bir araştırma yapmayı arzu ettiğini, bu amaçla kitabını yazdığını dile getirmektedir.

Yazar eserini bir giriş ve iki bölümden oluşturmuştur. Giriş bölümünde, kısaca, fetih öncesi Mısır'da Arapçanın durumuna değinmiştir. Birinci bölümde fetih sonrası Mısır diliyle Arapça arasındaki mücadeleyi ele almış, Kıptîcenin ortadan kalkıp Arapçanın bütün ülkeye hâkim olduğu döneme kadar konuyu incelemiştir. İkinci bölümde ise, anılan dönemde Mısır Arapçasının temel özelliklerinden söz etmiş, çeşitli kaynaklardan derlediği, örnekleri sunmuştur. Son bölümde ise iki dilin etkileşim boyutlarını ortaya koymuştur.

en-Neşâtu's-Sekâfi fi Libyâ mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Bidâyeti Asrı't-Türkî isimli eser, yazarın Libya Üniversitesi'nde görev yaptığı iki yıllık dönemde topladığı bilgiler çerçevesinde oluşturduğu bir kitaptır. İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümü giriş mahiyetinde, İslam Öncesi Berberîler, İslam'ın Bölgeye Yayılışı, Bölgedeki Dil Savaşları, Libyalıların Sahip Oldukları Kültürel Araçlar fasıllarını; ikinci bölüm ise Kültürel Etkinlikler başlığı altında, İslâmî Araştırmalar, Edebiyat ve Dil Araştırmaları fasıllarını içermektedir.

Müellif bu eseriyle, zaman zaman kendisinin de dillendirdiği şekliyle, Libya'da İslâmî dönemde herhangi bir kültürel etkinliğin olmadığı kanısını yıkmayı amaçladığını, çünkü yaptığı araştırmalar neticesinde bu yaklaşımın gerçeği yansıtmadığını gördüğünü ve bu eserin ortaya çıktığını ifade etmektedir.²⁵

Müellifin kültür tarihine ilişkin bir diğer eseri ise *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fi Mısır ve'l-Mağribi'l-Ednâ*'dır. Aslında bu kitap müstakil bir eser değildir. Kitabın birinci bölümü daha önce 1970 yılında yayınlanan *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fi Mısır* isimli kitaptan,

²⁵ Ahmet Muhtar Ömer, *en-Neşâtu's-Sekâfi fi Libyâ mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Bidâyeti Asrı't-Türkî*, Tıرابلس: Menşûrâtu'l-Câmiati'l-Lîbiyye, 1971, s. 5.

ikinci bölümü ise *en-Neşâtu's-Sekâfî fî Lîbyâ mine'l Fethi'l-İslâmî Hattâ Bidâyeti Asrı't Türkî* isimli kitaptan alınmıştır.

Yazarın dil ve kültür tarihine ilişkin bir başka önemli eseri *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*'dır. Öğrencilere yönelik hazırlanan bu eser, Arap dilbilim araştırmaları konusunda kapsamlı bir çalışma olup hem öğrenciler arasında hem de araştırmacılar tarafından büyük kabul görmüş ve defalarca basılmıştır.

Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde, Kur'ân-ı Kerîm, kıraatler, hadîs-i şerifler, şiir ve Arapların sözleri gibi temel konular ele alınmıştır.

İkinci bölümde dile ilişkin bilim dallarının ortaya çıkışından, önde gelen dilbilimcilerden söz edilmiş, sesbilimle ilgili konulara değinilmiş, sarf ve nahve ilişkin klasik ve güncel konulara yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde sözlükbilim ve sözlük çalışmaları geniş bir şekilde ele alınmıştır. Son olarak karşılaştırmalı dil çalışmalarının modern zamanlara özgü olmadığı örnekleriyle ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Arapça özelinde diller arası etkileşimden söz edilmiştir.

Yazarın *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Hunûd* isimli eserinde ise dilbilimcileri uzun süre meşgul eden Arapçanın Hintçeden etkilenmesi konusu ele alınmıştır. Kitapta Hintlilerin Araplardan ve Yunanlılardan önce dil çalışmaları yaptıkları, şimdilik ulaşılabilen en eski kaynakların milattan önce 5. yüzyılı gösterdiği, Arapların ise İslam'ın zuhurundan sonra bu alanda çalışmalar yapmaya başladıkları belirtilmiştir. Bu noktadan hareketle etraflıca Hintçe ile Arapçanın etkileşim noktaları konusunu inceleyen Ahmet Muhtar kitabını iki bölüme ayırmıştır.

Birinci bölümde Sanskritçeden, Hint alfabesinin ortaya çıkışından, en önemli Hintli dil bilginlerinden söz etmiş, ses, ıstikâk, kök bilgisi, gramer ve sözlükbilim gibi konulara değinmiştir.

İkinci bölümde ise, Hint dil çalışmalarının Arap dilbilimcileri üzerindeki etkilerini ele almış, edebiyat, arûz, belâgat, bedî', felek, matematik, tıp gibi alanlardaki etkileşimlerden söz etmiştir. Sonra Hint ve Arap dilbilim çalışmalarının ortak noktalarına temaz etmiş, etkileşimin mahiyetine yönelik birtakım çıkarımlarda bulunmuştur.

1.2.4. Dilbilim Konulu Eserler

Yazarın dilbilim alanındaki eserleri şunlardır:

1. *Ususu İlmi'l-Luğa*, 1973.
2. *Min Kadâya'l-Luğa ve'n-Nahv*, 1974.
3. *Dirâsetu's-Savti'l-Luğavî*, 1976.
4. *el-Luğa ve'l-Levn*, 1982.
5. *Buhûs fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, 1987.
6. *İlmu'd-Delâle*, 1988.
7. *Muhadarât fi İlmi'l-Luğati'l-Hadîs*, 1995.
8. *el-Luğa ve İhtilâfu'l-Cinseyn*, 1996.
9. *Ene ve'l-Luğa ve'l-Mecma'*, 2002.
10. *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*, 2010.

Ahmet Muhtar ilmi çalışmalarına *Ususu İlmi'l-Luğa* isimli kitabı tercüme ederek başlamıştır. Başlangıç olarak bu kitabı seçmiş olması onun bir proje adamı olduğunun ve hayatını bir projeye vakfettiğinin göstergesidir.

Tercümeye konu olan eser, bu ilim dalına ilgi duyan her öğrencinin evvelemirde okuması gereken, temel meseleleri içeren, konuları açık bir dille ele alan bir başlangıç kitabı, bir temel eserdir.

Ahmet Muhtar hayatının sonraki yıllarında bu kitapta yer alan pek çok konuyu kapsamlı şekilde araştırmış, bu alanlarda makaleler yazmış, eserler vermiştir.

Yazarın bir başka çalışması olan *Dirâsetu's-Savti'l-Luğavî*, yazarı tarafından alanındaki boşluğu doldurmak amacıyla telif edilmiş, ilmi çevreler tarafından kabul görmüş, defalarca baskısı yapılmış bir eserdir. Eserde, okuyucu Arapçaya neden “Luğatu'd-dâd” denildiği sorusunun cevabını tatmin edici bir şekilde bulabilir.

Eserin en temel özelliklerinden birisi bu alanda yazılan en kapsamlı eser olmasıdır.

Dört bölümden oluşan eserin ilk üç bölümü genel sesbilim konularına ayrılmışken dördüncü bölüm Arap dilindeki seslerle ilgilidir. Fasih Arapçanın fonetik yapısına ilişkin

konulara değinilmektedir. Eserde ayrıca iki ek bulunmaktadır. Birincisi sesbilimin önemi ve kullanım alanları ile ilgiliyken ikincisi sesbilime ilişkin İngilizce – Arapça terimler sözlüğüdür.

Ahmet Muhtar'ın dilbilim alanında kaleme aldığı eserler arasında en çok dikkat çekenlerden birisi kuşkusuz, bilim ve sanatı birleştiren *el-Luğa ve 'l-Levn* isimli kitabıdır. Yazar, eserin ilk bölümünde tarihsel süreç içerisinde renklerin isimlendirilmesi konusunu ele almış, sonrasında toplumların dillerinde yer alan renklerle içinde yaşadıkları ortam ve kalkınmışlıkları arasındaki bağa dikkat çekerek birtakım örnekler vermiştir. Teknolojik gelişmişliğin renk sözlüklerinde de gelişmeye yol açtığını, bir dildeki renk isimlerinin fazlalığı ile o toplumun teknolojisi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak, *Dictionary of Color*'ı kaynak göstererek, İngilizcede renklerle ilgili dört bine yakın kelime varken, Arapçada, her ne kadar ciddi bir istatistik çalışması henüz yoksa da Abdülaziz b. Abdullah'ın *Mu'cemu'l-Elvân* isimli sözlüğünde, yalnızca 350 sözcük bulunduğunu söylemiştir.

Eserde ele alınan, çarpıcı konulardan birisi de renkler ve sesler arası ilişkidir. Yazar ışık ve sesler arasında bir derecelendirme yapmakta ve örneğin kırmızı rengi uzun dalga ile ilişkilendirirken, menekşe / leylak rengini ya da lila'yı kısa dalga seslerle ilişkilendirmektedir. Ayrıca araştırmada pek çok konunun yanı sıra örneğin renk ve ses ilişkisinden hareketle renk ve müzik ilişkisine temas edilmekte, yazar tarafından renk geçişleri ile, ses tınları arasındaki benzerliklere dikkat çekilmektedir.

Eser ele aldığı konular yönüyle, dil ve renk konusunda alanının ilk eseridir. Eserin bir başka önemli özelliği kadîm ve modern sözlüklerde yer alan renklerle ilgili lafızlara, deyimsel kullanımlara ve renklere ilişkin müfredata yer vermesidir.

Ahmet Muhtar'ın önderlik vasfına haiz eserlerinden birisi de *İlmu'd-Delâle* isimli eseridir. Eser ilmi çevrelerde kabul görmüş ve şu ana kadar beş baskı yapmıştır.

Yazar eserini dört bölüme ayırmış, birinci bölümü giriş ve hazırlık bölümü yapmış, bu bölümde ilmu'd-delâle'nin (anlambilim/semantik) tanımını yapmış, sesbilim, sarf, nahiv, felsefe, psikoloji, mantık, vb. ilim dallarıyla ilişkilerini ortaya koymuştur. Farklı konuların yanı sıra İslam âlimlerinin bu alana katkılarına da değinen yazar ikinci bölümde anlambilime ilişkin yöntemsel konulara ağırlık vermiş, ayrıca teorik tartışmalara temas etmiştir. Bir başka bölümde çokanlamlılık ile ilgili sorunları ele alan yazar, dil ve tefsir

âlimleri arasında tartışma konusu olan el-müştereku'l-lafzî (çok anlamlılık) konusuna da değinmiş, ayrıca eş ve zıt anlamlılık konusunu çeşitli örneklerle incelemiş ve kelimeler arasında “tam teradüf” bulunmadığını ifade etmiştir.

Dördüncü bölümde ise anlam değişiklikleri konusunu ele alan yazar, bir sözcüğün anlamının değişimini tarihsel süreç içerisinde ele almış ve anlam değişikliğine yol açan sosyal, kültürel, duygusal, vb. faktörlere temas etmiştir.

Yazarın genel dilbilim alanında ilk olma özelliği taşıyan bir başka eseri ise *el-Luğa ve İhtilâfu'l-Cinseyn* isimli eseridir. Eser, yazarın yurt dışında yaptığı araştırmaların ve çağın getirdiği birtakım yeniliklerin Arapçaya yansımalarının güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Kitap, modernite ve kadın hareketlerinin / feminizmin dile yansımalarını ana eksene alan, sosyolojik ve antropojik nitelikleri ön planda olan bir çalışmadır. Yazara göre uzun asırlar boyunca sosyal bir gerçeklik olarak erkek egemen yapı kadınları sürekli ikinci plana itmiştir. Bu durumun dil üzerinde de yansımaları olmuştur. Erkek her zaman önceliğe sahiptir. “husband and wife, son and daughter, Romeo and Juliet, Antony and Cleopatra” örneklerinde olduğu gibi. Aynı durum Arapça için de geçerlidir. Arapçada da “er-racul ve'l-unsâ, Kays ve Leylâ, Anter ve Abla” denilmektedir.

Yazar ayrıca İngilizce gibi Arapça'nın da erkeksi bir dil olduğunu ifade etmekte konuyla ilgili birçok örnek zikretmektedir. Araştırma “kadına özgü bir dil var mıdır?” ya da “bir kadın edebiyatı var mıdır?” sorularıyla son bulmaktadır.

1987 yılında yayınlanan *Buhûs fi'l-Luğa ve'l-Edeb* adlı kitap, farklı Arap ülkelerinden Kuveyt'te görev yapan Arap Dili ve Edebiyatı hocalarının bir araya gelerek oluşturtukları ve Kuveyt Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kuruluşunun yirminci yılı anısına yayınlanan bir çalışmadır. Çalışmaya Ahmet Muhtar “İhsâtu'l-Kûmbiyût li Cuzûri'l-Luğati'l-'Arabiyyeti” isimli çalışmasıyla iştirak etmiştir. Bu çalışmada yazar Kuveyt Üniversitesi İstatistik Araştırmaları Bölümü'nden Prof. Dr. Ali Hilmi Musa'nın yapmış olduğu Arapça kelimelerin kök harflerine ilişkin bir istatistik araştırmasını tanıtmıştır.

Muhadarât fi İlmi'l-Luğati'l-Hadîs isimli eser ise Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm fakültesi dördüncü sınıf öğrencileri için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Kitapta Arap Dili Kavramı, Modern Dilbilim ve Uygulama Alanları, Önemli Modern Dil Akımları başlıkları altında çeşitli konulara temas edilmiştir. Yazar, eserde, modern dilbilimin

uygulama alanlarından birisinin de sözlük hazırlama olduğunu ifade etmektedir. Sınâatu'l-Meâcim başlığı altında, kısa bir girişten sonra, modern zamanlarda hazırlanan bireysel ve kurumsal birçok sözlükten söz ettikten sonra, bu sözlüklerin zamansal modernlik dışında, sözlük hazırlama teknikleri ve yeni yöntemler açısından herhangi bir özelliğe sahip olmadıklarını, tamamlanabilenlerin büyük çoğunluğunun bireysel çalışmalar olduğunu, farklı kullanıcıların gereksinimlerine cevap vermekten uzak, kısır çabalar olarak kaldıklarını dile getirmektedir.²⁶ Yazara göre modern sözlüklerde karşılaşılan eksiklikler, özet olarak şöyledir:

1. Bütün modern sözlüklerde ilk göze çarpan husus, madde başlarının derlenmesinde eskilerin geleneklerine bağlı kalınarak, önceki sözlüklerden derleme yapılmaktadır.
2. Modern dilde bulunan lafızlara ve kullanım şekillerine yeterince yer verilmemektedir.
3. Büyük oranda şiir ve edebiyat diline ağırlık verilmektedir.
4. Sözlükler büyük oranda, bilgileri sunarken dikkat ve seçicilikten uzaktırlar.
5. Neredeyse bütün sözlükler, hala, bireysel çabalarla hazırlanmaktadır. Oysa devir “grup çalışması” devridir. Çağımızda sözlükler yalnızca dilcilere değil aynı zamanda farklı alanlardan uzmanlıklara da gereksinim duymaktadır.
6. Çağdaş sözlükler hala büyük oranda sınırlı içeriklere sahiptirler. Çünkü büyük çoğunluk bilgisayar imkanlarından yararlanmaktan uzaktırlar.²⁷

Muhadarât fî İlmi'l-Luğati'l-Hadîs isimli kitapla ilgili olarak dikkat çeken bir başka hususu dile getirmek isteriz.

Bu ders kitabı 1995 yılında yayınlanmıştır. Kitabın 64. sayfasında *Collins Coubild English Language Dictionary* isimli sözlükten söz edilirken yazarın yıllar sonra yayınlayacağı *el-Meknez* (2000) isimli sözlüğün ismen ve cismen yazarın zihninde, bu tarihlerde Var olduğu intibai edindik. Çünkü yazar bu sözlüğün özelliklerinden bahsederken hem el-Meknez ismini kullanmakta, hem de neredeyse kendi hazırlayacağı sözlüklerin özelliklerinden birçoğunu saymaktadır.

Örnek olarak *Collins Coubild English Language Dictionary*'nin;

²⁶ Ahmet Muhtar Ömer, *Muhadarât fî İlmi'l-Luğati'l-Hadîs*, Kahire: Alemu'l-Kütüb, 1995, s. 57.

²⁷ Ömer, *Muhadarât fî İlmi'l-Luğa*, s. 57-63.

1. Bilgisayar teknolojisi kullanılarak hazırlandığını,
2. Yazılı ve işitsel çağdaş İngilizcenin taranarak milyonlarca kelime, örnek ve şevahid içeriğine sahip olduğunu,
3. Yirmi kişilik bir grup çalışmasının ürünü olduğunu,
4. Sözlüğün hazırlanmasının yedi yıl sürdüğünü,
5. Sözlükte sık kullanılan sözcüklere yer verildiğini,
6. Kullanımdan düşmüş kelimelere, lehçelere, ülke, şehir, kişi adlarına, az kullanılan yabancı sözcüklere yer verilmediğini,
7. Madde başlarında anlamın kelimeden hemen sonra verildiğini,
8. Telaffuz ve vurgunun nasıl olacağının bildirildiğini,
9. Birtakım gramer bilgilerine yer verildiğini,
10. Kelimenin kullanım şeklinin belirtildiğini,
11. Sözcüğün cümle içinde kullanımının gösterildiğini,
12. Bağlamı belirginleştirmek amacıyla örnek cümlelere yer verildiğini,
13. Eşdizim durumunun belirtildiğini,
14. Örnek cümlelerin yaşayan dilden seçildiğini, üretilmediğini,
15. Deyimlere ve deyimsele kullanımlara, kalıp ifadelere yer verildiğini,
16. Sözlükte yer alan kelimelerin kullanım derecesinin ve sıklığının, resmi, gayri resmi, seviyeli, kaba, argo, halk dili, yerel kullanım ya da jargon olup olmadığının belirtildiğini,
17. Maddelerin kendi içerisinde düzenlendiğini,
18. Birtakım sembollerin kullanıldığını,
19. Bir takım resim, grafik ya da tabloların kullanıldığını,
20. Sözlükte gramer bilgilerini içeren, özet müstakil bir bölüm bulunduğunu ifade etmekte, ayrıca sözlüğün kullanıcı kitlesini göz önünde bulundurarak farklı hacimlerde baskılarının yapıldığını bildirmektedir.²⁸

²⁸ Ömer, *Muhadarât fî İlmi'l-Luğa*, s. 64-67.

Anılan özellikler yazarın *Sinâatu'l-Mu'cem* (1998) isimli eserinde teorisini ortaya koyduğu ve büyük oranda *el-Meknez* (2000) ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye* (2008) isimli eserlerinde uygulamasını yaptığı ilkelerle büyük oranda benzeşmektedir.

Muhadarât fî İlmi'l-Luğati'l-Hadîs'de dikkat çekici bir başka nokta ise şudur. Yazar bir ders notları kitabında, adeta öğrencilerinin zinine ve ruhuna kazımak istercesine, sayfalarca, hayalleri süsleyen bir sözlükte bulunması gereken özellikleri, bu sözlüğün nasıl hazırlanması gerektiğini, birçok yönüyle anlatmaktadır.²⁹

Yazarın *Ene ve'l-Luğa ve'l-Mecma'* isimli eseri ise, daha önce makale olarak yayınladığı bazı yazılarından, birtakım televizyon programlarında ele aldığı konulardan ya da izleyicilerden gelen sorulara verdiği cevaplardan, iki yıldan fazla görev yaptığı dil kurumunda gerçekleştirdiği etkinliklerden ve dil kurumuna yönelik eleştirilerinden oluşmaktadır.

Kitap iki bölümdür. Yazar birinci bölümde Ebu'l-Alâ el-Maarrî, İbn Sînâ, Ahmet Fâris eş-Şidyâk, İbn Manzûr, Sîbeveyh ve el-Müberrid'e ilişkin bazı az bilinen hususlara, ayrıca “insanlığın dili nasıl gelişti?” “İnsan nasıl konuşur?” “Harflere noktaları ilk olarak kim koymuştur?” “Arapçadaki ilk sözlük hangisidir?” “Parmak izi, ses izi” gibi konulara değinmiştir.

İkinci bölümde ise, dil kurumunda vermiş olduğu konferanslara, bazı incelemelerine ve dil kurumunun yayınlamış olduğu *el-Mu'cemu'l-Kebîr* isimli sözlüğe yönelik eleştirilerine yer vermiştir.

Yazarın *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* isimli eserine kuramsal çalışmaları bölümünde değinilecektir.

1.2.5. Kur'ân İlimlerine İlişkin Eserler

İlim adamları genellikle, Kur'ân ilimleri ile ilgili olarak, ihtisas alanları paralelinde çalışmalar yapmışlardır. Ahmet Muhtar da bir dilbilimci olarak Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili araştırmalarını dilbilim çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda kırâatlerle de

²⁹ Ömer, *Muhadarât fî İlmi'l-Luğa*, s. 68-81.

ilgilenmiş, bu alanda bazı araştırmalar yapmış ve Kur'ân diline ve kırâatlere yönelik birtakım çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yazarın Kur'ân ilimleriyle ilgili 6 eseri vardır:

1. *Luğatu'l-Kur'ân*, 1993.
2. *Esmâu'llâhi'l-Husnâ*, 1997.
3. *Mu'cemu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, 1998.
4. *Dirâsât Luğaviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââtih*, 2001.
5. *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââtih*, 2002.
6. *el-İştirâk ve't-Tedâdd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2003.

Ahmet Muhtar kırâetlerle ilgili çalışmalarına 1985 yılında Abdülâl Sâlim Makram'la birlikte başlamış, 143 sayfalık müstakil bir kitap boyutunda bir mukaddime ve 8 ciltten oluşan, Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş tarzlarını ve en ünlü kârîleri içeren *Mu'cemu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye* isimli çalışmayı gerçekleştirmiştir. Bu çalışma kırâatlerle ilgili yirmi temel kaynağı esas alarak hazırlanmış ve eserde 10.243 kırâat farklılığına yer verilmiştir. Eserin hazırlanmasında yaklaşık doksan kaynağa müracaat edilmiştir.

Eserde kırâatler, mushaf tertibine göre düzenlenmiş ve Hafs kırâatı esas olarak alınmıştır. Çalışma sekiz cilt ve 3006 sayfa olarak yayınlanmıştır. Müellifler eserde geçen lafızları, isimleri, vb. içeren kapsamlı bir fihristi de 1998 yılında yayınlamışlardır.

Bu eserle ilgili olarak Ahmet Muhtar'ın kişilik özelliklerini de en bariz şekliyle ortaya koyan ilginç bir durum söz konusudur. Ahmet Muhtar eserinde kendisini birkaç yönden eleştirmiştir. Eserinin bir araştırma ürünü olmadığını, derleme yönü ön planda olan bir fihrist çalışması olduğunu, kelimelerin anlamlarına yönelik malumat içermediğini, birçok aslî kaynakta yer alan kırâatlere yer verilmediğini, bazı ibarelerin yanlış anlaşıldığını, bazı kaynaklardan yanlış aktarımlar yapıldığını, vb. söylemiştir.³⁰

Yazarın üç bölümden oluşan *Luğatu'l-Kur'ân* isimli eserinin birinci bölümünde Kur'ân-ı Kerîm'in yazımı, okunması, kırâatlerin ortaya çıkışı, önde gelen kırâat imamları, dilbilimcilerin kırâatlere bakışı, garîbu'l-Kur'ân, Kur'ân'da yer alan kabile dilleri gibi konulara değinilmiştir.

³⁰ Ahmet Muhtar Ömer, *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââtih*, Riyad: Şirketu Sutûr, 2002., s. 22, 23.

İkinci bölümde ise daha çok sanatsal ve belâğî yön ağırlık kazanmış, ses, edâ, cümlelerin terkihi, ayet sonlarının birbirleriyle bağlantısı, îcâzu'l-Kur'ân, mucize ayetleri gibi konulara temas edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise teşbih, istiâre, kinâye, tarîz, îcâz, ıtnâb gibi sanatlar ele alınmıştır.

Eser, konuların dil yönünün özellikle vurgulanması ve açıklamalı örneklerle ele alınmış olması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Eserin dili oldukça sade ve üslubu son derece yalındır.

Dirâsât Luğaviyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtih isimli eser ise yedi bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm yazarın daha önce farklı dergilerde yayınladığı makaleleri içermektedir. Genellikle “Kur'ân-ı Kerim'deki idğamlar ve okunuşları” “en-Nahhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân isimli eserinin eleştirisi” “Kur'ân'da fasıllar” “Kur'ân'da teradüf ve teradüf benzeri yapılar” “Birçok dilsel kullanımların doğruluğuna kıraatlerden örnekler” gibi kapalı kalmış konuları ya da anlaşılması zor meseleleri ele almakta, ayrıca modern zamanların Arapça kullanıcılarına yeni bakış açıları kazandırmayı amaçlamaktadır.

Müellifin *Esmâu'llâhi'l-Husnâ* isimli eseri “Esmâ-i Hüsnâ'nın Belirlenmesi” “Esmâ-i Hüsnâ'nın Anlamları” “Sarf ve Sözlük Anlamları Açısından Esmâ-i Hüsnâ” “Esmâ-i Hüsnâ'nın Anlamsal Sınıflandırmaları” “Esmâ-i Hüsnâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımları” “Esmâ-i Hüsnâ ve İnsan İsimleri” “Yahudilik ve Hristiyanlıkta Tanrı Tasavvuru” başlıklarını içeren yedi bölümden oluşmaktadır.

Kitapta yüz seksen altı ismin anlamlarına yer verilmekte, ağırlıklı olarak dil açısından değerlendirmeler yapılmaktadır.

el-İştirâk ve't-Tedâdd fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, yazarın uzun yıllar süren Kur'ân'ı okuma anlama çabalarının bir meyvesi ve özellikle *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtih* isimli eserinin bir yan ürünüdür. Eserde, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan üç yüz seksen bir kelime, farklı yönleriyle incelenmiştir. Yazar, çalışmasının geleneksel “Vucûh ve Nazâir” kitaplarından farklı olarak daha çok “Ğarîb” çalışmalarına ve Kur'ân sözlüklerine dayandığını ifade etmektedir.³¹

³¹ Ahmet Muhtar Ömer, *el-İştirâk ve't-Tedâdd fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Alemu'l-Kütüb, 2003, s.12.

Yazarın *el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserine “Uygulamalı Sözlükbilim Çalışmaları” bölümünde değinilecektir.

1.2.6. Sözlükler ve Ansiklopediler

Ahmet Muhtar'ın eserlerini bir bütün olarak incelediğimizde onun her şeyden önce bir sözlükbilimci olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar dilbilimin hemen hemen bütün alanlarında araştırmalar yapmış ve eserler vermiş bir dilbilimci ve aynı zamanda bir eğitimci ise de daha çok sözlük alanında yaptığı çalışmalarla temayüz etmiş, modern zamanların sözlük üstadı olarak bu alana damgasını vurmuştur.

Yazarın sözlükbilim alanında kaleme aldığı eserleri şunlardır:

1. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsi*, 1989.
2. *Luğatu'l-Kur'ân*, 1993.
3. *Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 1995.
4. *Mu'cemu's-Şuarâi'l-Arabi'l-Muâsırîn*, 1995.
5. *Mu'cemu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, 1998.
6. *el-Meknezu'l-Kebîr*, 2000.
7. *el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââti*, 2002.
8. *Mu'cemu's Savâbi'l Luğaviyyi*, 2008.
9. *Mu'cemu'l Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 2008.

Anılan eserlerden *Luğatu'l-Kur'ân* ve *Mu'cemu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye* isimli eserlerini Kur'ân İlimlerine İlişkin Eserler bölümünde değinilmişti. Bir kısmıyla ilgili olarak ise, tezimizin ikinci bölümünde “Uygulamalı Sözlükbilim Çalışmaları” başlığı altında, değerlendirmeler yapılacaktır.

1.3. AHMET MUHTARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Ahmet Muhtarla ilgili tespit edebildiğimiz dört çalışma vardır. Bizim de tezimizi hazırlarken yararlandığımız bu dört çalışma şunlardır:

1. er-Rûmî, Nûriye v.dğr., *Fakîdu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kuveyt: Câmîatu'l-Kuveyt, Kulliyyetu'l-Âdâb, 2008.
2. es Serî', Abdülazîz, v.dğr., *Âşîku'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kuveyt: Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi'ş-Şi'riyyi, 2004.
3. el-Aktaş, Sâlim Halîl Abdu'l-Hâdî, *Cuhûdu Ahmet Muhtar Ömer el-Luğaviyye*, Ammân: el-Câmîatu'l-Ürdüniyye, Kulliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2007.
4. el-Ğazzâvî, Tâmir Sa'd, *Cuhûdu'd-Duktûr Ahmet Muhtar Ömer el-Mu'cemiyye*, Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2015.

Bunlardan ilk ikisi ağırlıklı olarak meslektaşlarının kendisiyle ilgili duygu, düşünce ve izlenimlerini dile getirdikleri ve dilbilime ilişkin birtakım çalışmalarına yer verdikleri, yazarın anısına hazırlanmış eserlerdir. Diğer ikisi ise Ahmet Muhtarın dilbilim çalışmaları ve *el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *Kırââtîhi* ve *el-Meknezu'l Kebîr Mu'cemun Şâmilun li'l Mecâlât ve'l Müterâdifât* ve *l Mütedâddât* isimli eserlerinin hazırlanış süreçleri ile genel karakteristiği bağlamında hazırlanmış olan yüksek lisans tezleridir.

BÖLÜM 2: AHMET MUHTAR ÖMER'İN SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMALARI

Sözlükbilim, “bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır” şeklinde tanımlanmaktadır.³² Sözlükbilim uygulama ve kuramı birleştiren çok yanlı bir çalışma alanıdır; çağdaş, güvenilir sözlüklerin, öncelikle dilbilim (sesbilgisi, sözdizimi, anlambilim, biçimbilgi, söylem çözümlemesi, edimbilim vb.) bulguları ve yöntemleriyle temellendirilmeleri gerekir.³³ Sözlükbilim, sözlükleri biçim ve içerik yönünden geliştirip insanlığın yararına sunmayı amaç edinmiştir. Bir anlamda iyi bir sözlük için temel ilkeleri ortaya koymaya çalışır.³⁴ Uygulamalı dilbilimin bir dalı olan sözlükbilim çağdaş bir sözlüğün hazırlanmasında vazgeçilmez bir uzmanlık alanıdır.³⁵

Ahmet Muhtar sözlükbilim alanındaki çalışmalarına bazı eserleri tahkik ederek başlamış daha sonra kuramsal çalışmalar yapmış, ardından ağırlıklı olarak sözlük telifine yönelmiştir. Biz de araştırmamızda bu tarihsel süreci göz önünde bulundurarak yazarın eserlerini değerlendirmeye çalıştık.

2.1. TAHKİK ÇALIŞMALARI

1. *Dîvânu'l-Edeb*, 1963.

2. *el-Münecced fi'l-Luğa*, 1976.

Ahmet Muhtar, ilim hayatına ve sözlükbilim alanındaki faaliyetlerine tahkik çalışmaları ile başlamış, Arap Edebiyatı'nın kök harf (ebniye) sistemine göre düzenlenmiş ilk sözlüğü olan, Ebû İshak el-Fârâbî'nin³⁶ *Dîvânu'l-Edeb* isimli eserini tahkik etmiş, bu çalışmasıyla 1963 yılında master derecesine nail olmuştur.

³² Doğan Aksan, *Anlambilim*, Ankara, Engin Yayınevi, 2005., c. III. s. 69

³³ Ahmet Kocaman, *Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük*, Kebikeç, sayı 6, s. 112,113.

³⁴ Erdoğan Boz, *Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu*, Türkçenin Çağdaş Sorunları, Gazi Kitabevi, Ankara. 2006., s. 6.

³⁵ Kocaman, s.111.

³⁶ Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (ö. 350/961 [?]). Arap dili âlimi, lügatçi. Tahsili ve hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Vefat tarihi de kesin olarak belli değildir. Süyûtî” 350’de (961) öldüğünü zikretmektedir. Nasuhi Ünal Karaarslan, “Fârâbî, İshak b. İbrahim”, DİA, XII/163, 164.

Dîvânü'l-Edeb, Arapça lügatlerin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu eserde fiillerin türüne ve isimlerin kalıplarına göre bab ve fasıl sistemiyle bilinen alfabetik sıra esas alınmıştır. *Dîvânü'l-Edeb*'e kadar sözlük hazırlayıcılar, genellikle, Halîl b. Ahmed'in harflerin mahreçlerini esas alan "kalb" sistemini uygulamaktaydılar. Her ne kadar *Dîvânü'l-Edeb*'den önce de kelimeleri kök harflerine (ebniye) göre sıralayan sözlükler varsa da bunlar kelimelerin tamamını ihtiva etmedikleri gibi pratikte alfabetik sisteme de tâbi değillerdi. Fârâbî bu eserini, Arap dilinin müfredatının şâz ve nâdirlerini dikkate almadan sadece pratik değeri olanlarını ele alarak sarf ilmi çerçevesinde tasnif etmiştir. Eser hem sarf yönünden büyük bir değer taşımakta, hem de modern alfabetik sisteme geçişte önemli bir safha teşkil etmektedir. Müellifin yeğeni İsmail el-Cevherî, maddelerin eserin çeşitli yerlerine dağıtılmış parçalarını birleştirmek suretiyle meydana getirdiği es-Sihâh adlı lügatte Arap alfabetik sistemine daha düzgün bir görünüm kazandırmıştır. Birçoğu İstanbul'da olmak üzere çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Dîvânü'l-Edeb*, Ahmed Muhtar Ömer tarafından tahkik edilerek bir indeksle birlikte neşredilmiştir (I-IV, Kahire 1394-1399/1974-1979).³⁷

Ahmet Muhtar, *Dîvânü'l-Edeb*'in tahkikinde, yazar ve eseri ile ilgili bir inceleme kaleme almış, el-Fârâbî'den, eserlerinden, yolculuklarından, kendisiyle ve eseriyle ilgili bir takım tartışmalı konulardan söz etmiştir. Çalışmasını üç bölüme ayırmış, birinci bölümde, ebniye konusunda yapılan ilk telif çalışmalarını ele almış, Sîbeveyh (ö. 180/796) ve el-Müberred (ö. 286/900) gibi nahivcilerin, İbnü's-Sikkît (ö. 244/858) ve Kurâû'n-Neml (ö. 310/922) gibi dilbilimcilerin bu alandaki çalışmalarına yer vermiştir.

İkinci bölümde, el-Fârâbî'ye kadar yapılan, fiillerin ve isimlerin kök harfleriyle ilgili telif çalışmalarından söz etmiş, daha sonra el-Fârâbî'yi ve kitabı *Dîvânü'l-Edeb*'i tanıtmış, ayrıntılı bir biçimde kaynaklarını zikretmiş, eserin eski ve yeni dönemde dilbilimciler arasındaki değerini ve etkilerini dile getirmiştir.

Son bölümde ise, el-Fârâbî sonrası dönemi ele almış, es-Sarakustî (ö. 538/1143) ile İbnü'l-Kattâ'ın (ö. 515/1121) *el-Efâl* isimli eserlerini, ez-Zevzenî'nin (ö. 486/1093) *el-Masâdir*'ini ve bu alandaki diğer kitapları incelemiş, ebniye konusunda dilbilimcilerin ve nahivcilerin yaptıkları çalışmaları değerlendirmiştir.

³⁷ Karaarslan, "Fârâbî", DİA, XII/163, 164.

Eser, Ahmet Muhtar'ın kadîmi modernle buluşturan temel eserlerinden birisi kabul edilmekte ve ilim yolunda verilen en hayırlı zekât olarak nitelenmektedir.³⁸

Ahmet Muhtar'ın *Dîvânu'l-Edeb*'le ilgili ortaya koyduğu hususların en önemlilerinden birisi, -ilk kez Alman Müsteşrik F. Krenkow (1828-1889) tarafından kısaca işaret edildiği üzere³⁹- el-Fârâbî ile el-Cevherî⁴⁰ arasındaki ilişkidir. Ahmet Muhtar'a göre el-Fârâbî, el-Cevherî'nin dayısıdır. el-Cevherî, dayısının öğrencisi olmuş, kendisinden *Dîvânu'l-Edeb*'i okumuş ve kendi el yazısıyla çoğaltmıştır. Yazar, el-Cevherî'nin *es-Sihâh* ismiyle bilinen sözlüğünde⁴¹, *Dîvânu'l-Edeb*'den, kaynak göstermeksizin, düzen ve içerik olarak büyük oranda yararlandığını, doğrudan ve dolaylı olarak birçok yerde istifade ettiğini örnekleriyle ortaya koymuştur.⁴²

Ahmet Muhtar *es-Sihâh* ile *Dîvânu'l-Edeb* arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken üç yöntem uygulamıştır.

1. *Dîvânu'l-Edeb*'deki bazı madde başlarını *es-Sihâh*'daki tertibe göre sıralamış ve karşılıklı değerlendirmiştir.
2. *Dîvânu'l-Edeb*'deki bazı madde başlarını *es-Sihâh*'daki madde başlarıyla, sözcükler, işleniş şekilleri, anlamların açıklanış tarzları, eksiklikler ve fazlalıklar gibi yönlerden karşılaştırmıştır.
3. Her iki sözlüğü, eserlerde anılan dilciler, kaynaklar, nahiv konuları, şevâhidler ve kelime tahlilleri açısından incelemiştir.

³⁸ Süleyman eş-Şattî, Ahmed Muhtâr Ömer Kelime an Racül Mütemmeyyiz, *Âşuku'l-Luğati'l-'Arabiyye*, el-Kuveyt: Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd El-Bâbtîn Li'l-İbdâi's-Şi'riyyi, 2004, s. 46.

³⁹ "The Beginning of Arabic Lexicography" adlı makalesinde. bkz. Ahmet Muhtar Ömer, *El-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2010, s. 225.

⁴⁰ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî. (ö. 400/1009'dan önce) Tâcü'l-luğa adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili âlimi. Aslen Türk olup Fârâb'da doğdu. İlk tahsiline Fârâb'da *Dîvânü'l-Edeb* adlı sözlüğün yazarı olan dayısı İshak b. İbrâhim el-Fârâbî'den (ö. 350 / 961) ders alarak başladı. Daha sonra değerli hocalardan faydalanmak üzere Bağdat'a gitti.

Kuzey Irak, el-Cezîre ve Suriye'deki Rebîa kabileleriyle Hicaz ve Necid'deki Mudar kabileleri arasında uzun müddet kaldı. Cevherî aslen Türk olduğu için daha önce gramer yoluyla nazarî olarak öğrendiği Arapça'yı uzun süre gezip dolaştığı bu yerlerde uygulamalı olarak da öğrendi. Daha sonra Horasan bölgesinin en büyük ilim merkezlerinden biri olan Nîşâbur'a gitti ve ömrünün sonuna kadar bu şehirde bir yandan eğitim ve öğretimle, bir yandan da eser telifi ve Kur'ân-ı Kerîm istinsahıyla meşgul oldu. Tâcü'l-luğa'yı Ebû Mansûr Abdürrahim b. Muhammed el-Bîşekî adına burada yazdı. Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmâîl b. Hammâd", *DİA*, VII/459.

⁴¹ Tam adı, *Tâcü'l-luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye* olan sözlük daha çok *Sihâhu'l-luğa* veya kısaca *es-Sihâh* adıyla anılır.

⁴² Ahmet Muhtar Ömer, *Dîvânü'l-Edeb li'l-Fârâbî*, Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, 1974-1979.; Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 225, 226.

Bu incelemelerin neticesi olarak Ahmet Muhtar, el-Cevherî'nin doğrudan *Dîvânu'l-Edeb*'den yararlandığını ve pek çok bölümünü oradan aldığını söylemiştir. El-Cevherî'nin yaptığıının iyi niyetli bir yaklaşım olmadığını, eğer böyle olsaydı el-Fârâbî'nin ismini bir kez bile olsun zikredebileceğini, en azından mukaddimede kendisinden söz edebileceğini ifade etmiştir.⁴³

Yazar bu çalışmasından sonra, sözlükbilim alanındaki faaliyetlerini çeşitli araştırmalar yaparak ve ilmi toplantılara katılarak sürdürmüştür. Bu alandaki çalışmalarını 1971, 1972 yıllarında el-Lisânu'l-'Arabî dergisinde yayınlamış, ardından bu makalelerini *Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye* isimli eserinde toplamıştır.⁴⁴

Ahmet Muhtar, *Dîvânu'l-Edeb*'in ardından ilmî neşir çalışmalarına bir yenisini eklemiş, Dâhî Abdülbâkî ile birlikte Kurâu'n-Neml'in⁴⁵ (ö. 310/922) *el-Münecced fi'l-Luğa* isimli eserini tahkik etmiştir. Eser “çokanlamlılık⁴⁶ konusundaki en eski sözlük” alt başlığıyla yayınlamıştır.

el-Münecced fi'l-Luğa, birden çok anlamı olan kelimelere (el-müşterekü'l-lafzî) dair zamanımıza ulaşan en kapsamlı sözlüktür. Eseri oluşturan altı bölümün (bab) ilk beşinde kelimeler konularına göre, altıncı bölümde ise alfabetik olarak dizilmiştir. İlk beş bölüm insan organları, hayvan türleri, kuş türleri, savaş aletleri, gök ve yıldızlarla ilgili kelimeleri ihtiva eder. Altıncı bölümü oluşturan dünya ve üzerindekiyle ilgili kelimeler, asıl ve ziyade harfler ayırımı yapılmadan birinci ve ikinci harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. *el-Münecced* dizimde kelimelerin ikinci harflerini de dikkate alan ilk

⁴³ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 227-241.

⁴⁴ Muhammed Hasen Abdülaziz, ed-Duktûr Ahmed Muhtâr Luğaviyyen, *Âşku'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kuveyt: Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd El-Bâbtîn Li'l-İbdâi's-Şi'riyyi, 2004, s. 301.

⁴⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hasen b. el-Hüseyn el-Hünâî el-Ezdfî. (ö. 310/922) Kûfe dil mektebine mensup lugat âlimi. Mısır'da doğmuştur. Kısa boylu yahut çirkin olmasından dolayı “Kürâu'n-Neml” (Karınca bacak) veya sadece “Kürâ” lakabıyla tanınmıştır.

Sözlük çalışmaları üzerinde yoğunlaşan Kürâunneml Mısırlı ilk sözlük yazarıdır. *el-Muhkem* (İbn Sîde), *el-Muhassas* (İbn Sîde), *el-Bâri* (Ebû Ali el-Kâlî), *Lisânu'l-Arab* (İbn Manzûr), *el-Kâmüsü'l-Muhîd* (Fîrûzâbâdî) ve Tâci'l-Arûs (Zebîdî) gibi temel sözlükler onun eserlerinden yapılan nakillerle doludur. Lugat âlimleri görüşlerini tartışmasız olarak doğru kabul etmişlerdir. İsmail Durmuş, “Kürâunneml”, DİA, XXII/561, 562.

⁴⁶ Çokanlamlılık, Arap Edebiyatı'nda المشترك اللفظي / الإشتراك terimiyle ifade edilir. Geniş anlamıyla “bir sözcüğün birden fazla anlam ifade etmesi” şeklinde tanımlanır. bkz. Mecdî Vehbe, Kâmil el-Mühendis, **Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-'Arabiyye Fi'l-Luğati Ve'l-Edeb**, Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1984, s. 43, 366; Muhammed Altuncî, **el-Mu'cemu'l-Mufasssal Fi'l-Edeb**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, I, 98, II, 794.; Mişâl Âsî, İmîl Bedî' Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-Mufasssal Fi'l-Luğa Ve'l-Edeb**, Beyrut: Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1987, I, s. 138, 139.; Muhammed Süleyman el-Aşkar, **Mu'cemu Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1995, s. 47, 48.

sözlüktür. Kürâunneml bu eserinde on üç hadisle istiṣhâd etmiştir. Kürâ‘, aynı zamanda lugat âlimlerinin istiṣhâd için belirlediği tarih sınırını (150/767) aşarak muhdes (müvelled) şairlerin şiirlerinden de şâhid getirmiştir. Zamanımıza ulaşmayan birçok kaynaktan yararlanması, Mısır ve Güney Arabistan Arapçasına ait başka yerlerde bulunmayan birçok kelime içermesi eserin önemini arttırmaktadır. Sözlüğün metni, Fevzî Abdülazîz Mes‘ûd tarafından, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde, 1973’te yüksek lisans çalışması olarak hazırlanıp basılmış (Kahire 1984), ilmî inceleme ve neşrini ise Ahmed Muhtâr Ömer - Dâhî Abdülbâkî gerçekleştirmiştir (Kahire 1976, 1988).⁴⁷

Yazarın bu tahkik çalışması, 1979 yılında Kahire’de bulunan Mecmeu’l-Luğa tarafından “en iyi tahkik” ödülüne layık görülmüştür.

Yazarlar, eseri tahkik ederken, öncelikle eserin konusu olan “sözcüklerdeki sözel benzerlik” konusuna değinmişler, ardından Kur’ân, hadis ve şiir şevahitlerini belirlemişler,⁴⁸ kaynakları zikretmişlerdir. Şiir şevahitlerini belirtirken rivayet farklılıklarını göz ardı etmişler, ġarîb lafızların tefsirini çok fazla ayrıntıya girmeden yapmışlardır. Ayrıca kitaba bir sözlük ve birtakım fihristler eklemişlerdir.

Ahmet Muhtar, anılan ilmî neşir çalışmalarının yanı sıra, Fîrûzâbâdî’nin (ö.817/1415) *el-Kâmûsü’l-Muhît* adlı Arapça sözlüğüne Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1205/1791) yazdığı şerh olan *Tâcü’l-Arûs*’un 30. cildinin tahkikini kontrol etmiştir. Ayrıca, Abdülvâhhâb el-Kurtubî’nin (ö. 671/1273) *el-Muvaddah fî’t-Tecvîd* isimli eserinin, Ğânim Kaddûrî el-Hamed tarafından yapılan tahkikinin de kontrolünü yapmıştır⁴⁹.

Ahmet Muhtar’ın ilmî neşir çalışmaları ile ilgili dikkat çeken bir husus ise, onun yalnızca klasik sözlükleri tahkik etmekle yetinmeyip, aynı zamanda tahkik eleştirisi de yapmış olmasıdır. *Nakdu’t-Tahkîk li Kitâbi i’râbi’l-Kur’ân li’n-Nahhâs* başlıklı makalesinde ve *Dirâsât Luğaviyye fî’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Kırâatuh* isimli eserinde bazı örneklerini

⁴⁷ Durmuş, “Kürâunneml”, DİA, XXII/561.

⁴⁸ *el-Münecced fî’l-Luğa* ile ilgili bir takım araştırmalar yapmış olan Fevzi Mesûd’a göre eserde 32 âyet, 25 hadis ve 700 beyit vardır. Ayrıca 17 tane de mesel bulunmaktadır. Bkz. Fevzi Mesûd, **el-Münecced Fî’l-Luğa: Dirâse Luğaviyye**, Kahire: Matbaatu Hassân, 1984, s. 18.

⁴⁹ Ahmet Muhtar’ın özgeçmişinin yer aldığı bütün kaynaklarda bu kitabın tahkikinin kontrolünün yazar tarafından 1992 yılında yapıldığı söylenmektedir. Ancak Mahadü’l-mahtûtâtî’l-’Arabiyye’nin kütüphane kataloğunda basım yılı olarak 1990 yılı yer almaktadır. Bir diğer husus ise, Ahmet Muhtar’ın adı bu katalogda muhakkik/kontrolör olarak geçmekteyken, kitabın 2000 yılında, Amman’da, Dâru Ammâr tarafından yapılan baskısında, Ahmet Muhtar’la ilgili herhangi bir ifadeye rastlayamadık.

görebileceğimiz üzere, yazar, birçok Arap üniversitesinde yapılan tahkik çalışmalarını incelemiş, pek çok yönden kritiğini yapmıştır.⁵⁰

2.2. KURAMSAL ÇALIŞMALARI

2.2.1. el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab

Ahmet Muhtar'ın sözlükbilim konusunu kapsamlı bir şekilde incelediği ilk eseri *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*⁵¹ isimli çalışmasıdır. 1971 yılında yayınlanmıştır. Eserin yarıya yakını bu konuya ayrılmıştır.⁵² Yazar 27 yıl sonra, bu konuda müstakil bir eser daha kaleme almıştır. Aşağı yukarı aynı hacimde olan *Sinâatu'l-mu'cem* isimli eserde de benzer konular ele alınmıştır.

Ahmet Muhtar, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* isimli eserini üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Arap dilbilimcilerin kaynaklarını ve Arap olmayan kavimlerin dil çalışmalarını ele almıştır. İkinci bölümde Arapların dilbilim çalışmalarına yer vermiş, konuyu beş bölümde incelemiştir. Bu bölümler, dilbilim çalışmalarının başlangıcı, sesbilim araştırmaları, sarf-nahiv, sözlükbilim, karşılaştırmalı dilbilim araştırmaları gibi konuları ele almaktadır. Üçüncü bölümde ise, Arap dilinin diğer dillerden etkilenme ve onları etkileme konusu irdelenmiştir.

Eserin sözlükbilime ilişkin bölümü bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, sözlüğün tanımı, sözlük türleri ve görevleri, 'mu'cem' kelimesinin anlamı ve ilk olarak kimin kullandığı, 'mu'cem' ve 'kâmûs' kelimeleri gibi konular ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Arapların sözlük hazırlama yöntemleri üzerinde durulmuş, konu lafız ve mana sözlükleri başlıkları altında incelenmiştir. Lafız sözlükleri başlığı altında mahreç, alfabe ve ebniye esaslı sözlükler çeşitli yönleriyle ve örnekleriyle, kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir.

⁵⁰ bkz. Ahmet Muhtar Ömer, *Dirâsât Luğaviyye Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırâatih*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2001, s. 48-69.

⁵¹ *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, Kahire'de, Âlemü'l-Kütüb tarafından, 1971, 1988, 2010 yıllarında yayınlanmıştır.

⁵² *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* 348 sayfadır. 161. sayfadan 328. sayfaya kadar, 167 sayfa boyunca, sözlükbilim konusu kuramsal çerçevede ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, yazar, mevcut sözlüklerin bir kritiğini yapmış, sözlükleri sözcüklerin tertibi, belirlenen yönteme uyulmaması, açıklama hataları, kelimelerin harekelenmemesi, körü körüne taklit, sözlük sınırlarının aşılması gibi açılardan eleştirmiştir.

Dördüncü bölümde ise modern dönemdeki sözlük hazırlama girişimlerini ele almış, konuyu bireysel ve kurumsal sözlük çalışmaları ile müsteşriklerin sözlük çalışmaları başlıkları altında, örnekleriyle ele almıştır.

Çalışmalarından hayatının önemli bir bölümünü sözlükbilime adanmış olduğunu gördüğümüz Ahmet Muhtar'ın, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* isimli eserinde, ilgili bölüme “Sözlük çalışması, dilbilimin en zor alanlarından birisi kabul edilmektedir. Çünkü öncelikle, hazırlayıcısından günümüzde nadir bulunan bir takım özel nitelikler talep etmektedir. İkinci olarak ise, sonsuz bir dikkat ve sabır gerektirmektedir.”⁵³ diyerek başlamış olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar yazar, eserinde sözlükbilim alanını, dilbilimin en zor alanlarından birisi olarak ifade etmekteyse de kendisi de adeta zoru sevdiğini göstermek istercesine hayatının sonraki otuz küsur yılını bu alanda çalışarak geçirmiştir.

Eserin bir başka bölümünde yazar, bir sözlükte mutlaka bulunması gereken iki temel şartın “kapsam ve düzen” olduğunu dile getirmekte, “kapsam” konusunun bir sözlükten diğerine orantısal olarak değişebileceğini ama “düzen” konusunun kesinlikle göz ardı edilemeyeceğini, yoksa sözlüğün değerini kaybedeceğini, hatta meselenin bir sözlük için ölüm kalım meselesi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Kapsam konusuyla ilgili olarak ise, “küçük” ebatlı bir sözlüğün 120.000 ile 150.000 arası kelime, “orta” ebatta bir sözlüğün ise yarım milyon ile bir milyon arasında kelime⁵⁵, “büyük” hacimde bir sözlüğün ise üç milyon civarında kelime içermesi gerektiğini söylemektedir.⁵⁶

Bir başka bölümde ise bir sözlüğün görevlerini şu şekilde ifade etmektedir:

a. Kelimenin açıklanması, son dönemdeki veya asırlar boyunca kazandığı anlam ya da anlamlarının bildirilmesi.

⁵³ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 161.

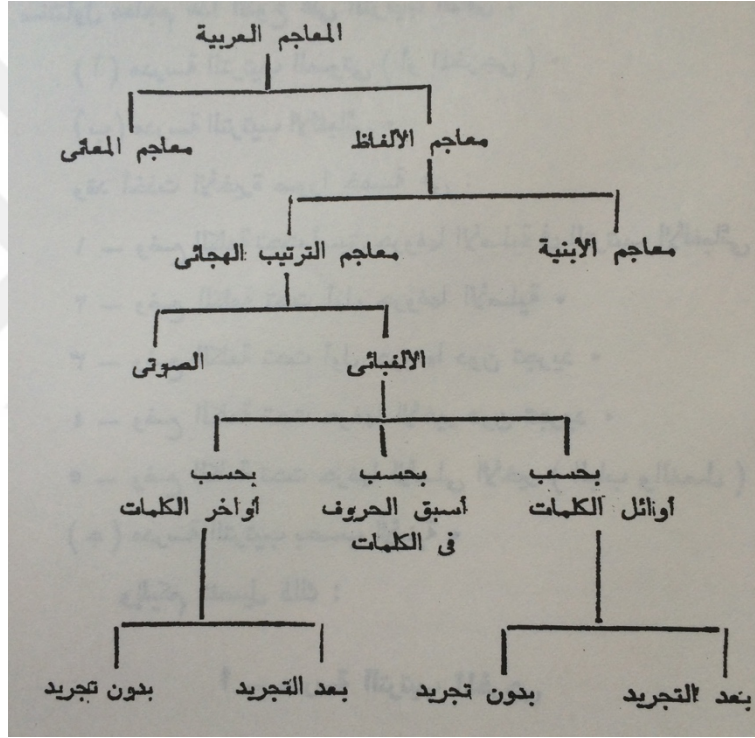
⁵⁴ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 165.

⁵⁵ Yazar, orta boy bir sözlüğe *el-Mu'cemu'l-Vasîf*'i örnek vermekte, sözlüğün bir milyon kelime içerdiğini, bunun da 30.000 madde başı olduğunu bildirmektedir. bkz. Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 168.

⁵⁶ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 168.

- b. Kelimenin nasıl okunacağını bildirilmesi.
- c. Kelimenin nasıl yazılacağını bildirilmesi.
- d. Kelimenin morfolojik görevinin belirlenmesi.
- e. Lafzın kullanım derecesinin ve lehçe kullanım seviyesinin belirlenmesi.
- f. Kelimedeki vurgu noktalarının belirlenmesi.⁵⁷

Ayrıca Ahmet Muhtar, eserinde sözlükleri hazırlanış yöntemlerine göre de ele almıştır. Öncelikle konuyu özet bir şekilde ifade edebilmek amacıyla aşağıdaki tabloya yer vermiştir.⁵⁸

Daha sonra konuyu ayrıntılı bir biçimde incelemiş, çeşitli örnekler vermiş, karşılaştırmalar yapmış, sözlükler ve hazırlayıcılarıyla ilgili birtakım meselelere temas etmiş, görüşlere yer vermiş, kendi görüşünü ve delillerini zikretmiştir. Örneğin *el-Ayn* isimli sözlüğün Halil b. Ahmed'e aidiyeti, İbn Düreyd'in ilmî yeterliliği, Ebû Amr eş-

⁵⁷ Ömer, *el-Bahsu 'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 165, 166.

⁵⁸ Ömer, *el-Bahsu 'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 177.

Şeybânî'nin sözlüğüne neden *el-Cîm* adının verildiği, el-Cevherî'nin *es-Sihâh* isimli eserinin neden hak ettiğinden daha fazla şöhrete nail olduğu, ... gibi konuları ele almıştır.

Yazara göre “*es-Sihah*” isimli kitap hak ettiğinden daha fazla şöhret kazanmıştır. Oysa gerçek çalışma Fârâbî'nindir, Cevherî'nin değildir. Cevherî *Dîvânu'l-Edeb*'den, kaynak göstermeksizin ya da ima bile etmeksizin büyük oranda alıntılar yapmıştır.⁵⁹

Eserinde sözlükler ve özellikleri ile ilgili bilgiler veren yazar daha sonra müstakil bir başlık açarak “ebniye esaslı sözlükler” konusuna değinmiş, daha sonra müstakil bir kitap haline getireceği bu konuya kısaca değinmiştir. Öncelikle “ebniye esaslı sözlükler” konusunda kısa bir açıklama yapmış, daha sonra bu alandaki ilk çalışmaların ardından tam sözlük çalışmaları ile ilgili birtakım bilgiler vermiştir. Bu bağlamda el-Fârâbî'nin *Dîvânu'l-Edeb*'ine, Nişvân b. Saîd'in *Şemsu'l-Ulûm*'una ve Zemahşerî'nin *Mukaddimetu'l-Edeb*'ine ilişkin açıklamalarda bulunmuş, *Dîvânu'l-Edeb* ile *Şemsu'l-Ulûm*'u karşılaştırmıştır. Yazara göre iki eser arasında benzeşen ve ayrışan yönler vardır. Yazar benzeşen ve ayrışan yönleri ana başlıklar halinde kısaca zikrettikten sonra iki eser arasındaki en temel farkın, *Dîvânu'l-Edeb*'in muhtasar bir sözlük olmasına karşın *Şemsu'l-Ulûm*'un sözlük sınırlarının çok ötesinde bir eser olması olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Muhtar'a göre, her ne kadar müellif mukaddimesinde eserinin kısa ve öz bir eser olduğunu söylese de sözlüğünde padişahlarla ilgili bilgiler, ağaçların faydaları, taşların doğası, Kur'ân, kırâat, tefsir, soybilim, hesap, fıkıh, astroloji, rüya tabiri, sarf, nahiv, aruz, hadis istilahları, firkalar gibi konulara değinmiştir. Örneğin müellif eserinde iki sayfadan fazla yıldızlardan söz etmiştir.⁶⁰

Ahmet Muhtar'ın iki eseri karşılaştırırken dikkat çektiği hususlardan birisi de Nişvân b. Saîd'in eserinin hiçbir yerinde *Dîvânu'l-Edeb*'den söz etmemiş olması⁶¹, hatta mukaddimede hiçbir müellifin daha önce benzer tarzda bir eser kaleme almadığını söylemesidir. Yazar bu duruma tepki göstermekte, el-Fârâbî'nin kendisinden iki yüz yıl önce *Dîvânu'l-Edeb*'i kaleme aldığını söylemekte, “her ne kadar el-Kıftî *Şemsu'l-*

⁵⁹ Daha geniş bilgi ve ayrıntılı örnekler için bkz. Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 224-237.

⁶⁰ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 284-285.

⁶¹ Yazar bu durumum bilinçli bir tercih olduğunu ifade etmektedir. bkz. Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 285.

Ulûm'un *Dîvânu'l-Edeb*'in bir şerhi olduğunu söylüyorsa da doğru olan ondan büyük oranda etkilenmiş olduğudur” demektedir.⁶²

Ardından yazar yeni bir bölüme geçmiş ve burada Arapça sözlüklerin eleştirisini yapmıştır. Hali hazırdaki sözlükleri, sözcüklerin tertibi, belirlenen yöneme uyulmaması, açıklama hataları, kelimelerin harekelenmemesi, körü körüne taklit, sözlük sınırlarının aşılması gibi açılardan eleştirmiş, ayrıntılı örnekler vermiştir.

Günümüzdeki duruma ilişkin eleştirel değerlendirmelerde de bulunan yazar beş başlık altında görüşlerini ifade etmiştir. Özetle şunları söylemiştir:

1. Günümüzde herhangi bir Arap ülkesinde, sözlük hazırlama ve yayınlamayı üstlenmiş, resmî ya da gayri resmî bir kurul, kurum ya da kuruluş yoktur.
2. Günümüze değin, Arapçanın herhangi bir asırdaki sözcük dağarcığına ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Arapçanın Tarihsel Sözlüğü halen pek çok kimsenin hayallerini süslemeye devam etmektedir.
3. Çağımızda sözlükler hala bireysel gayretlerle hazırlanmaktadır. Oysa artık farklı uzmanlık alanlarından oluşan grup çalışmalarına gereksinim vardır.
4. Sözlük hazırlamada artık büyük oranda bilgisayarlardan yararlanılmaktadır. Arapça sözlüklerin hazırlanmasında da artık bilgisayardan yararlanılmalıdır.
5. Her ne kadar sözlük hazırlama yöntemleri asrımızda oldukça gelişmişse de Arapça sözlükler henüz bu yeniliklerden yeterince yararlanamamaktadır. Sözlüklerimiz hala büyük oranda eski sözlüklerden izler taşımakta, sözlükçülerimiz ise kendilerini geçmişin alışkanlıklarından kurtarıp modern yaklaşımlara sahip olamamaktadırlar.⁶³

Ahmet Muhtar, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* isimli eserinin sözlükbilime ayırdığı bölümünü “modern dönem sözlük hazırlama çabaları” başlığıyla nihayete erdirmektedir. Bu başlık altında yazar modern dönemdeki sözlük hazırlama girişimlerini ele almış, konuyu bireysel ve kurumsal sözlük çalışmaları ile müsteşriklerin sözlük çalışmaları başlıkları altında, örnekleriyle incelemiştir.

⁶² Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 285.

⁶³ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 303. Ahmet Muhtar'dan önce sözlükleri eleştiren başka yazarlar da olmuştur. Örneğin Ahmet Fâris eş-Şıdyâk *el-Câsûs ale'l-Kâmûs*'unda, İbrahim el-Yâzıcî *Nakdu Lisâni'l-Arab*'ında, Anistas el-Kırımlî *Ağlâtu'l-Luğaviyyîni'l-Akdamîn*'inde ve Abdullah el-Bustânî *Fî Nakdi'l-Mu'cemâti'l-Kadîme*'sinde birtakım eleştirilerde bulunmuşlardır.

Bireysel sözlük hazırlama çabalarına ilişkin olarak dört farklı yaklaşımın söz konusu olduğunu belirten yazar, bunları şu şekilde ifade etmiştir.

1. Arapça sözlük için yeni bir yöntem oluşturmak.
2. Kolay kullanımlı sözlükler hazırlamak.
3. Kadim sözlükleri daha rahat kullanılabilir şekilde yeniden düzenlemek.
4. Müsteşriklerin sözlükleri.

Birinci olarak “Arapça sözlük için yeni bir yöntem oluşturma” noktasında Ahmet Fâris eş-Şıdyâk’ın ağırlıklı rol oynadığını ifade eden yazar, eş-Şıdyâk’ın görüşlerini *el-Câsûs ale’l-Kâmûs* ve *Sırru’l-Leyâl* isimli eserlerinde dile getirdiğini ifade ederek konuyu yedi başlıkta özetlemiştir:

1. Madde başlarının düzenlenmesi.
2. Maddelerin kendi içinde düzenlenmesi.
3. Doğru tanım.
4. Sözlük sınırlarına aşmama.
5. Asli harfleri konusunda karışıklık olan kelimelerin düzenlenmesi.
6. Muarreb kelimelerin kendi lafızlarının altına konulması.
7. Sözcüğün kullanım derecesinin bildirilmesi.⁶⁴

İkinci olarak “kolay kullanımlı sözlükler hazırlama” noktasında önceliğin Lübnanlılarda olduğunu ifade eder yazar, bu sözlükleri hazırlayanların ortak noktalarının, alfabetik sıralamayı esas almaları (az bir kısmı hariç), kısa ve öz çalışmalar yapmaya yönelmeleri, madde başlarını kendi içinde de düzenlemeye çalışmaları ve kadim sözlüklerin kusurlarından kaçınmaları olduğunu belirtmiştir. Bu sözlüklerin en meşhurlarını ise şu şekilde sıralamıştır. Butrus el-Bustânî’nin *Muhîtu’l-Muhît*’i ve *Katru’l-Muhît*’i, Saîd eş-Şartûnî’nin *Akrabu’l-Mevârid*’i, Luis Ma’lûf el-Yesûî’nin *el-Müncid*’i, Abdullah el-Bustânî’nin *el-Bustân* ve *Fâkîhetu’l-Bustân*’ı, Ahmet Rıdâ’nın *Metnu’l-Luğa*’sı, Cobran Mesûd’un *er-Râid*’i, Anistas el-Kırımlı’nın *el-Müsâid*’i.⁶⁵

⁶⁴ Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî inde’l-Arab*, s. 304-309.

⁶⁵ Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî inde’l-Arab*, s. 309-313.

Üçüncü olarak “Kadim sözlüklerin daha rahat kullanılabilir şekilde yeniden düzenlenmesi” başlığı altında et-Tâhir Ahmet ez-Zâvî’nin *Tertibu’l-Kâmûsî’l-Muhît* ve *Muhtâru’l-Kâmûs* isimli eserlerine, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid ve Muhammed Abdüllatif es-Sübki’nin birlikte hazırladıkları *el-Muhtâr min Sihâhi’l-Luğa*’ya, Hasan Yusuf Musa ve Abdülfettah es-Saîdî’nin birlikte hazırladıkları *el-İfsâh fî Fıkhı’l-Luğa* isimli sözlüğe kısaca değinmiştir.

Dördüncü olarak müsteşriklerin sözlükleri konusunda ise Alman müsteşrik Fisher’in, İngiliz şarkiyatçı Edward William Lane’nin ve Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Dozy’nin sözlüklerini kısaca tanıtmıştır.⁶⁶

Ahmet Muhtar Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî inde’l-Arab* isimli eserinin sözlükbilime ayırdığı kısmını kurumsal sözlük çalışmaları konusuyla bitirmektedir. Yazar bu başlık altında Mısır dil kurumunun yayınlamış olduğu sözlükleri kısaca tanıtmıştır.⁶⁷

Ahmet Muhtar’ın öncelikle öğrenciler için hazırlamış olduğu, onları, bazıları az bulunan, bazıları fotokopi olan, bazıları ise elyazması şeklinde olan farklı kaynaklardan kurtararak derli toplu bir kaynakla buluşturmayı amaçlayan bu eseri yalnızca öğrenciler arasında değil, çok kısa bir sürede Arapçaya ilgi duyan geniş kesimler arasında da hüsnü kabul görmüştür. Günümüze değin birçok kez basılmış olması ve sonrasında yazarın bu eserinde değindiği sözlükbilim ve ebniye sözlükleri konusunda müstakil eserler de vermiş olması bu durumun en güzel kanıtları olarak kabul edilebilir.

Yazar, bu kitabı, Arapçaya ilgi duyan araştırmacılara neyle karşı karşıya olduklarını açık bir şekilde göstermek istercesine, bir rehber kitap olarak hazırlamıştır denilebilir.

2.2.2. Sinâatu’l-Mucemi’l-Hadîs

Ahmet Muhtar Ömer’in *Sinâatu’l-Mucemi’l-Hadîs* isimli eseri, uzun yıllar boyunca sözlükbilim alanında yapmış olduğu teorik ve pratik çalışmalar neticesinde edinmiş olduğu tecrübelerinin bir özeti kabul edilmekte ve Arap dilinde alanındaki ilk eser olarak

Lübnanlıların sözlükbilime katkıları konusunda Dr. Hikmet Kışlı hanımın kapsamlı bir doktora tezi vardır. 19. yüzyılın başından 1950 yılına kadar Lübnan’da yapılan sözlük çalışmalarının gelişim sürecini ele almaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hikmet Kışlı, *el-Mu’cemu’l-’Arabî fî Lübnân*, Beyrut: Dâru İbn Haldûn, 1982.

⁶⁶ Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî inde’l-Arab*, s. 313-321.

⁶⁷ Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî inde’l-Arab*, s. 322-328.

görülmektedir.⁶⁸ *Sinâatu'l-Mu'cem* uygulamalı dilbilimin en önemli alanlarından olan sözlükbilim alanında kaleme alınmış, bilimsel bir dikkate sahip ve sözlük çalışmalarını düzenlemeye yönelik yöntemsel uygulamalara yer veren bir eserdir. Sözlük, sözlükçülük ve sözlükbilim alanlarında çalışmak isteyenlere bir yol haritası çizmekte ve ufuk açıcı özelliğiyle ön plana çıkmaktadır.

Eser, usûlü tefsir, usûlü hadis, usulü fıkıh vb. ilim dalları ölçüsünde sözlükbilimin usûl ve esaslarını temellendirmeye yönelik bir kuram kitabı niteliği taşımaktadır.

Kitap, yazarın bu alanda kaleme aldığı *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-'Arab ve Meâcimu'l-Ebniye* kitaplarından sonraki üçüncü eseridir. Sözlükbilim alanında, modern Arap sözlüğü ve sözlükçülüğü konusunu merkeze alarak katıldığı birçok ilmi toplantıda sunduğu araştırmalarının bir sonuç bildirgesi mesabesinde. *el-Meknezu'l-Kebîr*, *el-Mu'cemu'l-Mevsûl li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli eserlerinin usul ve yöntemlerinin yer aldığı bir yol haritası, bir çalışma planıdır.

Sinâatu'l-Mu'cem isimli eserle ilgili öncelikle değinilmesi gereken iki husus vardır:

1. Yazarın *Sinâatu'l-Mu'cem* isimli eseri, bütün özelliklerinin yanı sıra bir “karşı çıkış” kitabı özelliği de taşımaktadır. Yazar üyesi olduğu Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyye bünyesinde kurulan “el-Mu'cemu'l-Kebîr Komisyonu”na katılma teklifini reddetmiştir. Çünkü bu sözlüğün hazırlanış yöntemi onun sahip olduğu modern sözlük düşüncesine⁶⁹ aykırıydı ve yayınlanan kısımlarından da anlaşılacağı üzere *el-Mu'cemu'l-Kebîr* birçok kusurunun yanı sıra, geleneksel Arapça sözlüklerin bir tekrarından ve özetinden öteye gidememişti.⁷⁰

⁶⁸ Örneğin bkz. Muhammed Hasen Abdülaziz, “ed-Duktûr Ahmed Muhtâr Luğaviyyen” *Âşigu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kuveyt: Müessesetu'l-Bâbtîn, 2004, s. 294, 295; Fârûk Şûşa, “ed-Duktûr Ahmed Muhtâr Ömer – Meşrû' Luğavî Mütakâmil” *Âşigu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kuveyt: Müessesetu'l-Bâbtîn, 2004, s. 82. Ahmet Muhtar'ın alanında ilk olma özelliği taşıyan başka eserleri de vardır. *el-Luğa ve'l-levn*, *el-Luğa ve'hulâfu'l-Cinseyn*, *Meâcimu'l-Ebniye*, *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fî Mısır*, *el-Meknezu'l-Kebîr* gibi eserleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁶⁹ Ahmet Muhtar'a göre bir sözlük çalışması, geniş dilsel bilgilerin aktarımına dayalı, bilgisayar teknolojilerinden ve çeşitli programlardan yararlanan, birçok uzman, yazar, dilbilim araştırmacısı, yardımcıları ve veri aktarımcılardan oluşan tam teşekküllü bir takım çalışmasının ürünü olmalıdır. Şûşa, s. 78.

⁷⁰ Şûşa, Fârûk, s. 78. Ayrıca yazar *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'in hazırlanış esnasında bizzat şahit olduğu olumsuzlukları ve esere ilişkin eleştirel görüşlerini, önce kurumun 2000/2001 yılı 67. dönem toplantısında bir rapor olarak sunmuş, daha sonra *Ene ve'luğa ve'l-mecma'* isimli eserinde ayrıntılarıyla anlatmıştır. Geniş bilgi için bkz. Muhtâr, Ahmet, *Ene ve'l-Luğa ve'l-Mecma'*, Kahire: Âlemu'l-kütüb, 2002, s. 303-321.

2. Yazar, *Sinâatu'l-Mucem*'de yol haritasını çizdiği hususları büyük oranda *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli eserlerinde hayata geçirmiştir. Detaylarına tezimizin üçüncü bölümde temas edilecektir.

Burada dikkatimizi çeken bir hususu da zikretmekte fayda vardır. Biz bu araştırmalarımız esnasında, *Sinâatu'l-Mucem*, *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyye* isimli eserleri incelerken, sürekli olarak, bazı müfessirlerin tefsirlerini yazmadan önce tefsir usûlü kitaplarını kaleme almaları geleneğini hatırladık. Sanki yazarımız bu kadîm geleneğe uyarak önce “usûlü mu'cem”i sonra da bizatihi “mu'cem”in kendisini hazırlamıştır. Bir başka deyişle, neredeyse o, diğer eserlerini, *el-Meknezu'l-Kebîr*'i ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyye*'yi hazırlayabilmek için ya da bu eserlere hazırlık olsun diye kaleme almıştır denilebilir.

Beş bölümden oluşan *Sinâatu'l-Mucemi'l-Hadîs* isimli eserin konularına göz atıldığında, ilk intiba, yazarın Arap sözlükbilimi alanındaki bütün konulara değinmiş olmasıdır.

Birinci bölüm sözlükbilim alanına özgü kavramları ele almaktadır. Ayrıca, Arap diline ilişkin kısa bir tarihsel özetin yanı sıra, modern dönemde sağlanan birtakım gelişmelerden, sonrasında ise sözlükbilim ile nazarî-tatbikî dilbilim arasındaki ilişkiden söz edilmektedir.

İkinci bölümde, sözlük türlerinden, lafız ve mana sözlüklerinden, genel ve özel sözlüklerden, iki dilli ve çok dilli sözlüklerden, tarihsel sözlüklerden, yabancıların hazırladıkları sözlüklerden ve benzeri konulardan söz edilmekte ve sözlük hazırlama yöntemlerine uzunca bir bölüm ayrılmaktadır. Bölüm, yabancı sözlüklerin en önemli ayırıcı özelliklerini dile getiren bir fasılla sona ermektedir.

Üçüncü bölümde, sözlük hazırlamaya başlamadan önce, planlama safhasında atılması gereken adımlardan, madde başlarının toplanması ve tasnif edilmesinde, sözlüğün yazılmasında ve yayınlanması aşamasında yapılması gerekenlerden söz edilmektedir. Anılan aşamalarda karşılaşılabilecek muhtemel sorunlar ve bu sorunların aşılabilmesi için yapılması gerekenler dile getirilmektedir.

Dördüncü bölümde sözlüklerin amaç ve görevleri ele alınmakta, anlamı açıklama yöntemleri, iyi bir tanımın şartları, bağlamın önemi, vb. konulara yer verilmektedir.

Beşinci bölümde ise, modern Arap sözlüğünün geleceğinden söz edilmekte, karşılaştırmalı çalışmaların, bilgisayar kullanımının, ilmi komisyonların, ticari müesseselerin, sözlük hazırlayıcılarına yönelik bir kılavuz hazırlanmasının, sözlük hazırlanırken yetkin bir kadro oluşturulmasının önemine temas edilmektedir.

Ahmet Muhtar bu eserinde ortaya koyduğu hususları bazı eserlerinde hayata geçirmiştir. Üçüncü bölümde *Sinâatu'l-Mucem'de* ortaya konulan bazı hususların *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli eserlerde uygulanıp uygulanmadığına, uygulandı ise nasıl uygulandığına yönelik örnekler vermeye çalışacağız.

2.2.3. el-Meâcimu'l-'Arabiyye fî Davi'd-Dirâsâti'l-Hadîse

el-Meâcimu'l-'Arabiyye fî Davi'd-Dirâsâti'l-Hadîse ismini taşıyan bu kitap 1998 yılında müellifin kitaplarını yayınlayan Âlemu'l-Kutub yayinevinin yayınları arasında çıkmıştır.

Yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde, yazarın *Sinâatu'l-Mucemi'l-Hadîs* isimli eseriyle aynı yıl yayınlanan bu kitabının müstakil bir eser olmadığını, bir derleme çalışmasından ibaret olduğunu gördük.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Kadâyâ Mu'cemiyye Âmme” başlığını taşımakta ve “Ebhâs Temhîdiyye”, “Envâu'l-Mu'cem” ve “Ehemmu'l-Muhâvelât li vad'ı Mu'cemin Hadîsin” başlıklı kısımlardan oluşmaktadır. Bu bölümler kelimesi kelimesine *Sinâatu'l-Mucem'de* de yer almaktadır.

İkinci bölüm ise “Kadâyâ'l-Mu'cemi'l-'Arabî” başlığını taşımakta ve “Eşkâlu'l-Mu'cemi'l-'Arabiyye”, “El-Meâhız ala'l-Mu'cemi'l-'Arabiyye” ve “Vazâifu'l-Mu'cem” başlıklı kısımlardan oluşmaktadır. Bu bölümler yazarın 1971 yılında ilk baskısı yayınlanan *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* isimli eserinden alınmadır.

1.3. UYGULAMALI SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMALARI

1. Mu'cemu'l-Kirââti'l-Kur'âniyye, 1988.
2. el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsî, 1989.
3. Luğatu'l-Kur'ân, 1993.

4. Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1995.
5. el-Meknezu'l-Kebîr, 2000.
6. el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtihi-, 2002.
7. Mu'cemu's Savâbi'l Luğaviyyi, 2008.
8. Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l Muâsıra, 2008.

Müellifin *Mu'cemu'l-Kirââti'l-Kur'âniyye* ve *Luğatu'l-Kur'ân* isimli eserlerine “Kur'ân İlimlerine İlişkin Eserler” bölümünde temas edilmişti. Bu bölümde diğer çalışmalarına değinilecektir.

Yazarın *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi* isimli sözlüğü bir ekip çalışmasının ürünüdür. el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm (Arap Bilim, Eğitim ve Kültür Kuruluşu) tarafından 31 Mart-8 Nisan 1981 tarihlerinde Rabat şehrinde gerçekleştirilen toplantılarda, modern bir sözlüğün eksikliğini her zaman dile getiren farklı Arap ülkelerinden Arap Dil Kurumu mensupları, araştırmacılar, sözlük yazarları ve dilbilimciler bir araya gelerek modern bir Arapça sözlük yazmak konusunda görüşlerini paylaştılar. Sözlük yazmanın temel prensiplerine dair kararlar aldılar. Ardından 22-27 Ekim 1982 tarihlerinde farklı Arap ülkelerinden uzmanların katılımıyla Tunus'ta yeniden bir araya gelerek *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi*'nin yayımlanmasını kararlaştırdılar. Rabat'taki oturumda kararlaştırılan “konu, sınıflandırma ve yazım ilkeleri” aynen kabul edildi. Ayrıca Arapçayı yabancı dil olarak öğrenen orta ve ileri derecede Arapça bilen yabancı hocalar ve öğrenciler de düşünüldü. Böylece bu sözlük hem Araplar hem de yabancılar için en önemli başvuru kaynağı olacaktı.

Bu görüşmelerin ardından birbirleriyle gerek yazışarak gerek yüz yüze görüşlerini paylaşarak titizlikle çalışan Arap dilbilimcileri 1988 yılında bu kapsamlı sözlüğü oluşturmayı başardılar.⁷¹ Sözlük, 1347 sayfa olarak yayımlanmıştır.

el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi, Arapça konuşan ve Arapça öğrenenlerin gereksinimleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Sözlük kök harf sistemine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Yaklaşık 25.000 madde başı içermektedir. Anlamı verilip açıklaması yapılan sözcüklerle ilgili örnek cümlelere, ayetlere, hadisi şeriflere,

⁷¹ Derya Adalar Subaşı, “Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları ve El-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsi Adlı Sözlüğün Eleştirisi” Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, S. 4, Yaz 2011, s. 247.

atasözlerine, deyimsel ifadeler ve modern fushaya yer vermesi, Arap dil kurumlarınca belirlenen muarreb, müvelled, dahîl kelimeleri, bilim ve kültür hayatında kullanılan modern kavramları içermesi, sözlüğün ayırıcı nitelikleri arasındadır. Sözlükte yaşayan Arapça esas alınmış, az kullanılan kelimelere yer verilmemiştir.

Sözlük aynı zamanda, bir takım yeni bilimsel ve teknik terimleri içermesi, karaların, ülkelerin, şehirlerin, nehirlerin isimlerine ve önde gelen önderlere, fakihlere, alimlere, şairlere, edebiyatçı ve sanatçılara yer vermesi yönüyle ansiklopedik özellikler de taşımaktadır.

Sözlük, modern fasih Arapça'nın temel alındığı, Arap ve Arap olmayan kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeterliliğe sahip çağdaş bir çalışmadır. Ancak görsel bir içeriğe sahip değildir.

Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye isimli çalışma, Ahmet Muhtar'ın 1963 yılında mastır derecesine nail olduğu, dilci el-Fârâbî'nin *Dîvânu'l-Edeb* isimli eserini tahkikinden yaklaşık otuz yıl sonra, anılan çalışmasını genişleterek oluşturduğu bir başka eserdir. Bu çalışma, kök harf sistemine göre hazırlanan sözlükleri ele alan ilk eser olma özelliğine sahiptir. Çalışmada, yazarın, yüksek lisans çalışmasının ana unsuru olan el-Fârâbî ve eseri *Dîvânu'l-Edeb* büyük yer tutmaktadır.

Yazar, *Meâcimu'l-Ebniye*'de, Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvan-ı Luğati't-Türk* isimli eserini, neredeyse tamamen, el-Fârâbî'nin *Dîvânu'l-Edeb*'ini temel alarak hazırladığını, ancak bu hususu eserinde zikretmediğini söylemekte ve tablolar eşliğinde benzerlikleri sıralamaktadır.⁷²

Ahmet Muhtar'ın *el-Meknezu'l-Kebîr* isimli sözlüğü, 1851 farklı konuda 34.530 madde başını içeren 1232 sayfalık türünün ilk örneği bir çalışmadır. *el-Meknez*'de otuz altı kişiden oluşan bir ekiple çalışılmıştır. Eser, konular ve alanları, yakın ve karşıt anlamlı kelimeleri, sözcüklerin anlamları ve açıklamalarını ve birtakım lafızları barındırmaktadır. Eserde bir kapak altında dört sözlük bulunmaktadır.

Bu sözlük, -hazırlayıcısının da yerinde tespitiyle- sözlük hazırlamada çığır açacak bir dönüm noktasıdır. Bu sözlükte tekrar, taklit, toparlama yoktur. Sözlüğün hazırlanma aşamasında madde başlarının tespitinde herhangi bir eski sözlük esas alınmamıştır.

⁷² Ahmet Muhtar Ömer, *Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kahire: Alema'l-Kütüb, 1995, s. 201-206.

Bunun yerine edebiyat kitaplarına, şiir divanlarına, gazetelere ve dergilere müracaat edilmiştir.

Sözlüğün en önemli özelliklerinden birisi de sözcüklerin kullanım sıklıklarının belirtilmesidir.

el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtihî isimli, yirmi altı kişilik bir ekip ile oluşturulan eser ise, bir sözlük olmanın yanı sıra aynı zamanda bir ansiklopedidir de. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan sözcükleri çeşitli yönleriyle incelemesi yönüyle bir sözlüktür. Kur'ân'da yer alan isimlere, tarihi olaylara ve mekânlara yer vermesi yönüyle de bir ansiklopedidir.

Ayrıca eser, Kur'ân'da yer alan fiilleri, isimleri, edatları ve zamirleri içeren, tefsir yönü de bulunan ve alanında bir ilk olan yedi farklı fihrist çalışmasını içermekte, ek olarak, yine bir ilk olan, Kur'ân lafızlarıyla kırâetleri bir araya getiren müstakil bir bölümü barındırmaktadır.

Mu'cemu's-Savâbi'l-Luğaviyyi, müellifin ortak çalışmalarından bir diğeridir. “Arap aydınının rehber kitabı” alt başlığıyla yayınlanmıştır. Yaygın yanlışları düzeltmeyi amaçlayan geleneksel çalışmaların modern bir versiyonunu oluşturmaktadır. Kırkbir kişiden oluşan bir ekip tarafından hazırlanmıştır. İki ciltten ve bin üç yüz altmış dört sayfadan oluşmaktadır. Kitapta 6.397 kelime ve üslup ele alınmış, toplamda 14.848 on örneğe yer verilmiştir. Ayrıca eserde oldukça geniş beş indeks yer almaktadır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra Ahmet Muhtar Ömer'in çalışmalarının son halkasını oluşturmaktadır. Sözlük, sahibinin vefatından sonra yayınlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere modern fasih Arapçayı önceleyen bir çalışmadır. Dört ciltten ve 3.367 sayfadan oluşmaktadır. Bütün yeni kelimeleri, yeni anlamları ve yaşayan kullanımları kapsamayı amaçlamaktadır.

Modern çağda bireysel sözlük çalışmalarını bir ayıp olarak gören Ahmet Muhtar'ın bir diğer grup çalışmasının ürünü olan bu çalışma, *el-Meknezu'l-Kebîr*, *el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *Mu'cemu's-Savâbi'l-Luğaviyyi* isimli sözlüklerinde de birlikte çalıştığı otuz sekiz kişiden oluşan bir ekip tarafından hazırlanmıştır.

Sözlük hazırlanırken kaynakçada zikredilen kaynakların yanı sıra, yüz milyondan fazla kelime ve örneğin taramasının yapıldığı ve bu tarama neticesinde kullanım derecesi en yüksek olan sözcüklerin sözlüğe alındığı ifade edilmektedir.

Sözlüğün 838 sayfadan oluşan dördüncü cildi, örnekleri, sarf bilgilerini, deyimsel kullanımları ve terimleri içeren fihristlerden oluşmaktadır.

Uygulamalı sözlükbilim çalışmaları Ahmet Muhtar'ın dilbilim çalışmalarının üçüncü halkasını oluşturmaktadır. Teorik dilbilim alanında yaptığı çalışmaların sonuçlarını *Sinâatu'l-Mu'cem* isimli eserinde, uygulamalı dilbilim alanında yapacağı çalışmalara temel olacak şekilde ortaya koyan yazar, bu alanda *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* isimli eserleriyle ön plana çıkmaktadır.

Bir sonraki bölümde *Sinâatu'l-Mucem*'de ortaya konan yöntem ve prensiplerden bazılarının anılan eserlerdeki uygulama örneklerine yer vermeye çalışacağız.

BÖLÜM 3: AHMET MUHTAR ÖMER'İN SÖZLÜKBİLİM ÇALIŞMALARININ PRATİK UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Bu bölümde Ahmet Muhtar'ın sözlük hazırlama yöntemlerine ilişkin teorilerinin yer aldığı, bir anlamda bir usûl'ül-mu'cem / sözlük yöntembilim kitabı olarak niteleyebileceğimiz *Sinâatu'l-mu'cem* isimli eserindeki görüşlerinin *el-Meknezu'l-Kebîr* ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye* adlı eserlerindeki uygulanaşına yönelik örnekler vermeye çalışacağız. Bu iki eseri seçmemizin birkaç nedeni vardır. Öncelikle yazar, *Sinâatu'l-mu'cem*'de ortaya koyduğu sözlük hazırlama yöntemlerine ilişkin hususları büyük oranda bu iki eserinde gerçekleştirmiştir. Ayrıca anılan iki eser, içerik yönüyle yazarın en kapsamlı sözlükleridir ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye* kronolojik olarak yazarın son çalışmasıdır.

Anılan eserlerdeki uygulamaları örneklendirirken, konulan kurallara uygunluğun çok sayıdaki örneklerini vermekten ziyade gözümüze çarpan bazı aykırılıklara dikkat çekmeye çalıştık.

3.1. Hazırlık Çalışmaları

Ahmet Muhtar, bir sözlüğün gün yüzüne çıkmadan önce birçok aşamalardan geçtiğini ifade etmekte ve uygulamaya geçmeden önce yapılması gereken dört husus olduğunu söylemektedir:

1. Sözlüğün türünün belirlenmesi.
2. Fizibilite çalışması yapılması.
3. Çalışma planı ve takvimi hazırlanması.
4. Uygun niteliklere sahip çalışma ekibi oluşturulması.⁷³

Burada dikkat çeken husus, yazarın sözlük çalışmalarına başlamadan önce bir çalışma ekibinin kurulmasını gerekli görmesidir. O, sözlüklerin bireysel çabalarla değil, alanında uzman bir ekip tarafından hazırlanması gerektiği görüşündedir. Çeşitli eserlerinde ve

⁷³ Ahmet Muhtar Ömer, *Sinâatu'l-Mucemi'l-Hadîs*, Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 2009, s. 65.

özellikle de *Sinâatu'l-Mucem*'de belirttiği bu hususu, şu eserlerinde hayata geçirme imkânı bulmuştur:

el-Meknezu'l-Kebîr Mu'cemun Şâmilun li'l-Mecâlât ve'l-Müterâdifât ve'l-Mütedâddât.

el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâî.

el-Mu'cemu'l-Mevsûî li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtih.

el-Münecced fi'l-Luğa li Kurâ'.

en-Nahvu'l-Esâî.

et-Tedribâtu'l-Luğaviyye ve'l-Kavâidu'n-Nahviyye.

Luğatu'l-Kur'ân.

Medhal Kâmûsi'l-Kur'âni'l-Kerîm.

Mu'cemu'l-Bâbtîn li'ş-Şuarâi'l-'Arabiyyi fi'l-Asri'l-Hadîs.

Mu'cemu'l-Kırâati'l-Kur'âniyye.

Mu'cemu's-Savâbi'l-Luğavî.

Mu'cemu'ş-Şuarâi'l-Arabi'l-Muâsırîn,

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra.

3.2. Sözlüğün Kaynakları

Ahmet Muhtar bir sözlüğün kaynaklarını, temel kaynaklar, ikincil kaynaklar ve yardımcı kaynaklar olarak sınıflandırmaktadır. Ona göre temel kaynaklar, yaşayan dilin bütün unsurlarını kapsamakta, ikincil kaynaklar daha önceki sözlükleri içermekte, yardımcı kaynaklar ise anlamı pekiştirmeye ve eksikleri gidermeye yönelik olarak eşdizim⁷⁴ ve bağlam konusunda yardımcı olabilecek birçok kaynağı içine almaktadır.⁷⁵

⁷⁴ Eşdizim öz bir ifadeyle “iki ya da daha fazla kelimenin sıkça bir araya gelerek oluşturduğu daimî bir birlikteliği ifade etmektedir. Bu tür yapılarda bir miktar kalıplaşmışlık söz konusudur. Arapçada genellikle متصاحبات ya da متلازمات terimleriyle ifade edilmektedir.

⁷⁵ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 77.

Burada dikkat çeken husus Ahmet Muhtar'ın birincil kaynak olarak yaşayan dili esas alması, alan çalışmasını gerekli görmesi⁷⁶ ve önceki sözlükleri ise ikincil kaynak olarak kabul etmesidir. Ona göre önceki sözlüklerin genel karakteristiği hem içerik hem de açıklama bağlamında, tekrardan ibarettir. Sonra gelen önce gelene bağlı kalmış, sözlük hazırlayıcıları genellikle kendilerinden öncekilerin açıklamalarını nakletmekle yetinmiştir. El-Halil, el-Asmai gibi sözlükçülerin açıklamaları asırlardır tekrar edilip durmaktadır. Örneğin İbn Manzur, meşhur eseri *Lisanu'l-Arab*'ı, yalnızca beş kitabı (el-Ezheri'nin *Tehzibü'l-Lügâ*'sı, İbn Sîde'nin *el-Muhkem*'i, el-Cevherî'nin *es-Sıhah*'ı, İbn Berri'nin *Havâşî*'si ve İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sini) esas alarak hazırladığını ifade etmektedir.⁷⁷

Yazara göre eski sözlüklere hâkim olan kör taklit ruhundan Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyye tarafından hazırlanan *el-Mu'cemu'l-Vasî*'de –her ne kadar içerik olarak çağdaşı diğer sözlüklerden bir adım önde ise de- kurtulamamıştır. Yazar modern sözlükçüleri, oldukça zahmetli olması nedeniyle alan çalışması yapmamış olmaları ve milyonlarca kelimeyle uğraşmanın hiçte kolay olmaması gibi nedenlerle önce mazur görmekte, hemen ardından günümüzdeki teknolojik ilerlemeler nedeniyle artık bu özrün kabul edilebilir olmaktan çıktığını ifade etmektedir.⁷⁸

O, önceki sözlüklere bağlı kalmanın birçok sakıncaları olduğunu ifade etmekte ama aynı zamanda bu çalışmalardan yararlanmanın bir gereklilik olduğunu ve dikkat edilmesi gereken hususun yalnızca sözlüklerden derleme yapmak yerine geniş çaplı bir kaynak çalışması olduğunu dile getirmektedir.⁷⁹

Peki yazar bu hususa kendi eserlerinde dikkat etmiş midir? Konuyla ilgili olarak *el-Meknezu'l-Kebîr*'de “Bu sözlüğü yöntem olarak diğerlerinden ayıran husus daha başlangıç noktasında ortaya çıkmıştır. Madde başlarının derlenmesi aşamasında yalnızca öncekilerin sözlüklerine dayanmadık. Onlara, onlarca dil ve edebiyat kitabını, şiir divanlarını, birçok günlük gazeteyi ekledik” demekte ve örnek olarak pek çok isim

⁷⁶ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 77.

⁷⁷ Ömer, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, s. 299. İbn Manzur'un anılan açıklaması için bkz. İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, Kahire: Daru'l-Maârif, 1/7.

⁷⁸ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 76.

⁷⁹ Yazar eserinde, bu konuya ilişkin, aralarında çocuk ve gençlik kitapları, okul kitapları, kadın dergileri, gazeteler, görsel ve işitsel yayın organları gibi maddelerin de bulunduğu, kendisinden alıntı yapılması gereken şair, edebiyatçı ve yazarların isimlerinin sayıldığı, 10 maddelik bir liste sunmuştur. bkz. Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 78-86.

zikretmektedir.⁸⁰ Eserin kaynakları 105 olarak bildirilmektedir. Bizim görebildiğimiz kadarıyla sözlüğün lafızlarının tespitinde birçok metinden yararlanılmış Kur'ân-ı Kerîm'den, Hadîs-i Şerifler'den ve Arap atasözlerinden istiṣhadda bulunulmuş, birçok fusahâ ve üdebânın özlü sözlerine yer verilmiş, şairlerden ve yazarlardan alıntı yapılmış, ayrıca alan çalışması bağlamında pek çok dergi ve gazeteden yararlanılmıştır.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra'da ise, sözlüğün hazırlanması esnasında yalnızca önceki sözlüklere bağlı kalınmadığı, modern Arapçayı en güzel şekilde temsil eden yazılı ve sözlü kaynakların, gelişmiş bilgisayar programları aracılığıyla yoğun bir taramadan geçirildiği ve bu bağlamda yüz milyondan fazla kelime ve örneğin işlendiği ifade edilmektedir. Bu kadar kapsamlı bir tarama faaliyetinin kelimelerin yaygın kullanımı noktasında yargıda bulunma imkânı ve yetkisi verdiği ve bu sonuca göre kelimenin sözlüğe alındığı ya da alınmadığı dile getirilmektedir.

Alan çalışması ve tarama faaliyetleri çerçevesinde,

- Kahire'de yayınlanan *el-Ahrâm*, Suudi Arabistan'da yayınlanan *eş-Şarku'l-Avsat*, *el-Faysal*, Lübnan'da yayınlanan *el-Hayat*, *es-Siyâsetu'd-Devliyye*, *Sutûr*, Katar'da yayınlanan *ed-Devhâ* gibi gazete ve dergilerin son yirmi yıllık yayınları,
- Fasih Arapça ile sunulan televizyon haber ve yorum programları ile dini içerikli programlar,
- Çocuk ve genç edebiyatı kitapları,
- Önde gelen edebiyatçıların, yazarların, düşünürlerin, felsefe, psikoloji, dini ilimler, tarih, eğitim, hukuk, ekonomi vb. alanlarda çalışma yapan kimselerin eserleri,
- Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler, hikmetli sözler ve atasözleri,
- Kahire'deki Arap Dil Kurumu'nun kavram ve terimlerle ilgili çalışmaları, kurumun sözcüklere, lafızlara, ibarelere, üsluplara vb. ilişkin kararları,
- Deyimler, eşdizimli sözcükler, yaygın yanlışlar, vb. içerikli kitaplar,

⁸⁰ Ahmet Muhtar Ömer, *el-Meknezu'l-Kebîr Mu'cemun Şâmilun li'l-Mecâlât ve'l-Müterâdifât ve'l-Mütedâddât*, *er Rıyâd: Sutûr*, 2000, s. 8.

Ahmet Muhtar, eserin mukaddime bölümünde, eserde yer alan kelimelerden yalnızca 303 tanesinin yaşayan Arapçada kullanılmadığını, bunun da bütün kelimeler arasında %0,877'lik bir orana karşılık geldiğini bildirmektedir. Ömer, *el-Meknez*, s. 18.

- Siyaset, iktisat, edebiyat, sanat, din, uygarlık, spor, kadın, çocuk, aile, hava durumu, çevre, teknoloji, eğitim, toplum ... gibi pek çok alana yönelik çalışmaların tarandığı bildirilmektedir.⁸¹

3.3. Madde Başlarının Seçimi ve İşlenişi

Ahmet Muhtar sözlük çalışmasına başlamadan önce madde başlarının seçimiyle ilgili olarak dört hususun belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

1. Madde başlarının sayısının belirlenmesi.
2. Çok anlamlı kelimelerin işlenişine ilişkin kural belirlenmesi.
3. Dış dünyada bir karşılığı olmayan kelimelerin işlenişine ilişkin karar alınması.
4. Deyimler, bileşik sözcükler ve sözcük öbeklerinin işlenişine ilişkin yöntem belirlenmesi.⁸²

3.3.1. Madde Başlarının Sayısı

Ahmet Muhtar, sözlük çalışmasına başlamadan önce madde başlarının sayısının belirlenmesini, hazırlanmak istenen sözlüğün hacminin belirlenmesi ile kelimelerin toplanması ve seçimi aşamasında bir dengenin oluşması açısından önemli görmektedir.⁸³ Hazırlanacak sözlüğün kapsamlı mı, orta mı, küçük mü yoksa cep sözlüğü mü olacağı noktasında madde başlarının sayısının belirleyici olacağını ifade etmektedir.⁸⁴

Yazar madde başlarının sayısına ilişkin *Sinâatu'l-Mucem*'de herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak, toplam kelime sayısına ilişkin olarak, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab* isimli eserinde “küçük” ebatlı bir sözlüğün 120.000 ile 150.000 arası kelime, “orta” ebatla bir sözlüğün ise yarım milyon ile bir milyon arasında kelime, “büyük” hacimde bir sözlüğün ise üç milyon civarında kelime içermesi gerektiğini söylemektedir.

⁸¹ Ahmet Muhtar Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muasıra*, Kahire: Alemu'l-Kütüb, 2008, 1/10, 11.

⁸² Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 46.

⁸³ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 86, 87.

⁸⁴ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 86.

Yazar, orta boy bir sözlüğe *el-Mu'cemu'l-Vasît*'i örnek vermekte, sözlüğün bir milyon kelime içerdiğini, bunun da 30.000 madde başı olduğunu bildirmektedir.⁸⁵

el-Meknezu'l-Kebîr'de 1851 konu başlığının altında 34.530 madde başı vardır. Sözlük 1232 sayfadan oluşmaktadır. 912 sayfa sözlük bölümünü, 291 sayfa fihristler bölümünü oluşturmaktadır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye ise 32.300 madde başı vardır. Bunlardan 21.457'si isim, 10.475'i fiildir ve 5.778 kök başlığı altında yer almaktadır.

Yazarın 30.000 madde başı bulunan *el-Mu'cemu'l-Vasît*'i orta boy bir sözlük olarak değerlendirmesini esas alırsak, 34.530 madde başıyla *el-Meknezu'l-Kebîr*'in ve 32.300 madde başıyla *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'nin de orta boy birer sözlük olduğu ifade edilebilir.

3.3.2. Çok Anlamlı Kelimeler

Ahmet Muhtar, çok anlamlı kelimelerle ilgili olarak klasik sözlüklerdeki yaklaşım tarzının, kelimenin anlamları arasında herhangi bir bağ olup olmadığına bakılmaksızın, hepsinin tek bir kök altında toplanması şeklinde olduğunu ifade etmektedir.

Oysa ona göre, çok anlamlı kelimeler iki türdür. O, birinci türün, lafzı aynı anlamları ayrı ya da anlamları arasında ilgi bulunan çok anlamlı kelimeler olduğunu, bu türden kelimelerin aynı kök altında yer alabileceğini, ikinci türün ise sesteş olmakla birlikte anlamları arasında ilgi bulunmayan kelimeler olduğunu, sözlük türüne göre, bu türden kelimelerin farklı bölümlerde yer alabileceğini ifade etmektedir. İki türe ait kelimelerin belirlenmesine yönelik farklı ölçütlerin olduğunu ve tercih edilmesi gereken ölçütün anlam öncelikli olması gerektiğini dile getirmektedir.⁸⁶

Ahmet Muhtar, *Sinâatu'l-mu'cem*'de, “lafzı aynı anlamları ayrı ya da anlamları arasında ilgi bulunan” kelimeler bağlamında بَشْرَة kelimesini örnek olarak zikretmiş, sözcüğün

⁸⁵ Ömer, *el-Bahsu'l-luğavî İnde'l-Arab*, s. 168.

⁸⁶ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 86-93.

“insan cildi” anlamına geldiğini ve aynı zamanda ‘benzerlik ilgisi’ nedeniyle bitkiler için de kullanıldığını söylemiştir.⁸⁷

Kelime *el-Meknez*’de الجند başlığı altında yer almış, “derinin dış yüzeyi” ve بَشْرَةُ الْأَرْضِ şeklindeki kullanımıyla “(yer yüzünü kaplayan) bitki” anlamına geldiği belirtilmiştir.⁸⁸

Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye’de ise bu iki anlamın yanı sıra kelimenin hayvanbilim ve anatomide طبقة خلوية خارجية للجلد ، وهي عديمة الأوعية الدموية وتغطي طبقة الأدمة / derinin dış yüzeyinde bulunan, altderi tabakasını kaplayan, kan damarlarının bulunmadığı, hücresel tabaka” anlamını, bitkibilim terminolojisinde ise “طبقة الخلايا الخارجية الوقائية للجذور والسوق / kök, sap ve yaprakları koruyan dış hücresel tabaka” anlamını dile getirdiği ifade edilmiştir.⁸⁹

Yazarın tek lafızlı çok anlamlı kelimelere ilişkin uygulamalarına bir fiil (أتى), bir de ismi (أهل) örnek vererek konuyu detaylandırabiliriz.

Örneğin أتى fiili, aynı zamanda bir eşanlamlı kelimeler sözlüğü olan *el-Meknez*’de dört farklı bağlamda ve dört anlamda, عمل، زيارة، ذهاب، جماع başlıkları altında, “cinsel / باشر ilişkiye girdi, جاء / geldi, زار / ziyaret etti ve فعل / yaptı” anlamlarıyla yer almıştır.⁹⁰

Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye’de ise kelimenin on bir farklı anlamı ve kullanımı yer almaktadır.⁹¹ Bunlar şu şekildedir:

Bir kimse geldi, ulaştı.

١. أتى الشخصُ جاء وحضر، وصل، نزل وحلّ.

Aşağıdaki gibi.

٢. كما يأتي: كما يلي.

Geldi, yaklaştı.

٣. أتى الأمرُ: حان، قرب ودنا.

Tam oldu, tamamlandı.

٤. أتى الشيءُ تاماً: صار وأصبح تاماً.

Bir yere geldi, bir kimseye geldi/uğradı.

٥. أتى المكانَ والرجلَ: جاءه، قصده، مرَّ به.

⁸⁷ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 87.

⁸⁸ Ömer, *el-Meknez*, s. 330.

⁸⁹ Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*, s. I/208.

⁹⁰ bkz. Ömer, *el-Meknez*, s. 331, 441, 483 ve 639.

⁹¹ Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*, s. I/58.

Hanımla birlikte oldu, cinsel ilişkiye girdi.

٦. أتى المرأة: باشرها وجامعها.

Bir işi yaptı, gerçekleştirdi.

٧. أتى الأمر: فعله، أنجزه وحققه.

Yıktı, yerle bir etti.

٨. أتى البنيان من قواعده: هدمه.

Getirdi.

٩. أتى به: جاء به وجلبه، أحضره.

1. Uğradı. 2. Tamamladı, bitirdi, yerine getirdi, gerçekleştirdi. 3. Yaklaştı, ulaştı. 4. Bitirdi, yok etti, helak etti.

١٠. أتى عليه: ١. مرّ به. ٢. أتمّه وأنهاه، نفّذه وحققه. ٣. أشرف عليه. ٤. أنفده وأفناه، أهلكه وقضى عليه.

Her şeyi yerle bir etti, yok etti.

١١. أتى على الأخضر واليابس: دمر كل شيء.

Bu noktada karşımıza, yazar çok anlamlı kelimelere ilişkin olarak *Sinâatu'l-mu'cem*'de anlamın öncelenmesi gerektiğini ifade etmesine rağmen “neden aynı kelimeye bir çalışmada dört anlam verirken diğerinde on bir anlam vermektedir?” sorusu çıkmaktadır. Bu sorunun tatmin edici bir cevabını bulamadık. Belki iki sözlüğün tür ve içerik olarak birbirinden farklı olmaları bu sonucu doğurmuş olabilir. Ancak yine de müellifin kendi koyduğu kurala bir eserinde uymakta zorlandığını ifade etmek yerinde olacaktır.

أتى kelimesiyle ilgili olarak, bir karşılaştırma imkanı sunması açısından, çağdaş iki sözlüğe, Kahire Arap Dil Kurumu tarafından yayınlanan, genellikle modern sözlükbilimde bir çığır olarak kabul edilen *el-Mu'cemu'l-vasîl*⁹² ve Abdulğani Ebu'l-Azm tarafından hazırlanan *Mu'cemu'l-Ğaniyyi*⁹³ sözlüklerine müracaat ederek kelimenin ifade ettiği anlamları aşağıdaki tabloda özetlemek mümkündür:

⁹² İbrahim Mustafa, v.dğr., *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 4.

⁹³ Abdulğani Ebu'l-Azm, *Mu'cemu'l-Ğaniyyi'z-Zâhir*, Rabat: Muessetu'l-Ğaniyy li'n-Neşr, 2013, s.

أتى

معجم اللغة العربية المعاصرة	معجم الغنى	المعجم الوسيط
١. أتى الشخصُ جاء وحضر، وصل، نزل وحلّ.	١. أتى الرجلُ: جَاءَ.	١. أتى: جاء.
٢. كما يأتي: كما يلي.	٢. أتى الحفلة: حَضَرَها.	٢. أتى قُرب ودنا.
٣. أتى الأمرُ: حان، قرب ودنا.	٣. لَمْ يَأْتِ عَمَلُهُ كَمَا يَجِبُ: لَمْ يَقُمْ بِهِ.	٣. أتى عليه كذا: مرَّ به.
٤. أتى الشيءُ تامًّا: صار وأصبح تامًّا.	٤. أتى البناءُ مُحْكَمًا: صَارَ.	٤. أتى عليه: أنفذه.
٥. أتى المكانَ والرجلَ: جاءه، قصده، مرَّ به.	٥. أتى الهلالُ: ظَهَرَ، بَرَزَ.	٥. أتى عليه الدهرُ: أهلكه.
٦. أتى المرأةَ: باشرها وجامعها.	٦. أتى عليه زَمَنٌ صَعْبٌ: مرَّ به.	٦. أتى المكانَ والرجلَ: جاءه.
٧. أتى الأمرَ: فعله، أنجزه وحققه.	٧. أتى البُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا: دَخَلَهَا مِنْ مَدَاجِلِهَا الْمَشْرُوعَةِ.	٧. أتى الأمرَ: فعله.
٨. أتى البنیان من قواعد: هدمه.	٨. أتى الفَيَضَانُ عَلَى الْأَخْضَرِ وَالْيَاسِ: أَتْلَفَ كُلَّ شَيْءٍ، بَلَغَ آخِرَهُ.	٨. أتى المرأةَ: باشرها.
٩. أتى به: جاء به وجلبه، أحضره.	٩. أتى عَلَيْهِ الدَّهْرُ: أَهْلَكَهُ، أَفْنَاهُ.	٩. أتى القومَ: انتسبَ إليهم وليس منهم.
١٠. أتى عليه: ١. مرَّ به. ٢. أتمَّه وأنهاه، نفَّذه وحققه. ٣. أشرف عليه. ٤. أنفذه وأفناه، أهلكه وقضى عليه.	١٠. فَاتَى اللَّهُ بُيُوتَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ (قرآن): أَيِ هَدَمَهَا مِنْ أُسَاسِهَا.	
١١. أتى على الأخضر واليابس: دمر كل شيء.	١١. أتى جُرْمًا: اقْتَرَفَهُ.	
	١٢. أتى على آخِرِ الْكِتَابِ: أَتَمَّهُ.	
	١٣. كَانَ النَّبِيُّ يَأْتِي بِالْمُعْجَزَاتِ: تَصُدِّرُ عَنْهُ.	
	١٤. أتى المرأةَ: باشرها.	
	١٥. كَمَا يَأْتِي: كما يلي.	

Tabloda öncelikle *el-Mu'cemu'l-Vasî'te* yer alan “أتى القومَ: انتسبَ إليهم وليس منهم.” bir topluluğa katıldı, intisap etti.” kullanımının *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de bulunmadığı göze çarpmaktadır. Yine, *el-Mu'cemu'l-Ğaniyy*'de yer alan “أتى الهلالُ: ظَهَرَ،

”أتى البُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا: دَخَلَهَا مِنْ مَدَاخِلِهَا الْمَشْرُوعَةَ.“ / Hilal göründü.”, “أتى جُرْماً: اِفْتَرَقَهُ.“ ve “أتى جُرْماً: اِفْتَرَقَهُ.“ kullanımlarının da yer almadığı görülmektedir.

Bu bağlamda bir not olarak belirtirsek Ahmet Abdülvehhâb, *Mu'cemu Ümmehâti'l-Efâl*'de kelimenin 33 farklı anlam ve kullanıma yer vermiştir.⁹⁴ Bunlardan özellikle ikisinin, modern yazarlar tarafından da tercih edilen kullanımlar olduğu görülmektedir. Taha Hüseyin “كان الصبي يأتي ما يأتي من ضروب العبادة يريد أن يحط عن أخيه بعض السينات” / Çocuk çeşitli ibadetler yaparak kardeşinin kötülüklerinden bir kısmını gidermek istiyordu.” cümlesinde يأتي kelimesini “يأدى / eda ederek” anlamında kullanmıştır. “قد شهد المتنبى ... الواقعة ... واستيقن أن الهزيمة لم تأت عن ضعف المسلمين ولا عن تقصير” / Mütenebbî savaşı görmüştü... Ve yenilginin Müslümanların zayıflığından ya da kusurundan kaynaklanmadığını anladı.” cümlesinde ise لم تأت عن “لم ينتج عن” / kaynaklanmadı” anlamında kullanmıştır.⁹⁵ Bu anlamlar ve kullanımlar *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de yer almamaktadır. Oysa hem *el-Meknez*'de hem de *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de önceliğin yaşayan dil olduğu belirgin bir şekilde ifade edilmişti.

Ayrıca yine bir karşılaştırma yapmak amacıyla, çok anlam bağlamında, klasik sözlüklere, hatta yalnızca Kuran-ı Kerim'de yer alan çok anlamlı kelimeleri ele alan ed-Dameğani'nin *el-Vücûh ve'n-Nezâir* isimli eserine baktığımızda bile kelimenin sadece Kuran-ı Kerim'de on altı anlamda kullanıldığını görmekteyiz.⁹⁶ Anlaşılan yazar ya da çalışma ekibi, aynı zamanda bir eşanlamlılar sözlüğü olan *el-Meknez*'i hazırlarken, Kur'ân-ı Kerim'deki çok anlamlı kelimelere ilişkin *el-Vücûh ve'n-Nezâir*'i ya da benzeri eserleri kaynak olarak değerlendirmemişlerdir.

Yazarın tek lafızlı çok anlamlı kelimelere ilişkin uygulamalarına bir başka örnek olarak أهل kelimesine baktığımızda ise kelimenin *el-Meknez*'de üç anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

1. أَقْرَاب / akrabalar, yakınlar.

2. زَوْجَة / eş, hanım.

⁹⁴ Ahmet Abdülvehhâb, *Mu'cemu Ümmehâti'l-Efal*, Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1997, s. 1/24-26.

⁹⁵ Abdülvehhâb, s. 1/25-26.

⁹⁶ ed-Dameğani, *el-Vücûh ve'n-Nezair*, Beyrut, 1/20.

3. جماعة الناس / insan topluluğu.⁹⁷

Kelime, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de “bir kimsenin eşi, ailesi ve akrabaları” anlamıyla yer almıştır. Ayrıca kelimenin “topluluk” anlamını dile getiren أَهْل الدَّار, أَهْل أَهْل gibi bazı kullanımlarına yer verilmiştir.⁹⁸ Bu durumda el-Meknez'de iki ayrı başlıkta yer alan “akrabalar ve eş” anlamları “aile” anlamı ilavesiyle tek başlık altında toplanmış, “insan topluluğu” anlamı da detaylandırılarak çeşitli kullanımlarıyla zikredilmiş olmaktadır.

Ahmet Muhtar, “Çok Anlamlı Kelimeler” başlığı altında *Sinâatu'l-mu'cem*'de, “sesteş olmakla birlikte anlamları arasında ilgi bulunmayan” kelimeler bağlamında خال kelimesini örnek olarak zikretmiş, sözcüğün “dayı” ve “yüzdeki ben” anlamlarını dile getirdiğini söylemiş ve bu türden kelimelerin anlamları sayısınca farklı kökler altında yer almaları gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁹ Uygulaması ise şu şekildedir:

خال kelimesi *el-Meknez*'de yer almamıştır. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'deki uygulamasına baktığımızda ise kelimenin خ و ل kökü altında ayrı bir madde başı olarak yer aldığını ve “dayı” anlamını ifade ettiği görmekteyiz.¹⁰⁰ “Yüzdeki ya da bedendeki ben” anlamına gelen خال kelimesi ise ل ي خ kökü altında ayrı bir madde başı olarak yer almıştır.¹⁰¹

Konuyla ilgili bir başka örnek olarak عال kelimesine baktığımızda ise sözcük “ihtiyacını karşılamak, gereksinimini sağlamak” anlamıyla el-Meknez'de yer almakta عال أولاده kullanımına yer verilmektedir.¹⁰² Ancak kelime “fakirleşti” anlamıyla sözlükte yer almamıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de ise kelime birinci anlamıyla ع و ل kökü altında, ikinci anlamıyla ل ي ع kökü altında madde başı olarak yer almıştır.¹⁰³

⁹⁷ Ömer, *el-Meknez*, s. 49, 480, 880.

⁹⁸ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/135, 136.

⁹⁹ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 87.

¹⁰⁰ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/708.

¹⁰¹ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/713.

¹⁰² Ömer, *el-Meknez*, s. 244.

¹⁰³ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. II/1578, 1585.

Bu durumda *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*'deki uygulamaların *Sinâatu'l-mu'cem*'deki kurallara daha fazla yaklaştığını ifade etmek mümkün görünmektedir.

3.3.3. Dış Dünyada Bir Karşılığı Olmayan Kelimeler

Dış dünyada karşılığı olmayan kelimeler daha çok edatlar, bağlaçlar, harfî cerler, **لكن**, **لا**, **أو** türünden işlevsel sözcüklerdir. Ahmet Muhtar bu tür kelimelerin konuşanın ya da işitenin anladığı bir anlamı olduğunu, ancak delalet ettiği mananın maddi alemde bir karşılığının olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁴

Ayrıca yazar, dış dünyada karşılığı olmayan kelimelerin açıklayıcı cümleler yoluyla gerçek bir tanımının yapılmasının zor olduğunu, bu yüzden sözlüklerin bu türden sözcüklerin işlenişle ilgili olarak farklı, yeni bir yöntem bulmaları gerektiğini ifade etmektedir. Pek çok sözlüğün bu türden kelimeleri, işlevlerini beyan ederek ve açıklayıcı örnekler vererek işlediğini dile getirmektedir.¹⁰⁵

Peki müellif, en kapsamlı ve ilim hayatının son dönemlerinde hazırlanan iki uygulamalı sözlükbilim çalışmasında, *el-Meknez* ve *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*'de dış dünyada karşılığı olmayan sözcükleri nasıl işlemiştir? **لكن**, **أو**, **إذ** kelimeleri bağlamında öncelikle Ahmet Muhtar'ın uygulamalarına, sonra da bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla, diğer bazı uygulamalı sözlükbilim çalışmalarına, Yirminci yüzyılın ortalarında yayınlanan *el-Mu'cemu'l-Vasît* (1960) ile yirmi birinci yüzyılın başlarında, Ahmet Muhtar'ın 2008 yılında yayınlanan *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye* isimli sözlüğünden sonra yayınlanan *el-Ğaniyy* (2013) isimli sözlüğün anılan sözcükleri işleyiş tarzlarına bakalım.

1. **إذ**

Sözcük *el-Meknez*'de yer almamıştır. *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*'de ise sözcüğün beş farklı kullanımına yer verilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ahmet Muhtar Ömer, *İlmü'd-Delâle*, Kahire: Alemu'l-Kütüb, 2009, s. 56.

¹⁰⁵ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 93.

¹⁰⁶ Ömer, *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*, s. I/77.

1. Geçmiş zaman zarfı. Geçmiş ya da gelecek zamanda fiil cümlesine ya da isim cümlesine eklenir. Zaman anlamındadır. Bazen cümle hazfedilir, yerine tenvîn getirilir.

١. ظرف لحدث ماضٍ، يضاف إلى جملة فعلية في الماضي أو المستقبل، أو إلى جملة اسمية، وهو بمعنى حين، وقد تحذف الجملة بعد إذ ويعوض عنها بالتنوين: {إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا}.

2. zaman anlamında zarf. / حين

٢. ظرف بمعنى حين: إذ ذاك: حينذاك.

3. zamana delalet eden bazı zarflara bitişen zarf.

٣. ظرف لاحق لبعض الظروف الدالة على الزمن: يومئذ، بعدئذ، حينئذ.

4. Ta'lîl harfî.

٤. حرف للتعليل: ضربته إذ أساء.

5. بينما ve بينما kelimelerinden sonra gelen mufâcee harfî.

٥. حرف للمفاجأة، ويقع حينئذ بعد بئنا أو بينما: بينما أنا جالس إذ جاء صديقي.

Kelimenin *el-Mu'cemu'l-Vasî*¹⁰⁷ ve *el-Ğaniyy*¹⁰⁸ sözlüklerinde işleniş tarzları ise şu şekildedir:

إِذْ

المعجم الوسيط	الغني	معجم اللغة العربية المعاصرة
١. ظرفا لحدث ماضٍ، تضاف إلى جملة فعلية ماضوية أو مستقبلية، أو إلى جملة اسمية، وفي التنزيل: {إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا}.	١. اسمٌ للزمان الماضي: ٢. تَكُونُ حَرْفٌ تَغْلِيلٌ: كَافَأْتُ وَلَدِي إِذْ نَجَحَ.	١. ظرف لحدث ماضٍ، يضاف إلى جملة فعلية في الماضي أو المستقبل، أو إلى جملة اسمية، وهو بمعنى حين، وقد تحذف الجملة بعد إذ ويعوض عنها بالتنوين: {إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا}.
٢. حرفا للتعليل، مثل: ضربته إذ أساء.	٣. حَرْفٌ مُفَاجَأَةٌ: بَيْنَمَا أَنَا سَائِرٌ إِذْ أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ.	

¹⁰⁷ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vesî*, s. 10, 11.

¹⁰⁸ Ebu'l-Azm, *Mu'cemu'l-Ğaniyy*, s.

٢. ظرف بمعنى حين: إذ ذاك:
حينذاك.

٣. ظرف لاحق لبعض الظروف
الدالة على الزمن: يومئذ، بعدئذ،
حينئذ.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de, el-Ġaniyy'den farklı olarak **إذ** edatının **حينذاك**, **إذ ذاك** gibi kullanımlarına yer verildiği görülmektedir.

أو 2.

1. Şek ifade eden atıf harfi.

2. Tahyîr ifade eden atıf harfî.

3. İbhâm ya da teşkîk ifade eden atıf harfî.

4. Mutlak cem' için atıf harfî.

¹⁰⁹ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/136.

٥. حرف عطف بمعنى: إلى أن، ويأتي بعده المضارع منصوباً: *لأستسهل الصَّعبَ أو أدركَ المنى.*
٦. حرف عطف يفيد الإضراب مثل: بل: {وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ}
٧. حرف عطف يفيد التقسيم: الكلمة: اسم، أو فعل، أو حرف.
٨. حرف عطف يفيد التفصيل: {وَإِنْ تَلُّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا}
٩. حرف عطف بمعنى (إلا) الاستثنائية ينتصب الفعل المضارع بعده: لأعاقبَّه أو يطيعَ أمري.
5. ٥. حرف عطف بمعنى: إلى أن، ويأتي بعده المضارع منصوباً: *لأستسهل الصَّعبَ أو أدركَ المنى.*
6. ٦. حرف عطف يفيد الإضراب مثل: بل: {وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ}
7. ٧. حرف عطف يفيد التقسيم: الكلمة: اسم، أو فعل، أو حرف.
8. ٨. حرف عطف يفيد التفصيل: {وَإِنْ تَلُّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا}
9. ٩. حرف عطف بمعنى (إلا) الاستثنائية ينتصب الفعل المضارع بعده: لأعاقبَّه أو يطيعَ أمري.
9. Kendisinden sonra gelen muzâri fiili nasbden istisnâ edatı إلا anlamındaki atıf harfi.

Kelimenin *el-Mu'cemu'l-Vasît*¹¹⁰ ve *el-Ğaniyy*¹¹¹ sözlüklerinde işleniş tarzları ise şu şekildedir:

المعجم الوسيط	الغني	معجم اللغة العربية المعاصرة
حرف يجيء للشك، نحو: الكهف آية 19 لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ.	١. حَرْفُ عَطْفٍ، مِنْ مَعَانِيهِ: الإِبْهَامُ: نَحْنُ أَوْ أَنْتُمْ عَلَى الصَّوَابِ.	١. حرف عطف يفيد الشك: {لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ}
وللإبهام نحو: سبأ آية 24 وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.	والتَّخْيِيرُ: إَجْلَسَ أَوْ أَقْعَدَ. والإِبَاحَةُ: جَالَسَ الْعُلَمَاءَ أَوْ الزُّهَّادَ.	٢. حرف عطف يفيد التخيير: سافرَ بالقطار أو بالسيارة.
وللتخيير نحو: خذ السلعة أو ثمنها. ولمطلق الجمع كالواو.	والتَّقْسِيمُ: الْكَلِمَةُ اسْمٌ أَوْ فِعْلٌ أَوْ حَرْفٌ.	

¹¹⁰ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vesît*, s. 32.

¹¹¹

٣. حرف عطف يفيد الإيهام أو التشكيك: {وَأِنَّا أَوْ إِنَّاكُم لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ}
٤. حرف عطف لمطلق الجمع كالواو: *جاء الخلافة أو كانت له قدرا.*
٥. حرف عطف بمعنى: إلى أن، ويأتي بعده المضارع منصوبًا: *لأستسهلن الصَّعب أو أدرك المنى.*
٦. حرف عطف يفيد الإضراب مثل: بل: {وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ}
٧. حرف عطف يفيد التقسيم الكلمة: اسم، أو فعل، أو حرف.
٨. حرف عطف يفيد التفصيل: {وَإِنْ تَلَوْوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا}
٩. حرف عطف بمعنى (إلا) الاستثنائية ينتصب الفعل المضارع بعده: لأعاقبَنَّهُ أو يطيعَ أمري.
٢. حَرْفُ عَظْفٍ يَنْصِبُ الْفِعْلَ الْمُضَارِعَ بِأَنْ مُضْمَرَةٌ بَعْدَهُ، وَتَرُدُّ بِمَعْنَى إِلَى أَنْ: لَأَسْتَسْهَلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أُدْرِكَ الْمُنَى: أَيِ إِلَى أَنْ أُدْرِكَ الْمُنَى.

Aynı şekilde kelime, her üç sözlükte de gramer yönüyle ele alınmış ve örnek cümlelerle açıklanmaya çalışılmıştır.

3. لكن

Sözcük *el-Meknez*'de yer almamıştır. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de¹¹² ise sözcüğün iki farklı kullanımına yer verilmiştir:

1. حرف عطف واستدراك، وأصله لاكن، حذفت ألفه
خطأ لا نطقاً: ما نام عليّ لكن أحمد.
1. Atıf ve istidrâk harfidir. Aslı لاكن'dir.
Elif harfi yazıdan silinmiş, söylenişte
kalmıştır.
2. حرف ابتداء يفيد الاستدراك ويليه جملة اسمية أو
فعلية، وتأتي مقترنةً بالواو أو غير مقترنة: زرت
مكة ولكن أخي زار المدينة.
2. Kendisinden sonra isim ya da fiil
cümlesi gelen istidrak ifade eden ibtidâ
harfi. Vav'lı ya da vav'sız gelir.

Kelimenin *el-Mu'cemu'l-Vasît*¹¹³ ve *el-Ğaniyy*¹¹⁴ sözlüklerinde işleniş tarzları ise şu şekildedir:

لكن

معجم اللغة العربية المعاصرة	الغني	المعجم الوسيط
1. حرف عطف واستدراك، وأصله لاكن، حذفت ألفه خطأ لا نطقاً: ما نام عليّ لكن أحمد.	حَرَفُ أَصْلُهُ لَاكِنْ، حُذِفَتِ الْأَلِفُ خَطَأً لَا لَفْظاً، وَهِيَ ثَلَاثَةُ أَنْوَاعٍ: 1. مُخَفَّفَةٌ مِنْ لَكِنْ، وَيَبْطُلُ عَمَلُهَا فِي هَذِهِ الْحَالَةِ وَتَصِيرُ حَرَفُ ابْتِدَاءٍ تَدْخُلُ عَلَى الْجُمْلَتَيْنِ الْفِعْلِيَّةِ وَالْإِسْمِيَّةِ. وَقَدْ تَقْتَرِنُ بِالْوَاوِ: جَاءَ الْمُعَلِّمُ وَلَكِنْ التِّلْمِذُ غَائِبٌ .	أصلها لاكن، حذفت الألف خطأ لا لفظاً، وهي ضربان: 1. لكن أن تكون مخففة من الثقيلة؛ وهي حرف ابتداء لا يعمل، خلافاً للأخفش، لدخولها بعد التخفيف على الجملتين: الاسمية والفعلية. 2. لكن أن تكون خفيفة بأصل
2. حرف ابتداء يفيد الاستدراك ويليه جملة اسمية أو فعلية، وتأتي مقترنةً بالواو أو غير مقترنة: زرت مكة ولكن أخي زار المدينة.	2. حَرَفُ عَطْفٍ، وَتَكُونُ خَفِيفَةً مِنْ أَصْلِهَا، يُعْطَفُ بِهَا بَعْدَ النَّفْيِ وَالنَّهْيِ	الوضع، فإن وليها جملة فهي حرف ابتداء لمجرد إفادة الاستدراك

¹¹² Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/2034.

¹¹³ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vesît*, s. 837.

¹¹⁴

بِشَرْطٍ أَنْ يَكُونَ مَعْطُوفُهَا مُمْرَدًا وَلَا وليست عاطفة، ويجوز أن تستعمل
يَدْخُلُ عَلَيْهَا الْوَاوُ لِأَنَّ حَرْفَ مع الواو نحو: {وَلَكِنْ كَانُوا هُمْ
الْعَطْفِ لَا يَدْخُلُ عَلَى مِثْلِهِ: لَمْ الظَّالِمِينَ}
أَخْرُجَ صَبَاحًا لَكِنْ مَسَاءً.
٣. حَرْفُ اسْتِذْرَاكِ: وَقَفَ
الْحَاضِرُونَ لَكِنْ الْخَطِيبُ لَمْ يَقِفْ.

Görüldüğü üzere **لكن** kelimesi de her üç sözlükte de geleneksel yaklaşımla, gramer yönüyle değerlendirilmiş, örnek cümlelerle açıklanmaya çalışılmış, başkaca bir işleme yöntemi uygulanmamıştır.

4. ليس

Kelime el-Meknez'de istisnâ edatları başlığı altında yer almış, **عدا** anlamında olduğu ifade edilmiş ve “Zarîni **الأصدقاء جميعا ليس محمدا** / Muhammed hariç bütün arkadaşlar beni ziyaret etti.” örnek cümlesiyle açıklanmıştır.¹¹⁵ Kelimenin diğer anlamlarına ve kullanımlarına yer verilmemiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de¹¹⁶ ise sözcüğün beş farklı kullanımına yer verilmiştir:

١. فعل ماضٍ ناسخ، جامد من أخوات كان يرفع الاسم وينصب الخبر، يدلُّ على نفي الحال وكثيراً ما تدخل الباء في خبره لتأكيد النفي: ليس محمداً جالساً، ليس لنا شيء، {أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ}.
1. Mâzî, nâsih bir fiildir. Camittir, **كان**'nin kardeşlerindendir, ismin raf, haberini naspedir. Nef-i hâl'e delalet eder.
Çoğunlukla nefyi tekid amacıyla haberine **ب** dahil olur.

٢. أداة استثناء بمعنى عدا: زارني الأصدقاء جميعاً ليس محمداً.

¹¹⁵ Ömer, *el-Meknez*, s. 29.

¹¹⁶ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/2054.

٣. حرف نفي بمعنى (لا) وما بعده يتعلّق بما قبله: ذاعت شهرته ليس في مصر وحدها بل في العالم العربي.
٤. حرف نفي مثل (ما)، وذلك حين ينتقض نفيه بـ (إلا): ليس الطيّب إلا المسك.
٥. حرف عطف بمنزلة (لا): جاء زيدٌ ليس عمرٌ، * والأشرم المغلوب ليس الغالب.*
3. Nefyi anlamında nefy harfidir. Kendisinden sonra gelen, öncesine müteallaktır.
4. Nefyi ile nakzedildiğinde ma gibi bir nefy harfidir.
5. Nefyi derecesinde atıf harfidir.

Kelimenin *el-Mu'cemu'l-Vasî*¹¹⁷ ve *el-Ġaniyy*¹¹⁸ sözlüklerinde işleniş tarzları ise şu şekildedir:

المعجم الوسيط	المعجم الوسيط	معجم اللغة العربية المعاصرة
١. فَعْلٌ مَاضٍ نَاقِصٌ مِنْ أَخَوَاتٍ كَانَ، يَرْفَعُ الْأِسْمَ وَيَنْصِبُ الْخَبَرَ، وَيُفِيدُ النَّفْيَ وَلَا يَأْتِي مِنْهُ الْمُضَارِعُ وَلَا الْأَمْرُ: لَيْسَ الْحُكْمُ بَاطِلًا. وَيَجُوزُ زِيَادَةُ الْبَاءِ فِي خَبَرِهَا: لَيْسَ اللَّهُ بِظَالِمٍ. وَلَا يَجُوزُ تَقْدِيمُ خَبَرِهَا عَلَيْهَا.	كلمة دالة على نفي الحال، وتنفي غيره بالقرينة نحو: ليس خلق الله مثله. وهو فعل لا يتصرف، وزنه فَعَلَ، ثم التزيم تخفيفه بسكون عينه. وقيل أصلها: لا أيس، فطرحتم الهمزة؛ ودليله قول العرب: جئ به من حيث أيس وليس: أي من حيث هو وليس هو. وعملها رفع الاسم ونصب الخبر ككان، نحو: ليس زيد قائما. ولا	١. فعل ماضٍ ناسخ، جامد من أخوات كان يرفع الاسم وينصب الخبر، يدل على نفي الحال وكثيرا ما تدخل الباء في خبره لتأكيد النفي: ليس محمداً جالساً، ليس لنا شيء، {لَيْسَ اللهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ}. ٢. أداة استثناء بمعنى عدا: زارني الأصدقاء جميعاً ليس محمداً. ٣. حرف نفي بمعنى (لا) وما بعده يتعلّق بما قبله: ذاعت
٢. لَيْسَ الْأَسْمَاءُ بِمَعْنَى إِلَّا فَيُسْتَنْتَى بِهَا: حَضَرَ الْأَعْيُونُ لَيْسَ الْحَكَمَ. فَالْمُسْتَنْتَى بَعْدَهَا يَجِبُ نَصْبُهُ لِأَنَّهُ خَبَرُهَا،		

¹¹⁷ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vesî*, s. 849.

¹¹⁸

شهرته ليس في مصر وحدها بل في العالم العربي. يجوز تقديم خبرها عليها كما يجوز في أخواتها. وَأَسْمُهَا ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ يَعُودُ عَلَى الْمُسْتَتَنَّى مِنْهُ.

٤. حرف نفي مثل (ما)، وذلك حين وقد يستثنى بها نحو: أَتَانِي الْقَوْمُ ليس زيدًا، فَيُضْمَرُ اسْمُهَا فِيهَا، وَيُنْصَبُ خَيْرُهَا بِهَا. ٣. لَيْسَ لَهُ مَحَلٌّ مِنَ الْإِعْرَابِ: لَا قِيمَةً لَهُ.

٥. حرف عطف بمنزلة (لا): جاء وتلزم ليس في الاستثناء الإفراد، فيقال: جاءوا ليس المتخلفين. ولا يقال: ليسوا المتخلفين. زيدٌ ليس عمرٌ، * والأشرم المغلوب ليس الغالب.*

وقد يَقْتَرِنُ الاسم الثاني بعدها بإِلَّا، نحو: ليس الطَّيِّبُ إِلَّا المسك.

والتميميون يرفعون المسك، والحجازيون ينصبونه.

وتدخل ليس على الجملة الفعلية أو على المبتدأ أو الخبر مرفوعين فيكون اسمها ضمير الشأن، والجملة بعدها في محل نصب خبرًا لها.

ومثال الجملة الفعلية: ليس يقوم زيد.

ومثال المبتدأ والخبر: ليس زيدٌ قادمٌ.

وتدخل الباء في خبر ليس لتأكيد النفي، فتجرُّ لفظه ويكون منصوب المحل بها نحو: ليس الله بظالم.

أو, إذ, Dış dünyada karşılığı olmayan kelimelerin işlenişine ilişkin örnek olarak seçtiğimiz el-Vasîf, Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye ve el-Ġaniyy kelimelerinin işleniş tarzlarında birtakım farklılıklar görülmektedir. Ancak her üçünün

birleştikleri ortak nokta, hepsinin de bu türden kelimeleri işlevlerini beyan ederek ve açıklayıcı örnekler vererek açıklamaya çalışmış olmalarıdır.

Ayrıca dış dünyada karşılığı olmayan kelimelerin işlenişine ilişkin örnek olarak seçtiğimiz *إذ, أو, لكن, ليس* kelimelerinden yalnızca *ليس*'nin *el-Meknez*'de yer alması, diğer kelimelere yer verilmemiş olması oldukça yadırgatıcı bir durumdur. Eğer *ليس*'ye de yer verilmemiş olsaydı, sözlük bu türden kelimelere külliyen yer vermemiştir denilebilirdi. Ancak bazı işlevsel sözcüklere yer verilip diğerlerine yer verilmemiş olması bir nâkisa olarak görünmektedir.

Her ne kadar yazar *Sinâatu'l-mu'cem*'de, dış dünyada karşılığı olmayan kelimelerin işlenişine ilişkin, yeni bir yöntemin gerekliliğine işaret etmişse de görünen odur ki, kendisi de *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de yeni bir yöntem geliştirememiş, eskilerin uygulamalarını benimsemiş ve bu tür kelimelerin önce fonksiyonlarını belirtmiş, ardından örnekler vermiştir.

3.3.4. Deyimler

Deyim denildiğinde genellikle iki ya da daha fazla sözcükten oluşan ve her sözcüğün yalın anlamı dışında, özgün bir anlatım özelliği bulunan, kalıplaşmış söz değerlerinden söz edilmektedir. Deyimler dilde, anlama kıvraklık katan, genellikle somut benzetmelerden yararlanarak kurulan ve soyut olanı, güçlü, yalın bir biçimde anlatmaya ve kavramaya yarayan kısa, özlü anlatım araçlarıdır.¹¹⁹

Ahmet Muhtar, bazı uygulamalı sözlükbilim çalışmalarında deyimisel kullanımlara geniş yer vermiştir. Yazarın *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de deyimisel kullanımlara geniş yer ayırmasının yanı sıra, dördüncü ciltte, dizinler kısmında, müstakil bir deyimler indeksine yer vermesi, onun konuya özel önem atfettiğinin bir göstergesi sayılabilir. Anılan indeks 215 sayfadır ve 17.883 deyimisel kullanımı içermektedir.¹²⁰

Yazar, *Sinâatu'l-mu'cem*'de sözlüklerin deyimleri işleme noktasında dört farklı yönelimi olduğunu ifade etmektedir. *قميص عثمان, بقرة بني إسرائيل, بيضة الديك, السوق السوداء, الماء الثقيل*, *كبد السماء* gibi deyimlerin birtakım sözlüklerde ilk kelimenin altında yer alabildiğini, bazen

¹¹⁹ Halil Uysal, *Deyimler Sözlüğü*, Konya: Uysal Kitabevi, 1996, s.6.

¹²⁰ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/27.

daha önce gelen kelimenin altında ya da daha çok kullanılan kelimenin altında bulunabildiğini bazen de her iki kelimenin altında da yer aldığını bildirmektedir. Yazar bu yaklaşımlardan sonuncusunun, yani deyimsel ifadenin, deyimde yer alan bütün kelimelerin altında yer almasının daha iyi olacağını söylemektedir.¹²¹

el-Meknez'de deyimlerin işleniş tarzına baktığımızda, giriş kısmında herhangi bir açıklama olmamasının yanı sıra sözlük kısmında da belirli bir yöntemin olmadığı gibi bir kanıya ulaşmak mümkündür. *Sinâatu'l-mu'cem*'de belirtilen yaklaşım tarzını *el-Meknez*'de görmek mümkün değildir. Çünkü *el-Meknez*'de, yaygın olarak kullanılan pek çok deyime yer verilmemiştir. Hatta *Sinâatu'l-mu'cem*'de örnek olarak zikredilen الماء الثقيل, السوق السوداء, بيضة الديك, بقرة بني إسرائيل, قميص عثمان, كبد السماء deyimleri bile eserde yer almamaktadır.¹²²

Anılan deyimleri *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de aradığımızda الماء الثقيل deyimini eserde yer almamıştır. السوق السوداء deyimini سوق kelimesinde, بيضة الديك deyimini بيضة kelimesinde, كبد السماء deyimini قميص kelimesinde, بقرة بني إسرائيل deyimini بقرة kelimesinde, عثمان deyimini قميص kelimesinde, كبد السماء deyimini سماء kelimesinde yer almıştır.

Sonuç olarak yazar *Sinâatu'l-mu'cem*'de yaptığı tercihe, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de de uymamış, farklı bir tercihte bulunarak deyimsel ifadeleri, daha çok kullanılan kelimenin altına koymuştur. Bu tercih açık bir şekilde sözlüğün önsözünde “yöntem” bölümünde de ifade edilmektedir.¹²³

3.4. Madde Başlarının Yazılması

Ahmet Muhtar, madde başlarının yazılmasına ilişkin gözönünde bulundurulması gereken birtakım teâmüller olduğunu beyan etmektedir. Bunları ana hatlarıyla;

1. Her madde başının, istenen bilgileri içeren bağımsız bir birim olarak ele alınması,

¹²¹ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 95.

¹²² الماء الثقيل deyimini “ağır su / döteryum oksit (daha çok enerji alanında kullanılan oldukça zehirli bir tür su), السوق السوداء deyimini “karaborsa”, بيضة الديك deyimini “horoz yumurtası / minare gölgesi, davul tozu”, بقرة بني إسرائيل deyimini “İsrailoğullarının ineği / efendinin buyruğu”, قميص عثمان deyimini “hz. Osman'ın gömleği / arkasına saklanan şey”, كبد السماء deyimini “gökyüzünün ortası” anlamlarını ifade etmektedir. bkz. Uysal, *Deyimler Sözlüğü*; Antoun Bechara Kikano, *Mu'cemu't-Teâbîr*, Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2002; Vefâ Kâmil, *Mu'cemu't-Teâbîri'l-İstâlâhiyye*, Kahire: Câmiatu'l-Kâhire, 2008; Hüseyin Ali, *Mu'cemu't-Teâbîri'l-'Arabiyyeti's-Sa'beti*, Beyrut: Müessesatu'l-İntişârî'l-'Arabî, 2008, ilgili madder.

¹²³ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/19.

2. Her madde başının aynı yöntemle düzenlenmesi,
 3. Madde başlarında, öncelikle imlâ, sarf, nahiv, kök, ses, vb. bilgilerinin yer alması,
 4. Anlamın bütün yönleriyle ve mümkün olan bütün açıklama yöntemleri kullanılarak verilmesi,
 5. Madde sonlarında deyimler, kalıp ifadeler gibi kullanımlara yer verilmesi,
 6. Sunulan bilginin türüne göre farklı yazım stilleri ve puntolarının kullanılması,
 7. Aşırıya kaçmaksızın birtakım kısaltmalara, sembollere, imlâ işaretlerine, vb. yer verilmesi,
 8. Anlamların belirli bir düzenle (örneğin yaygın kullanımı ya da aslî anlamı veya en eski anlamı öne alarak) ve rakamlarla (Romen, Latin ya da Arap rakamlarıyla veya harflerle) ayrılarak sunulması,
 9. Sözlükçünün her aşamada belirlediği ölçütlere sonuna kadar uyması,
 10. En önemli konu olarak, sözlükçünün maddeleri yazarken son derece yalın bir dil kullanması, her türlü kapalılıktan ve anlamayı zorlaştıran husustan kaçınması,
 11. Son olarak sözlükçünün her maddeyi yazarken sözlük kullanıcıını göz önünde bulundurması ve onunla kendisi arasında bir bağ oluşturmaya çalışması,
- şeklinde ifade etmektedir.¹²⁴ Ardından madde başlarının düzenlenmesi başlığı altında, anılan hususları da içine alacak şekilde konuyu ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır.

3.5. Madde Başlarının Düzenlenmesi

Madde başlarının düzenlenmesi bir sözlükten yararlanma noktasında son derece önemlidir. Bir sözlüğün kolay kullanılabilir bir düzende olması, sözlük yapımının en önemli aşamalarından birisi kabul edilir. Sonuç itibariyle sözlük denilen şey bir kelimeler dizini ise, bu dizinin yararlanması kolay bir yönteme göre düzenlenmesi gerekmektedir.

¹²⁴ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 96, 97.

Müellif, her sözlüğün gözetmesi gereken bir büyük ölçekli, bir de küçük ölçekli yapıya¹²⁵ sahip olması gerektiğini, büyük ölçekli düzenleme sistemine sahip olmayan bir sözlüğün kaynak değerini kaybedeceğini, ister eski isterse yeni, ya da ister Arapça isterse yabancı olsun bütün sözlüklerin bu yapıyı gözardı etmediklerini dile getirmektedir. Küçük ölçekli düzenleme yönteminin ise kadîm Arapça sözlüklerde önemsenmediğini, ancak modern sözlüklerde farklı derecelerde de olsa önemsendiğini, bu tür düzenleme yöntemine sahip sözlüklerin en iyisinin *el-Mu'cemu'l-Arabiyyi'l-esâsi* olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶

Yazar bir maddenin düzenlenmesi sırasında takip edilmesi gereken yöntemi şöyle ifade etmektedir:

1. Maddenin yazımından önce, kök harfleri ayrıık olarak, satırın ortasına yazılır.
2. Madde başı sağ tarafa kalın siyah renkle yazılır ya da altına çizgi konulur.
3. Madde başından sonra doğrudan sarf bilgilerine yer verilir.
4. Daha sonra anlam bilgisine yer verilir.
5. Anlamlar verilirken genel anlamlar, özel ya da terimsel anlamlar, deyimisel anlamlar sıralaması takip edilir.
6. Genel anlamlar verilirken (1)'den başlayarak rakamlarla ayrılır. Deyimsel kullanımlara rakam konulmaz, ancak en başa • sembolü konulur. Bu bölümde birden fazla deyimisel kullanım yer alacaksa, ilk kelime esas alınarak alfabetik sıralamaya uyulur.

Ayrıca, genel anlamlar verilirken ister fiil olsun, isterse isim olsun, yaygın kullanımdan daha aza doğru sıralanır. Yaygın kullanımın belirlenmesiyle ilgili katı kurallar yoktur, yazar kendi dilsel hislerine sığınır.

Fillerin lâzım ya da müteaddî olmaları göz önünde bulundurularak, önce lâzım, sonra müteaddî, ardında da harfî cerle müteaddî olarak sıralanır.¹²⁷

¹²⁵ Büyük ölçekli yapı / makroyapı (macrostructure / بنية كبرى / تركيب أكبر) terimi dilbilimde “bir metnin bütüncül anlam ve eylem yapısını açıklayan bir kavram” olarak, küçük ölçekli yapı / mikroyapı (microstructure / بنية صغرى / تركيب أصغر) terimi ise “madde başlarındaki bilgilerin düzenlenmesi” olarak tanımlanmaktadır. bkz. Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 98; Ballbaki, Ramzi Münir, *Dictionary of linguistic Terms English – Arabic*, Beyrut, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1990, s. 297.; Kâmile İmer, v.dğr., *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013, s. 68.

¹²⁶ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 98.

¹²⁷ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 98, 99.

Ahmet Muhtar maddelerin düzenlenmesine ilişkin bu genel kuralların ardından daha detaylı bir şekilde maddenin sıralamasının nasıl olacağını şu şekilde ifade etmektedir:

1. Her maddebaşı önce fille başlar ardından isimler gelir.

2. Fiiller şu şekilde sıralanır:

a. Sülâsî mücerred filler. Mazi ve muzari ayne'l-fiilin harekesine göre,

فَعِلَ - يَفْعِلُ → فَعِلَ - يَفْعِلُ → فَعِلَ - يَفْعِلُ → فَعِلَ - يَفْعِلُ → فَعِلَ - يَفْعِلُ → فَعِلَ - يَفْعِلُ

şeklinde sıralanır.

b. Sülâsî mezîd filler. Bir harfli mezidler, iki harfli mezidler ve üç harfli mezidler olarak sıralanır. Herbiri kendi içinde alfabetik olarak sıralanır.

Dört harfli mezidler: أَفْعَلُ → فَاعِلُ → فَعْلُ şeklinde,

Beş harfli mezidler: أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ şeklinde,

Altı harfli mezidler: أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ → أَفْعَلُ şeklinde düzenlenir.

c. Rubâî mücerred filler.

d. Rubâî mezîd filler.

3. İsimler, harflerinin aslî ya da mezîd olmasına bakılmaksızın alfabetik olarak sıralanır.

4. اتقى, سنة, اسم, مسافة, ميناء gibi kök harfleri konusunda karışıklık yaşanan kelimeler aslî kök harflerinin altında, جوهر, بيطر gibi rubaiye mülhak olan kelimeler ve انجيل, استبرق gibi murreb ya da a'cemî olan kelimeler görüldükleri şekliyle sıralanırlar.

5. Alfabetik sıralamada elif harfi hemze'den sonraya konulur.

6. Hemze harfi ister yalnız başına, isterse elif, vav ya da ya harfinin üzerinde olsun, aynı şekilde işlem görür.

7. Muda'af harf iki harf kabul edilir.

8. Arapça ses sistemine uyum sağlamamış a'cemî kelimeler latin harfleriyle birlikte yazılırlar.

9. Çekilebilir muarreb kelimelerin bütün türevleri tek başlık altında değerlendirilir.

10. Bir ismin birden fazla çoğulu varsa ve bu çoğullar arasında anlam farkı varsa, ya da birden fazla mastarı varsa ve bu mastarlar arasında anlam farkı varsa, farklı anlamlar numaralandırılarak ayrı madde başı yapılırlar.¹²⁸

Ahmet Muhtar'ın madde başlarının yazılması ve düzenlenmesi başlıkları altında dile getirdiği hususların tamamına yakınının genel sözlükler için geçerli olduğunu, *el-Meknez* gibi farklı amaçlar için hazırlanan sözlüklerin madde başlarının telifinde farklı uygulamaların söz konusu olabileceğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Madde başlarının yazılması ve düzenlenmesi bağlamında, müellifin belirttiği hususlardan bazılarının *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'deki uygulamalarına baktığımızda ise karşımızdaki tablo şöyledir:

- Ahmet Muhtar *Sinâatu'l-mu'cem*'de, maddenin yazımından önce, kök harflerinin ayrık olarak, satırın ortasına yazılması gerektiğini söylemiştir.

۱۳۲۶- ح ح ح ح
حَحَّحَ يُحَحِّحُ، حَحَّحَةُ وَحَحَّحَاتُ، فَهُوَ مُحَحِّحٌ،
وَالْمَفْعُولُ مُحَحِّحٌ
• حَحَّحَ الشَّيْءَ أَوْ الْأَمْرَ: حَرَّكَه.
• حَحَّحَ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ: حَرَّضَهُ عَلَيْهِ وَاخْتَارَهُ لَهُ.

۱۳۲۷- ح ح ح ل
حُحَالَةٌ [مفرد]: أَحْسَالَةٌ، نُفَايَةٌ، رَدِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ، وَمَا لَا
خَيْرَ فِيهِ "حُحَالَةٌ حَرِيرٍ/ حَدِيدٍ/ مَائِدَةٌ". ۲. أَسَافِلُ النَّاسِ
وَأَرَادْلَهُمْ "هُوَ مِنْ حُحَالَةِ الْمَجْتَمَعِ".

۱۳۲۸- ح ح و
حُحَا يُحَحُّوْا، أَحْحُ، حَحَّوْا، فَهُوَ حَاحٍ، وَالْمَفْعُولُ مُحَحُّوْ
• حُحَا التُّرَابَ وَنَحْوَهُ: هَالَهُ "حُحَاهُ بِالتُّرَابِ/ حُحَا فِي
وَجْهِهِ التُّرَابِ: رَمَاهُ بِهِ".

Sözlükte maddenin yazımından önce, kök harfleri ayrık olarak, satırın ortasına yazılmıştır.

- Madde başının sağ tarafa kalın siyah renkle yazılması ya da altına çizgi konulması gerektiğini söylemiştir.

¹²⁸ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 99, 100, 101, 102.

١٣٢٦- ح ح ح ث

حَثَّ حَثًّا، حَثَّ حَثًّا، حَثَّ حَثًّا، فهو مُحَثِّحٌ،

والمفعول مُحَثَّحٌ

• حَثَّ الشَّيْءَ أَوْ الْأَمْرَ: حَرَّكَه.

• حَثَّ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ: حَرَّضَهُ عَلَيْهِ وَاخْتَارَهُ لَهُ.

١٣٢٧- ح ح ل

حُثَالَةٌ [مفرد]: ١ حُسَالَةٌ، نُفَايَةٌ، رَدِيءٌ كُلُّ شَيْءٍ، وَمَا لَا

خَيْرَ فِيهِ "حُثَالَةٌ حَرِيرٍ/ حديدٍ/ مائدة". ٢ أسافل النَّاسِ

وَأَرَادْلَهُمْ "هُوَ مِنْ حُثَالَةِ الْمَجْتَمَعِ".

Madde başları sağ tarafa kalın siyah renkle yazılmıştır.

١٣٢٨- ح ح و

حَثَا يَحْثُو، أَحْثُ، حَثْوًا، فَهُوَ حَاثٍ، وَالْمَفْعُولُ مَحْثُورٌ

• حَثَا التُّرَابَ وَنَحْوَهُ: هَالَهُ "حَثَاهُ بِالتُّرَابِ/ حَثَا فِي

وَجْهِهِ التُّرَابِ: رَمَاهُ بِهِ".

- Madde başından sonra doğrudan sarf bilgilerine yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

١٣٢٦- ح ح ح ث

حَثَّ حَثًّا، حَثَّ حَثًّا، حَثَّ حَثًّا، فهو مُحَثِّحٌ،

والمفعول مُحَثَّحٌ

• حَثَّ الشَّيْءَ أَوْ الْأَمْرَ: حَرَّكَه.

• حَثَّ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ: حَرَّضَهُ عَلَيْهِ وَاخْتَارَهُ لَهُ.

١٣٢٧- ح ح ل

حُثَالَةٌ [مفرد]: ١ حُسَالَةٌ، نُفَايَةٌ، رَدِيءٌ كُلُّ شَيْءٍ، وَمَا لَا

خَيْرَ فِيهِ "حُثَالَةٌ حَرِيرٍ/ حديدٍ/ مائدة". ٢ أسافل النَّاسِ

وَأَرَادْلَهُمْ "هُوَ مِنْ حُثَالَةِ الْمَجْتَمَعِ".

Madde başından sonra sarf bilgisine yer verilmiştir.

حَثَّ fiilinin muzarisi, mastarları, faili ve mefulü verilmiştir.

حُثَالَةٌ isminin müfred bir kelime olduğu belirtilmiştir.

- Daha sonra anlam bilgisine yer verileceğini ifade etmiştir.

١٣٢٧- ح ح ل

حُثَالَةٌ [مفرد]: ١ حُسَالَةٌ، نُفَايَةٌ، رَدِيءٌ كُلُّ شَيْءٍ، وَمَا لَا

خَيْرَ فِيهِ "حُثَالَةٌ حَرِيرٍ/ حديدٍ/ مائدة". ٢ أسافل النَّاسِ

وَأَرَادْلَهُمْ "هُوَ مِنْ حُثَالَةِ الْمَجْتَمَعِ".

حُثَالَةٌ kelimesinin iki anlamı olduğu, birinci anlamının "atık, posa, moloz, süprüntü, döküntü", ikinci anlamının ise "altabaka insanlar" olduğunu bildirmiştir.

- Anlamlar verilirken genel anlamlar, özel ya da terimsel anlamlar, deyimisel anlamlar sıralamasının takip edilmesi gerektiğini söylemiştir.

مِحْرَاث [مفرد]: ج محارِثُ: اسم آلة من حرث: (رع) آلة الحرث مكوّنة من حديدة معقوفة لرفع التربة وقلبها وملحق بها أداة لزرع البذور وعادة ما يُجرّ المحراث بحيوانات الجرّ أو آلة جرّارة "مِحْرَاث آلي" ♦ فلان مُحْرَاث حَرْب: مولع بإثارتها- هو مُحْرَاث في العمل: يُقبل على العمل دون كلل.

محرث kelimesinin öncelikle genel anlamı verilmiş, "tarla sürdü, ekin ekti" anlamındaki حرث fiilinin ismi âleti, "ekme işini yapan araç" olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra (رع) kısaltmasıyla bir ziraat terimi olarak kelimenin "toprağı kaldırıp karıştırmaya yarayan, kancalı bir demir ve tohumlama yapan bir bölümden oluşan, genellikle hayvanlar ya da traktör tarafından çekilen bir ekim aracı; pulluk, saban" olduğu belirtilmiştir. Ardından "فلان محراث" / حرب şeklinde deyimisel kullanımı verilmiştir.

- Genel anlamlar verilirken (1)'den başlayarak rakamlarla ayrılması gerektiğini söylemiştir. Deyimsel kullanımlara rakam konulmayacağını, yalnızca en başa • sembolü konulacağını, bu bölümde birden fazla deyimisel kullanım yer alacaksa, ilk kelime esas alınarak alfabetik olarak sıralanacağını ifade etmiştir.

نَافِذٌ [مفرد]: ج نوافِذُ، مؤ نَافِذَةٌ، ج مؤ نَافِذَاتٌ ونوافِذُ: ١ اسم فاعل من نَفَذَ / نَفَذَ إِلَى / نَفَذَ فِي / نَفَذَ مِنْ. ٢ مُنْجِزٌ، مطبّق ساري المفعول، نهائي قاطع "قرار نَافِذٌ". ٣ تنفذ إليه السوائل والغازات. ٤ سالك ♦ طريق نَافِذٌ: عامٌ، يسلكه الناس كلّهم- نافذ البصيرة: ذو ذهن وعقل ثاقب، ذكي.

Anlamlar verilirken (1)'den başlayarak rakamlarla ayrılmıştır.

نَافِذٌ [مفرد]: ج نَوَافِذُ، مؤ نَافِذَةٌ، ج مؤ نَافِذَاتٌ ونَوَافِذُ: اسم فاعل من نَفَذَ/ نَفَذَ إِلَى/ نَفَذَ فِي/ نَفَذَ مِنْ. ٢ مُنْجِزٌ، مطبّق ساري المفعول، نهائيّ قاطع "قرارُ نَافِذٌ". ٣ تنفِذُ إِلَيْهِ السُّؤَالُ وَالْغَايَاتُ. ٤ سَالِكٌ ♦ طريق نَافِذٌ: عامٌّ، يسلكه الناس كلّهم- نَافِذُ الْبَصِيرَةِ ذو ذهن وعقل ثاقب، ذكي.

Deyimsel kullanımlara rakam konulmamıştır, yalnızca en başa • sembolü yerine ♦ sembolü konulmuştur. Bu bölümde "طريق نافذ" / anayol" ve "نافذ البصيرة" / basiret sahibi, zeki" şeklinde iki deyimsel kullanım yer almış, deyimler ilk kelime esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır.

- Madde başlarının önce fiille başlaması gerektiğini, ardından isimlerin geleceğini söylemiştir.

٣٤٠٤- ع ط س

عَطَسَ يُعْطِسُ، عَطَسًا وَعُطَاسًا، فهو عَاطِسٌ • عَطَسَ الشَّخْصُ: اندفع الهواءُ من أنفه وفمه بقوةٍ لعارضٍ مصحوبًا بصوتٍ مسموعٍ بطريقةٍ قويّةٍ إجباريّةٍ ناجمةٍ عن تهيج الغشاء المخاطيِّ للأنف "عَطَسَ لشمِّه رائحةً غريبةً- عطس الطفلُ من رائحة الثَّوَابِلِ". عَطَسَ يُعْطِسُ، تعطيسًا، فهو مُعْطِسٌ، والمفعول مُعْطَسٌ • عَطَسَتْه رائحةُ الفُفْلِ: جعلته يَعْطِسُ "نشوقٌ ذو رائحةٍ معطّيةٍ". عُطَاسٌ [مفرد]: امصدر عَطَسَ. ٢ تهيجٌ في الغشاء الداخليِّ من الأنف يتبعه اندفاعُ الهواءِ منه بعنفٍ مع صوتٍ. عَطَسٌ [مفرد]: مصدر عَطَسَ ♦ هو عَطَسَةُ فلان: يشبهه خَلْقًا وَخُلُقًا.

Madde başı عَطَسَ fiiliyle başlamış daha sonra عَطَسَ fiiliyle devam etmiştir.

Ardından isimlere geçilmiş, sırasıyla عَطَسٌ ve عُطَاسٌ isimlerine yer verilmiştir.

- Muarreb ya da a'cemî kelimelerin oldukları şekliyle sıralanması gerektiğini dile getirmiştir.

٤١٧- استراتيجيات جي جي ية

استراتيجي [مفرد]: (انظر: استراتيجيات جي ية-
إستراتيجي).

استراتيجية [مفرد]: (انظر: استراتيجيات جي ية-
إستراتيجية).

٤١٨- استمارات

استمارة [مفرد]: ورقة تتضمن بيانات معينة خاصة
بمن يقوم بملئها، وتقدم عند الالتحاق بمدرسة أو وظيفة
أو أي أغراض أخرى "ملا استمارة الشهادة
الثانوية- استمارة قبول: استمارة خاصة تقدم للالتحاق
بمعهد".

استراتيجي ve استمارة kelimeleri sözlükte oldukları gibi sıralanmışlar, Arapça kuralların herhangi birisine tabi tutulmamışlardır.

- Arapça ses sistemine uyum sağlamamış a'cemî kelimelerin latin harfleriyle birlikte yazılması gerektiğini söylemiştir.

Sözlükte böyle bir uygulamaya rastlayamadık.

- Çekilebilir muarreb kelimelerin bütün türevlerinin tek başlık altında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

٩٧٥- ت ل ف ز

تَلْفَزْ يَتَلْفَز، تَلْفَزَةٌ، فهو مُتَلْفِزٌ، والمفعول مُتَلْفَزٌ
• تَلْفَز الحقل: نقله على شاشة التلفاز أو التليفزيون "تلفز
مشاهد المسرحية".

• تلفز الفكر: جعله يتأثر بما يقدم عبر التليفزيون من آراء
وأفكار وثقافات "ينتقد المحافظون التلفاز لتلفزه فكر
المتلقين".

تَتَلْفَزْ يَتَتَلْفَز، تَتَلْفَزًا، فهو مُتَتَلْفِزٌ

• تتلفز الفكر: مُطَاوَع تلفز: تأثر بما يقدم عبر التليفزيون
من آراء وأفكار وثقافات "تتلفزت الأعياد: انصاعت
لقواعد معينة- لم يدرك العرب أن تتلفز عقلهم الجماعي بدأ
يوم أن ذابوا في الآخر".

تِلْفَاز [مفرد]: ج تلفازات: جهاز نقل الصور والأصوات
بواسطة الأمواج الكهربية أو الأمواج الهرتزية.

تَلْفِزَةٌ [مفرد]: امصدر تلفز. ٢ (فز) بث متواصل لصور
بصرية مع صوت على شكل أمواج مغناطيسية، وإعادة
تحويل الأمواج التي تم استقبالها إلى صور بصرية.

تِلْفِزِيُون [مفرد]: ج تِلْفِزِيُونَات: تلفاز؛ جهاز نقل الصور
والأصوات بواسطة الأمواج الكهربية أو الأمواج الهرتزية
"أنفق ساعات أمام التلفزيون- مسرحية تِلْفِزِيُونِيَّة: مسرحية
مكتوبة أو مهيأة للتلفزيون".

• محطة التلفزيون: المحطة المشرقة على الإرسال
التلفزيوني.

Arapçaya sonradan girmiş bir kelime olan "تلفاز / televizyon" kelimesi, türeme, tekillik çoğulluk vb. açılardan diğer Arapça kelimeler gibi tasrif edilebilir hale gelmiştir. Dolayısıyla diğer Arapça kelimelere uygulanan kurallara tabi tutulmuştur.

- Bir ismin birden fazla çoğulu varsa ve aralarında anlam farkı varsa, ya da birden fazla mastarı varsa ve aralarında anlam farkı varsa, farklı anlamların numaralandırılarak ayrı madde başı yapılacağını söylemiştir.

نَافِذٌ¹ [مفرد]: ج نَوَافِذُ، مؤ نَافِذَةٌ، ج مؤ نَافِذَات
ونَوَافِذُ: اسم فاعل من نَفَذَ/ نَفَذَ إِلَى/ نَفَذَ فِي/ نَفَذَ مِنْ. ٢
مُنْجَزٌ، مطبّق ساري المفعول، نهائيّ قاطع "قرار نَافِذٌ". ٣
تَنَفَّذَ إِلَيْهِ السُّؤَالُ وَالْغَازَات. ءَسَالِكُ طريق نَافِذٌ: عامٌ،
يسلكه الناس كلّهم- نافذ البصيرة: ذو ذهن وعقل ثاقب،
ذكي.

نَافِذٌ² [مفرد]: ج نُفُذٌ: اسم فاعل من نَفَذَ/ نَفَذَ إِلَى/
نَفَذَ فِي/ نَفَذَ مِنْ. ٢ مُطَاعٌ، حَازِمٌ، الرَّجُلُ الْمَاضِي فِي كُلِّ
أَمْرِهِ "رجل نَافِذُ الكلمة- أمره نافذ" ♦ شخصية نافذة:
ذات نفوذ وتأثير ومكانة.

نافذ kelimesinin نَوَافِذ ve نَفَذَ şeklinde iki çoğulu vardır ve anlamları arasında fark vardır. Birincide "geçerli, geçer, yürürlükte, işleyen, faal" gibi anlamlar ifade ederken, ikincide "etkili, etkin, nüfuzlu, tesirli" gibi anlamlar dile getirmektedir. Kelimelere sözlükte numaralandırılarak yer verilmiştir.

- Aşırıya kaçmaksızın birtakım kısaltmalara, sembollere, imlâ işaretlerine, vb. yer verilebileceğini söylemiştir.

الاختصارات، الرموز، والألوان

أولاً: اختصارات العلوم والمصطلحات

(يع) = البلاغة	(سك) = العلوم العسكرية
(جب) = الجبر والإحصاء	(شر) = التشريح
(جد) = التجويد	(طب) = الطب
(جر) = التجارة	(عر) = العروض
(جع) = الجغرافيا	(فر) = الطبيعة والفيزياء
(جو) = البيئة والجيولوجيا	(فق) = الفقه
(حد) = الحديث	(فك) = الفلك
(حس) = الحاسبات والمعلومات	(فن) = الثقافة والفنون
(حن) = الحيوان	(قص) = الاقتصاد
(حي) = الأحياء	(قن) = القانون
(دب) = الآداب	(كم) = الكيمياء والصيدلة
(دن) = الديانات	(لع) = العلوم اللغوية
(رض) = الرياضة والتربية البدنية	(مع) = علم الاجتماع
(رع) = الزراعة	(نت) = النبات
(سة) = السياسة	(نح) = النحو والصرف
(سف) = الفلسفة والتصوف	(نف) = علم النفس
(سق) = الموسيقى	(هس) = الهندسة

→ Sözlüğün baş kısmında sözlükte kullanılan kısaltmalar, semboller ve renklerle ilgili olarak bir sayfalık bir açıklama yer almıştır.

ثانياً: اختصارات المعلومات الصرفية

ج = الجمع	مث = المثني
جج = جمع الجمع	مذ = المذكر
ج مؤ = جمع المؤنث	مف = المفرد
مؤ = المؤنث	

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Muhtar ve ekibi, yazarın *Sinâatu'l-mu'cem*'de belirttiği, madde başlarının yazılması ve düzenlenmesine ilişkin kurallara büyük ölçüde uymuşlardır.

3.6. Önsöz ve Ekler

Ahmet Muhtar, Halil b. Ahmed'in *Mu'cemu'l-Ayn*'ından günümüze değin bütün sözlükçülerin eserlerinde “önsöz-giriş” mahiyetinde bir kısma yer verdiklerini ifade ettikten sonra günümüzde önsözlerde yaygın olarak şu hususlara değinildiğini dile getirmektedir:

1. Çalışma grubuna ve maddelerin hazırlanmasına katkıda bulunanlara ilişkin bazı bilgilere yer verilmesi.

2. Madde başlarının seçimi, yazımı, kelimelerin söylenişi, imlâ, anlamların açıklanış tarzı, sözlüğün kullanım yöntemi, örnekler, eşdizimler, deyimisel kullanımlar, teknik terimler, gibi hususların belirtilmesi.
3. Sözlüğün genel ve iç düzenine ilişkin bilgilerin verilmesi.
4. Sözlüğün özelliklerinin ve kimlere hitap ettiğinin belirtilmesi.
5. Kullanım yönteminden ve sözlükten yararlanma yollarından söz edilmesi.
6. Kelimelerin telaffuzuna ilişkin bilgiler verilmesi.
7. Sözlükte yer alan kısaltmaların ve sembollerin açıklanması.
8. Yararlanılan kaynaklara yer verilmesi.¹²⁹

el-Meknez ve Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye sözlüklerinde de asırlardır süren geleneğin bir yansıması olarak, benzer bilgilerin yer aldığı önsöz-giriş kısımlarına yer verilmiştir. Ayrıca bu önsöz-giriş kısımlarına ek olarak yazarın *Sinâatu'l-mu'cem*'de belirttiği üzere¹³⁰ kadîm sözlüklerde birkaç istisna dışında yer almayan eklere de yer verilmiştir.

el-Meknez'de sözlük kısmından sonra, 278 madde başından ve 72 sayfadan oluşan bir “müstedrek” ve 289 sayfadan oluşan “alanlar”, “sözcükler”, “kökler ve türevleri” ve “içerikler” başlıklı dört indeks yer almaktadır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye de ise daha önceki sözlüklerde görülmeyen türden dört ek yer almaktadır:

1. Örnekler indeksi.

Sözlükte yer alan toplam 43.384 örnek cümleinin alfabetik olarak düzenlendiği bir fihristtir.

2. Sarf bilgileri indeksi.

Toplamda 59.601 sarf bilgisinin yer aldığı bir fihristtir.

3. Deyimler indeksi.

Toplamda 17.883 deyimisel kullanımın alfabetik olarak sıralandığı bir fihristtir.

¹²⁹ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 105, 106.

¹³⁰ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 111.

4. Kavramlar ve terimler indeksi.

Çeşitli bilim dallarına ilişkin toplamda 9.995 kavram ve terimin alfabetik olarak yer aldığı bir fihristtir.

Dolayısıyla yazar *Sinâatu'l-mu'cem*'de dile getirdiği kurallara ziyadesiyle uymuş görünmektedir.

3.7. Sözlüğün Görevleri

Bir sözlüğün görevlerini öncelikli olarak sözlük kullanıcısının ve aradığı bilgi türünün belirlediğini belirten Ahmet Muhtar, yapılan araştırmalarda tek dilli sözlüklerde, yabancı kullanıcıların:

1. %68'inin deyimisel kullanımları,
2. %55'inin ansiklopedik yapıdaki kelimeleri,
3. %53'ünün kültürel özellikleri olan kelimeleri,
4. %49'unun kısaltmaları,
5. %40'ının avamca kelimeleri aradıklarını belirtmiş, “yaygın kullanımlı, işlevsel, sakıncalı ve önde gelen kişi” türünden kelimelerin kullanıcılar tarafından aranır özellikte olmadığını ifade etmiştir.¹³¹

Yine yapılan bir alan araştırmasında, iki dilli sözlüklerde ise yine yabancıların:

1. %70'inin işlevsel kelimeleri,
2. %62'sinin kültürel özellikleri olan kelimeleri,
3. %54'ünün ansiklopedik yapıdaki kelimeleri,
4. %50'sinin yaygın kullanımlı kelimeleri,
5. %47'sinin lehçelerde yer alan kelimeleri,
6. %24'ünün sakıncalı kelimeleri,

¹³¹ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 116.

7. %9'unun önde gelen kimseleri aradıklarını ifade etmiştir.¹³²

Bu istatistiki bilgilerin ardından müellif, sözlükçülerin bir sözlüğün en önemli görevlerini yedi başlıkta topladıklarını ifade etmektedir.

1. Anlamın açıklanması.
2. Telaffuzun belirtilmesi.
3. İmlânın belirtilmesi.
4. Köken bilgisinin verilmesi.
5. Sarf ve nahiv bilgilerinin verilmesi.
6. Kullanım bilgilerinin verilmesi.
7. Ansiklopedik bilgilerin verilmesi.¹³³

Doğal olarak sözlükler önceliklerine göre bu görevlerin tamamını ya da bir kısmını benimseyebilirler. Sözlüğün tek dilli mi yoksa çok dilli mi olduğu, kullanıcısının o dili anadili olarak konuşan mı yoksa yabancı mı olduğu, orta düzey bir kullanıcı mı yoksa uzman mı olduğu, sözlüğün kapsamlı mı, orta düzey mi yoksa küçük bir sözlük mü olduğu gibi durumlar sözlüğün görevleri noktasında belirleyici olabilmektedir.

3.7.1. Anlamın Açıklanması

Anlamın açıklanması bir sözlüğün temel görevi olarak kabul edilir. Ahmet Muhtar bir sözlüğün görevlerine ilişkin yapılan araştırmalarda “anlamın açıklanması”nın her zaman birinci sırada geldiğini ifade etmektedir.¹³⁴

Bir kelimenin anlamının açıklanması farklı şekillerde olabilmektedir. Yazarın *Sinâatu'l-mu'cem*'de belirttiği hususlardan bazıları şöyledir:

¹³² Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 117.

¹³³ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 115.

¹³⁴ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 117.

3.7.1.1. Tanımlayarak Açıklama

Müellif, tanımlayarak açıklamanın “anlamın başka kelimeler aracılığıyla temsili” olduğunu, birtakım farklı sözcüklerle anlamın yeniden tarif edilmesi şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹³⁵ Yazar kolay kelimelerin, hislerle bilinenler gibi soyut kavramların açıklanmasında bazı zorluklarla karşılaşıldığını dile getirmektedir. Kendisi bu türden sözcükleri aşağıda örneklerini vermeye çalıştığımız şekillerde işlemiştir.

a. Kolay Kelimeler

Yazar, kolay kelimeleri tanımlamanın zorluğunu Aristo’dan alıntı yaparak dile getirmektedir: “Yirmi dört asırdan bu yana en zor şey kolay şeylerin tanımını yapmaktır.”¹³⁶

Müellif, sözlüklerinde kolay kelimeleri tanımlarken birkaç yol takip etmiştir. Bazen tanımlanan şeyin ayırıcı, temel özelliklerini zikretmiş ya da bir takım kendine özgü görevlerini belirtmiş, bazen de zihinsel bir yakınlık kurabilmek amacıyla zahiri şeklini ön plana çıkarmıştır. Bazen de bunların hepsini birden yapmıştır.

Örneğin *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*’de ماء sözcüğünü şu şekilde tanımlamıştır.¹³⁷

ماء: سائل عليه عماد الحياة في الأرض، وهو في نقائه شفاف لا لون له ولا رائحة ولا طعم، يغلي عند 100 م°، ويتجمد عند درجة الصفر المئوي.

“Su: Yeryüzündeki yaşamın kaynağı olan akışkan. Şeffaf, renksiz, kokusuz ve tatsızdır. 100 derecede kaynar, 0 derecede donar.”

Öncelikle suyun ayırıcı temel özelliği, “yeryüzündeki hayatın kaynağı” olması zikredilmiş, sonra şekilsel özellikleri, “şeffaf, kokusuz, renksiz ve tatsız” olduğu ifade edilmiş, daha sonra da kendine özgü özellikleri, “100 derecede kaynaması ve 0 derecede donması” dile getirilmiştir.

Örneğin bir başka kelime, دم kelimesi ise şöyle tanımlanmıştır.¹³⁸

¹³⁵ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 121.

¹³⁶ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 122.

¹³⁷ Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*, s. 2141.

¹³⁸ Ömer, *“Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*, s. 771.

دم: سائل حيويّ أحمر اللون يسري في الجهاز الدوري للإنسان والحيوان، وينقل العناصر المغذية خلال الجسم بواسطة الأوردة والشرايين، وهو يتركّب من البلازما والكُرَيَات الحُمْر والكُرَيَات البَيْض.

“Kan: İnsanların ve canlıların dolaşım sisteminde akan, damarlar aracılığıyla bedende besin öğelerini taşıyan, kırmızı renkli yaşamsal akışkan. Plazma, alyuvarlar ve akyuvarlardan oluşur.”

Kan’ın şekilsel özellikleri, “akışkan ve kırmızı renkli” olduğu ifade edilmiş, ayırıcı vasfı, “insan ve canlıların dolaşım sisteminde aktığı ve kan damarları aracılığıyla bedene besleyici unsurlar aktardığı” dile getirilmiş, daha sonra da kendine özgü özellikleri, “plazma, alyuvarlar ve akyuvarlardan oluştuğu” belirtilmiştir.

b. Soyut Kavramlar

Ahmet Muhtar (الصدق، العدل، الحكمة، الكراهية، الحب) gibi soyut kavramların, ayrıca (واسع، ریح، قَتْل، كَسَرَ) gibi olgu, olay ve eylemlere delalet eden kelimelerin, sözlüklerin işlemekte en çok zorlandıkları konulardan birisi olduğunu söylemiştir. Bu tür durumlarda geleneksel olarak sözlük hazırlayıcılarının “معروف” terimini kullanarak anılan kelimenin bilinen bir kelime olduğunu ifade etmekle yetindiklerini dile getirmiştir. Müellif bu durumu, bilinen ve yaygın olarak kullanılan kelimeleri açıklamak için çaba sarfetmekten kaçış olarak tanımlamaktadır.¹³⁹

Anılan sözcükler *el-Meknez* ve *Mu’cemu’l-Luğati’l-‘Arabiyye*’de aşağıdaki şekillerde işlenmiştir:

1. الحب

el-Meknez’de:

حُبّ [ا] حبب [ج] إيجابى قرآنى معاصر [ت]: ميل قلبى .
[م] حُبّاً وكرامة (للترحيب) - حُبّك الشئ يعمى ويضم
(مثل) - من الحب ما قتل .

حُب kelimesi ميل قلبى / meyil, eğilim şeklinde tanımlanmıştır.

¹³⁹ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 122, 123.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

حُبّ [مفرد]: مصدر حُبّ وحُبّ وحُبّ / حُبّ إلى وحُبّ ♦ الحُبّ الإلهي: بهجة وليدة كمال معرفة الله، يشعر بها العارفون من المتصوفة- حُبّ الاستطلاع: الميل إلى الاطلاع والمعرفة- حُبّ التسلط: الرغبة في التسلط- حُبّ الذات: حُبّ النفس، الأنانية- حُبّ الظهور: التباهي، رغبة الإنسان في الكشف عن صفاته ومزاياه وفي عرض ما يلفت الأنظار إليه- حُبّ عذري/ حُبّ أفلاطوني: عفيف طاهر، ما يتسامى من الحب عن الرغبة الجسدية إلى الألفة الروحية، ويُعرف عند العرب بالحبّ العذري- حُبًّا وكرامة: بكل سرور وطيب خاطر. ٢(سف) ميل قلبي إلى الأشخاص أو الأشياء العزيزة الجذابة أو النافعة "حُبّ بلا إخلاص بناء بلا أساس- ليس الزّواج مقبرة الحبّ فكم من حُبّ جاء ثمره للزّواج- الحبّ أعمى [مثل أجنبي]: يماثله في المعنى المثل العربي: حُبّك الشيء يُعمي ويَصِمّ- لو كان حُبّك صادقًا لأطعته... إنّ المحبّ لمن يحبّ مطيع- ﴿شَفَقَهَا حُبًّا﴾ ♦ عقدة الحبّ الصادق: الرّباط الذي يدلّ على استمرارية العهد بين المحبّين- يومُ الحبّ: يوم ١٤ شباط (فبراير) الذي يحتفل به في أمريكا الشماليّة وأوربّا ويتبادل فيه المحبّون تذكارات الحبّ.

حُب kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu belirtilmiştir.

حُب, حُب الاستطلاع, الحبّ الإلهي Ardından حُب الظهور, الذات gibi deyimisel kullanımlara yer verilmiştir.

Daha sonra (سف) kısaltmasıyla kelimenin felsefe ve tasavvuf alanındaki terimsel anlamı ifade edilmiştir.

2. الكراهية

el-Meknez'de:

كراهية [١] كره [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: نفور.

كراهية kelimesinin, نفور / nefret anlamında olduğu söylenmiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

كَرَاهِيَّة [مفرد]: مصدر كَرِهَ وكرِهَ. ٢نفور. كراهية [مفرد]: مصدر كَرِهَ.

كراهية kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu belirtilmiştir. İkincil olarak "nefret" anlamında olduğu söylenmiştir.

3. الحكمة

el-Meknez'de:

حكمة [١] حكم [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: إدراك وتفقه «إن من الشعر لحكمة» (ح). [م] الحكمة ضالة المؤمن.

حكمة kelimesi إدراك وتفقه / idrak ve derin anlayış şeklinde tanımlanmıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

حِكْمَةٌ [مفرد]: ج حِكْمَات (لغير المصدر) وحِكَم (لغير المصدر): مصدر حَكَمَ. ٢ (سَف) معرفة أفضل الأشياء بأفضل العلوم، أو معرفة الحق لذاته، ومعرفة الخير لأصل العمل به "رأس الحكمة مخافة الله- الصمت يورث الحكمة، والكلام يورث الندامة [مثل أجنبي]: يمثله في المعنى قول الشاعر: ما إن ندمت على سكوتي مرة ... ولقد ندمت على الكلام مراراً- الحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ

حكمة kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu belirtilmiştir.

Daha sonra (سَف) kısaltmasıyla kelimenin felsefe ve tasavvuf alanındaki terimsel anlamı ifade edilmiştir.

4. العدل

el-Meknez'de:

عَدْلٌ [١] عدل [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: مص عدل، والعدل من أسماء الله الحسنى. [م] العدل أساس الملك - وزارة العدل.

عدل kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu ve esmâ-i hüsnâ'dan olduğu belirtilmiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

عَدْلٌ [مفرد]: ج عُدُول (لغير المصدر)، مؤ عَدْل (لغير المصدر) وعَدْلَةٌ (لغير المصدر): مصدر عدل/ عدل إلى ♦ العدل أساس الملك: قوامه وأساسه- وزارة العدل: الوزارة المستولة عن شئون القضاء. صفة مشبهة تدل على الثبوت من عدل: مَنْ تَرْضَى شهادته (يطلق على الواحد وغيره). سديّة، كفاة "وإن تعدلن كل عدل لا يؤخذ به" "يحثل ونظير" ليس له عدل في استقامته- "أو عدل ذلك صيماً".

عدل kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu belirtilmiştir. İkincil olarak da عدل kelimesinden sıfat-ı müşebbehe olduğu ifade edilmiştir.

Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'de "fidye, keffâret ve benzer" anlamlarını ifade ettiği bildirilmiştir.

5. الصدق

el-Meknez'de:

صِدْقٌ [١] صدق [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: مص صدق.

صدق kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu belirtilmiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

صِدْقٌ [مفرد]: مصدر صدق/ صدق في "السجاء في الصدق [مثل]- "وَأَجْعَلْ لِي إِنْ شَاءَ صِدْقِي إِلَى الْآخِرِينَ"

صدق kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, yalnızca mastar olduğu belirtilmiştir.

6. كَسَرَ

el-Meknez'de:

كَسَرَ [ف] [كسر] [ج] من لغة المثقفين [ت]: كسر الطائر جناحيه: ضمهما ليقع على فريسته.

→ كَسَرَ kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

كَسَرَ يَكْسِرُ، كَسْرًا، فهو كاسِرٌ، والمفعول مَكْسُورٌ وكَسِيرٌ

• كَسَرَ الشَّخْصُ الزَّجَاجَ: حوَّله إلى قطع صغيرة بفعل ضربة أو صدمة أو شد أو ضَعَطَ، هشَّمه وفرَّق بين أجزائه "كَسَرَ غطاء صندوق: شَقَّه بضربة أو صدمة- كَسَرَ صندوقًا حديدياً: فتحه عنوة- كَسَرَ قفل الباب: فتحه عنوة، خلعه- كَسَرَ ذراعَه: فكَّ مُفَصِّله" ♦ كَسَرَ الصُّمْتُ: تحدَّث بعد سُكُوت- كَسَرَ العطشُ: أروى- كَسِرَ بينهم رُمحٌ: نشبت الحرب بينهم- كَسَرَ حاجزُ الخوفِ: جرَّو وتَشَجَّع- كَسَرَ قلبه: أَلَمَ- كَسَرَ من جِدَّتِه أو ثورته: خَفَّفَ منها.

• كَسَرَ العدوُّ: هزَمه وغلبه ♦ كَسَرَ أَنْفَهُ/ كَسَرَ عَيْنَهُ: حطَّ من كبريائه فادَّله وأخزاه وجعله يَجْجَل- كَسَرَ الإِشَارَةَ: تخطَّأها، تجاوزها- كَسَرَ الرِّقْمَ العَالِمِيَّ/ كَسَرَ الرِّقْمَ المَحَلِّيَّ/ كَسَرَ حاجزَ الصوتِ: تخطَّأها، تجاوزه- كَسَرَ خاطره: خَيَّبَ أَمَلَهُ- كَسَرَ شوكتَه: هزَمه، أضعف قوَّته.

→ كَسَرَ kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, • rumuzuyla doğrudan örnek kullanımlara geçilmiş, kelimenin كَسَرَ العدو، كَسَرَ الشخص الزجاج gibi kullanımlarına yer verilmiştir.

7. قَتَلَ

el-Meknez'de:

قَتَلَ [ف] [قتل] [ج] إيجابياً قرأتى معاصراً [ت]: أزال الروح عن الجسد بشكل غير طبيعي. [م] قتل الموضوع بحثاً - قتله الجوع - قتله غيلة - قتله شر قتلة - قتله قتلة سوء.

→ قَتَلَ kelimesi, "أزال الروح عن الجسد بشكل" / غير طبيعي / doğal olmayan bir yolla ruhu bedenden ayırmak" şeklinde tanımlanmıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

٣٩٥٠- ق ت ل

قَتَلَ يَقْتُلُ، قَتْلًا، فهو قَاتِلٌ، والمفعول مَقْتُولٌ وقَتِيلٌ

• قَتَلَ الحيوانَ/ قَتَلَ الشَّخْصَ: أَمَاتَه، ذَبَحَه، أَزْهَقَ رُوحَه، فَتَكَ بِهِ "قتل المجرم طفلاً- إذا التقى المسلمانِ يَسْتَقِيمُهَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ [حديث]- ﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾: فتنة المسلمين عن دينهم أعظم وزراً من القتل-

→ قَتَلَ kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, • rumuzuyla doğrudan örnek kullanımlara geçilmiş, kelimenin قَتَلَ الحيوان / قَتَلَ الشخص gibi kullanımlarına yer verilmiştir.

8. ریح

el-Meknez'de:

ریح [ا] روح [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: هواء متحرك ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوْفٍ﴾. [م] ركب دُثْبُ المِريح: كناية عن السرعة - تأتي الرياح بما لا تشتهي السفن - ذهب دمه أدرج الرياح: هدرًا.

→ ریح kelimesinin “hareketli hava” anlamında olduğu ifade edilmiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

ریح [مفرد]: ج أرواح وأرباح ورياح، جج أراويع وأراييح: ١ هواء متحرك "هبت أرباحُ الحرْبَةِ" ﴿وَتَصْرِيفُ الْأَرْوَاحِ وَالسَّحَابِ﴾ [ق] - ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوْفٍ﴾ "يطلق ريحًا / يطلق ریحَ الحدث: يخرج غازات الأمعاء - يهب مع كل ریح: يتبع الآخرين، يستجيب لكل دعوة. ٢ راحة "إني لأجد ریحَ يوسف" ٣. "قوة ودولة وسلطة" اقتلعت ریحهُ مواطن الظلم - ﴿وَلَا تَتَزَعَّوْا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾

→ ریح kelimesinin üç anlamına yer verilmiştir. Birinci anlamının “hareketli hava”, ikinci anlamının “koku”, üçüncü anlamının ise “güç, kuvvet, devlet, kudret” olduğu ifade edilmiştir.

9. واسع

el-Meknez'de:

وَاسِع [ص] واسع [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: فَا وَسِعَ، والواسع من أسماء الله الحسنى. [م] واسع الصدر: ضبور - واسع الحيلة: خبيث.

→ واسع kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, fail olduğu belirtilmiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

واسع [مفرد]: اسم فاعل من وسع / وسع على / وسع لـ ووسع / وسع في • تدخل واسع النطاق: كبير - واسع الأرجاء: فسيح - واسع الأفق: رحب الأفق، كثير الاطلاع والمعرفة، متحرر، منفتح الذهن - واسع الباع: كريم، سخّي، جواد - واسع الحيلة: خبيث، بارع في الخروج من المأزق، ماهر في تدبّر أموره - واسع الذراع: مقتدر - واسع الصدر: صبور، جلود - واسع الضمير: غير شريف، يحلّ ضميرًا ما لا ينبغي تحليله، ليس عنده حرص وجدائي - واسع الكف: كريم - واسع المعرفة: له معرفة نظامية واسعة - واسع النطاق / على نطاق واسع: منتشر.

→ واسع kelimesinin herhangi bir tanımı yapılmamış, • rumuzuyla doğrudan örnek kullanımlara geçilmiş, kelimenin واسع تدخل في واسع النطاق واسع الباع، الأفق gibi kullanımlarına yer verilmiştir.

Sonuç olarak Ahmet Muhtar bir kaçış olarak niteleyip eleştirdiği duruma kendi eserlerinde de büyük oranda yer vermiştir diyebiliriz. Yazar bu konuda yalnız değildir, çağdaşı sözlüklerde de benzer durumları görmek mümkündür.

3.7.1.2. Eş / Zıt Anlamlı Kelime İle Açıklama

Ahmet Muhtar bazı durumlar haricinde birtakım gerekçelerle bir kelimenin anlamının eş ya da zıt anlamlı kelime ile verilmesini uygun görmemekte, böyle bir açıklamanın diğer açıklama yöntemlerinin yanında bir ek unsur olarak yer alabileceğini söylemektedir.¹⁴⁰ Eşanlamlı kelimelerle açıklamanın uygun olabileceği durumlardan bazılarını ise şu şekilde ifade etmektedir:

1. Küçük sözlüklerde ve okul sözlüklerinde.
2. Arapçaya sonradan giren kelimelerde. الهاتف = التليفون gibi.
3. Okuyucunun yakın ya da benzer anlamlı kelimelere ulaşması istendiğinde, lafızlar arasındaki farklılıklara değinerek.
4. Anlamın birinci öncelik olmadığı durumlarda.¹⁴¹

Yazarın “kelimenin anlamının eş ya da zıt anlamlı kelimelerle açıklanması” hususundaki uygulamalarını görmek amacıyla, *el-Meknez* ve *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye* isimli eserlerine baktığımızda farklı uygulamalarla karşılaşmaktayız.

Örneğin *el-Meknez*’de iki durum söz konusudur:

1. Bazı kelimelerin anlamları yalnızca müradifleri ile açıklanmıştır.

Örneğin ثَمَا kelimesi نَمَا ile, رَا kelimesi زَا ile, رَا kelimesi اتسع ile¹⁴² عَظْم kelimesi عَظْم ile, جَل kelimesi عَظْم ile, خَف kelimesi قَل ile, قَل kelimesi صَغَر ile¹⁴³ karşılanmıştır.

Aynı kelimelerin izini *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*’de sürdüğümüzde ise, durumu aşağıdaki şekilde görmemiz mümkündür:

¹⁴⁰ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 141-143.

¹⁴¹ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 142.

¹⁴² Ömer, *el Meknez*, s. 399.

¹⁴³ Ömer, *el Meknez*, s. 55.

معجم اللغة العربية المعاصرة

كلمة المكنز

ثَرَا المَالُ: نما وزاد.	ثَرَا	نما
ثَرَا الشَّخْصُ: زاد مَالُهُ. ¹⁴⁴		
رَبَا المَالُ: زاد ونما. ¹⁴⁵	رَبَا	زَكَا
رَخَا العَيْشُ: اتَّسَعَ وكان هَنِيئًا. ¹⁴⁶	رَخَا	اتسع
جَسُمَ الأمرُ: عَظُمَ وضَخُمَ وتقافم.	جَسُمَ	عَظُمَ
جَسُمَ فلانٌ: سَمِنَ وعَرُضَ. ¹⁴⁷		
عَظُمَ، ضد حَقُرَ. ¹⁴⁸	عَظُمَ	جَلَّ
خَفَّ الأَلَمُ: هَدَأَ، نَقَصَ.		
خَفَّ المَطَرُ: نَقَصَ.		
خَفَّ المِيزَانُ: قَلَّ ثِقَلُهُ.		
خَفَّتْ مَشَاكِلُهُ: قَلَّتْ.		
خَفَّ الحِمْلُ: صَارَ خَفِيفًا.		
خَفَّ إِلَيْهِ: أَسْرَعَ، نَشِطَ.	خَفَّ	قَلَّ
خَفَّ عَنِ الْمَكَانِ: ارْتَحَلَ مُسْرِعًا.		
خَفَّ الأَهْلُ عَنْ وَطَنِهِمْ.		
خَفَّ القَوْمُ: قَلُّوا، خَفَّتْ زَحْمَتُهُمْ.		
خَفَّ فلَانٌ عَلَى القُلُوبِ: أُنِسَتْ بِهِ.		
خَفَّ عَقْلُهُ: طَاشَ، حَمُقَ.		

¹⁴⁴ Ömer, "Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, s. 314.

¹⁴⁵ Ömer, "Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, s. 851.

¹⁴⁶ Ömer, "Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, s. 875.

¹⁴⁷ Ömer, "Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, s. 374.

¹⁴⁸ Ömer, "Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, s. 386.

خَفَّ اللَّوْنُ: بهت وضعف.

خَفَّ المريضُ: شُفِيَ من المرض.

خَفَّ للرجل: أطاعه.

خَفَّ الميزانُ: شال.

وخَفَّتْ حاله: رَقَّتْ.¹⁴⁹

قَلَّ المطرُ نَدَرَ، عكس كَثُرَ.

قَلَّ ماءُ النَّهْرِ: نَقَصَ.

قَلَّ شأنه: حَفُرَ.

صَغُرَ

قَلَّ

قَلَّ صبره: فرغ صبره، ولم يعد يستطيع الانتظار أو الاحتمال.

قَلَّ جسمه / قَلَّ جسمه من الكبر: صَغُرَ، ضَوَى وقصر.¹⁵⁰

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de de ثَرَا, رَبَا, جَلَّ, خَفَّ, قَلَّ kelimelerinin tamamı eş ya da zıt anlamlı kelimelerle karşılandığı görülmektedir. Bu durumda Ahmet Muhtar'ın kendi koyduğu kurala bazı yerlerde uymakta zorlandığını belirtmek yerinde olacaktır.

2. Bazı kelimelerin anlamları diğer açıklama yöntemlerinin yanında bir ek unsur olarak müradifleri ile açıklanmıştır. Bu da birkaç şekilde gerçekleşmiştir.

2.1. Kelime açıklanırken birkaç müradifi verilmiştir.

Örneğin خَطُرَ kelimesi عَظُمَ وارتفع قَدْرُهُ ile¹⁵¹, غَدَقَ kelimesi اتسع وكثر ile¹⁵² karşılanmıştır.

Aynı kelimeler *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de bazı farklılıklarla aşağı yukarı aynı şekillerde yer almıştır:

¹⁴⁹ Ömer, “*Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*”, s. 670.

¹⁵⁰ Ömer, “*Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*”, s. 1852.

¹⁵¹ Ömer, *el-Meknez*, s. 55.

¹⁵² Ömer, *el-Meknez*, s. 399.

كلمة	المكنز	معجم اللغة العربية المعاصرة
		خطر الأمر: كان مؤدّيًا إلى الهلاك والتلف، صار خطيرًا.
خَطَرٌ	عَظُمَ وارتفع قدرُهُ.	خَطَرَ الرَّجُلُ: صَارَ رَفِيعَ الْمَقَامِ، عَظُمَ قَدْرُهُ.
		خَطَرَ الْأَمْرُ: تَضَخَّمَ وَاشْتَدَّ وَأَشْرَفَ عَلَى الْهَلَاكِ ¹⁵³ .
		عَذَقَتِ الْأَرْضُ: تَبَلَّلَتْ بِالْعَذَقِ، أَيِ بِالْمَاءِ الْكَثِيرِ.
عَذَقَ	اتسع وكثر.	عَذَقَ النهرُ: كَثُرَ مَآوُهُ.
		عَذَقَ العيشُ: اتَّسَعَ وَرَغِدَ ¹⁵⁴ .

2.2 Kelime açıklanırken müradifi ve örnek cümle birlikte verilmiştir.

Örneğin ثَمَرَ kelimesi زاد وكثر ile karşılanmış, sonra "ثمر ماله" örnek cümlesi verilmiştir.¹⁵⁵

جَلَّ kelimesi عَظُمَ ile karşılanmış, sonra "جَلَّتْ قَدْرُهُ الله" örnek cümlesi verilmiştir.¹⁵⁶

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye ile karşılaştırıldığında ise durum aşağıdaki gibidir:

كلمة	المكنز	معجم اللغة العربية المعاصرة
		ثَمَرَ الشجرُ: ظهر ثَمَرُهُ.
		ثَمَرَ الشيء: نَضِجَ وَكَمَلَ.
ثَمَرَ	زاد وكثر. "ثمر ماله"	ثمر ماله: كَثُرَ.
		ثَمَرَ لَهُ: جَمَعَ لَهُ الثَّمَرُ. ¹⁵⁷
		جَلَّ عَنْ بِلَادِهِ: تَرَكَهَا، جَلَا عَنْهَا.
		جَلَّ عَنْ بِلَادِ الْأَجَانِبِ، إِذْ لَمْ يَجِدْ فِيهَا هَنَاءً.
جَلَّ	عَظُمَ. "جَلَّتْ قَدْرُهُ الله"	جَلَّ هَذَا الشَّيْخُ: كَبِرَ وَتَقَدَّمَ فِي السِّنِّ.

¹⁵³ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 661.

¹⁵⁴ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 661.

¹⁵⁵ Ömer, *el Meknez*, s. 399.

¹⁵⁶ Ömer, *el Meknez*, s. 55.

¹⁵⁷ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 327.

جَلَّ فِي عَيْنِهِ لِسَهَامَتِهِ وَبُرُورِهِ: عَظُمَ وَرَأَاهُ جَلِيلًا.

جَلَّ عَنِ الْحَصْرِ: أَيُّ لَا يُعَدُّ وَلَا يُحْصَى.

يَجِلُّ عَنِ ارْتِكَابِ الْمَعَاصِي: يَتَرَقَّعُ، يَنْتَزِرُهُ.

الله جَلَّ جَلَالُهُ: اللهُ عَزَّ وَعَظُمَ.¹⁵⁸

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de *el-Meknez*'dekinden farklı olarak herhangi bir örnek cümleye yer verilmemiştir.

2.3. Kelime açıklanırken müradifi, örnek cümle ve eşdizimli kelimeler birlikte verilmiştir.

Örneğin عَظُمَ kelimesi كَبُرَ وَقُحْمَ ile karşılanmış, sonra "عظم قدره عند الناس" örnek cümlesi verilmiş, daha sonra عَظُمَ الْخُطْبُ: اشتد البلوى şeklinde eşdizimli kelimeler ve anlamı zikredilmiştir.¹⁵⁹

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de ise عَظُمَ kelimesi *el-Meknez*'dekine benzer şekilde، كَبُرَ، عَظُمَ şeklinde karşılanmış, herhangi bir örnek cümleye yer verilmemiştir. Ayrıca *el-Meknez*'de yer alan عَظُمَ الْخُطْبُ ifadesi bu sözlükte yer almamıştır. Bir başka kullanıma, عَظُمَ الْأَمْرُ عَلَيْهِ ifadesine yer verilmiş, صَغُبَ وَشَقَّ şeklinde karşılanmıştır.¹⁶⁰

3.7.1.3. Bağlam Zikredilerek Açıklama

Ahmet Muhtar tek başına kelimenin anlamının verilmesini yeterli görmemekte, bağlamından bağımsız olarak zikredilen kelimenin anlamında belirli bir derecede kapalılık olduğunu ifade etmektedir. Bir kelime tek başına bir anlam ifade ederken başka kelime ve kelimeler ile birlikte kullanıldığında farklı bir anlam ifade edebilmektedir¹⁶¹ diyen yazar, bir sözlükbilimcinin sözlüğünde, sözlüğün türüne, boyutuna ve hedef kitlesine uygun olarak eşdizimli kelimelere ve deyimlere yer vermesi gerektiğini ifade

¹⁵⁸ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 386.

¹⁵⁹ Ömer, *el-Meknez*, s. 55.

¹⁶⁰ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 1519.

¹⁶¹ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 131-141.

etmektedir.¹⁶² Görebildiğimiz kadarıyla yazarın sözlüklerinde en başarılı olduğu konulardan birisi budur.

el-Meknez'in en çok önem verdiği hususlardan birisi “bağlam”ın belirtilmesidir.¹⁶³ Eserde م rumuzuyla gösterilmektedir.

[م] هو من أساطين الحكمة: من المبرزين المعتمد عليهم.

[م] صلب القناة: قوي لا يتزعزع.

[م] جدع أرنبته: أهانه.

[م] هم شُم الأرناب: أعزاء.

[م] حمي أنفه: اشتد غضبه وغيظه.

[م] شمع بأنفه: تكبر.

[م] رَغِم أنفه: ذل.

[م] وسمه على الخرطوم: أدله.

[م] عَظُم الخُطْب: اشتد البلوى.

[م] لَأْتَفَه الأسباب: لأقلها وزنا وأهمية.

[م] ما خَفَّ حملة وغلا ثمنه: قليل الوزن غالي الثمن.

[م] خفت حاله: صار فقيرا.

[م] في غاية الأهمية: مهم جدا.

[م] من الأهمية بمكان: مهم جدا.¹⁶⁴

Ayrıca سباقية başlığı altında pek çok maddede deyimisel kullanımlara ve eşdizimlilik durumuna işaret edilmektedir.

تعبيرات سباقية عامة: عاش على الهامش. - لا يساوي جناح بعوضة.¹⁶⁵

¹⁶² Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 136.

¹⁶³ Burada “bağlam” olarak ifade ettiğimiz husus, Ahmet Muhtar’ın *Sinâatu'l-Mucem*’de سباق terimiyle dile getirdiği, *el-Meknez*’de ise م rumuzuyla gösterilen ve genellikle متصاحبات لفظية terimiyle karşılanan “eşdizimlilik” olgusudur.

¹⁶⁴ Ömer, *el Meknez*, s. 54, 55.

¹⁶⁵ Ömer, *el Meknez*, s. 55.

تعبيرات سياقية عامة: ذو قيمة \ شآن \ بال.¹⁶⁶

تعبيرات سياقية عامة: أعطى الضوء الأخضر.¹⁶⁷

تعبيرات سياقية عامة: أتى على كل شيء: أفناه.¹⁶⁸

تعبيرات سياقية عامة: صدرك أوسع لسرك. - كاتمني بنات صدره. - أخفى عني مكنون دخيلته.¹⁶⁹

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de ise bağlam zikredilerek açıklama, oldukça belirgin bir şekilde yer almış görünmektedir. ♦Rumuzuyla gösterilmektedir.

♦ أنبّه ضميره: أحسن بالندم والعذاب النفسي لما قام به أو صدر عنه. - فلان لا ينفع فيه تأنيب ولا تأديب: مُصرّ على الخطأ، لا أمل في إصلاحه.¹⁷⁰

♦ أنابيب البترول / أنابيب الزيت / أنابيب الغاز: أنابيب خاصّة لضخّ البترول أو نقل الغاز ، - خطّ الأنابيب : خطّ طويل من الأنابيب لنقل البترول والغاز والماء ونحوه.¹⁷¹

♦ أنابيب الرئة: مخارج النفس منها.¹⁷²

♦ أنيب الضمير: ما يحسّه الفرد من عذاب أو ندم أو اتهام لذاته بارتكاب غلطة أو خطأ نتيجة سلوك قام به.¹⁷³

♦ مكان مأنوس: غير موحش.¹⁷⁴

♦ مجلس أنس: مجلس يجتمع فيه الأصحاب يتحدّثون ويسمرون.¹⁷⁵

♦ إنسان مثالي: هو الذي يفوق العاديّ بقوى يكتسبها بالتطوّر. - الإنسان الأوّل : آدم.¹⁷⁶

♦ عمَلٌ غير إنسانيّ / عمَلٌ لا إنسانيّ / تصرّف غير إنسانيّ / تصرّف لا إنسانيّ: منتهك للمشاعر الإنسانية.¹⁷⁷

¹⁶⁶ Ömer, *el Meknez*, s. 56.

¹⁶⁷ Ömer, *el Meknez*, s. 57.

¹⁶⁸ Ömer, *el Meknez*, s. 58.

¹⁶⁹ Ömer, *el Meknez*, s. 68.

¹⁷⁰ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/126.

¹⁷¹ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/126.

¹⁷² Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/126.

¹⁷³ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/126.

¹⁷⁴ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/128.

¹⁷⁵ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/130.

¹⁷⁶ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/130.

¹⁷⁷ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. I/130.

◆ حيوان أنيس: أليف، غير متوحش. - ما في الدار أنيس: ليس فيها من يسكنها.¹⁷⁸

3.7.1.4. Örnek Cümle Kullanarak Açıklama

Ahmet Muhtar, kelimelerin anlamları açıklanırken örnek cümle kullanımını “yardımcı açıklama yolları” başlığı altında zikretmiş bazen bu yolların anlamı açıklamanın tek yolu ya da en iyi yolu olabildiğini ifade etmiştir.¹⁷⁹ Ona göre örnek cümle kullanımı, aralarında “tanımda yer alan bilgilerin desteklenmesi, farklı anlamların birbirinden ayrılması, kelimenin farklı eşdizimlerinin beyan edilmesi, anlamın belgelenmesi” gibi hususların da olduğu bazı önemli görevleri yerine getirmektedir.¹⁸⁰

Görebildiğimiz kadarıyla yazarın sözlüklerinde oldukça başarılı olduğu konulardan birisi de sözcüklerin anlamlarını örnek cümleler vererek açıklamasıdır. Örnek cümle kullanımının *el-Meknez*’de ve özellikle *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*’de en çok önem verilen konulardan birisi olduğu hemen göze çarpmaktadır. Her iki eserin mukaddimesinde bu hususa dikkat çekilmiştir. Ayrıca yazar, *el-Meknez*’in mukaddimesinde yaşayan dile ait, muasır kelimelerle ilgili örneklerin seçiminde doğallık ve yeni kaynaklardan alıntı yapılması, kültürel mirasa ilişkin örneklerde ise örneklerin kısa ve öz olması gibi hususlara dikkat ettiklerini ifade etmiştir.¹⁸¹ *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*’de ise 43.385 örnek cümle yer aldığı bildirilmektedir.¹⁸²

Birkaç örnekle, *أثر*, *جسر*, *سُلم*, *فعالية*, *وسيلة* kelimeleri özelinde *el-Meknez*’deki ve *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*’deki uygulamalara ışık tutmaya çalışalım.

1. *أثر*.

el-Meknez’de:

أَثَرٌ [أثر] [إيجابي معاصر]: تأثير «ترك الخبر أثراً في نفسه». [م] أبعد الأثر: تأثير عظيم.

→ *أثر* kelimesi eserde “etki, tesir” anlamında kullanılmış ve “ترك الخبر أثراً / haber psikolojisini etkiledi.” örnek cümlesine yer verilmiştir.

¹⁷⁸ Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*, s. I/130.

¹⁷⁹ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 144.

¹⁸⁰ Ömer, *Sinâatu’l-Mucem*, s. 145.

¹⁸¹ Ömer, *el-Meknez*, s. 9.

¹⁸² Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-’Arabiyye*, s. I/18.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de:

أَثَرٌ [مفرد]: ح آثار (لغير المصدر): مصدر أثر/ أثر على. ٢ علامة، بقية، رسم متخلف من شيء ما "آثار أقدم/ ديار متهمة- يخفي آثار جريته/ العدوان- لا تطلب أثراً بعد عين [مثل]: يضرب لمن يطلب أثر الشيء بعد فوات عينه- كيف أعادوك وهذا أثر فأسك [مثل]: يضرب لمن لا يقي بالعهد- ﴿سِمَاهُمْ فِي وَجْهِهِمْ مِنْ أَثَرِ الْسُّجُودِ﴾ ♦ أصبح أثراً بعد عين/ صار أثراً بعد عين: غاب بعد أن كان حاضراً، زال، اندثر واختفى- اقتفى

أثره: تتبعه خطوة خطوة- على أثره/ في أثره: في عقبه مباشرة، بعده. ٣ تأثير، انطباع "لا أثر له- كان للخبر أثر عميق في نفسي" ♦ أبعد الأثر/ أعمق الأثر/ أكبر الأثر: تأثير عظيم- بعيد الأثر: ذو أثر كبير. ٤ عمل "﴿وَأَشَدُّ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ﴾: فسرت الآثار هنا بالحصول والفصول والتقاليد الموروثة- ﴿وَتَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَرَهُمْ﴾. ٥ ما خلفه السابقون "﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَرَهُمْ﴾". ٦ عمل أدبي أو فكري وخوه، مؤلف أو كتاب "ترك العقاد آثاراً كثيرة". ٧ سبب أو نتيجة "توفي من أثر الجرح الذي أصيب به- آثار مترتبة على حضوره المؤتمر". ٨ حديث، خير مروي أو سنة باقية "جاء في الأثر- وجدت ذلك في الأثر". ٩ بقية قليلة، أو قدر ضئيل "أثر من المראה".

أثر kelimesinin sekiz anlamına, her bir anlamla ilgili deyimisel kullanımlara ve örnek cümlelere yer verilmiştir. Örneğin:

1. alâmet, iz, kalıntı. "يخفي آثار جريمته" / suçunun izlerini gizliyor."
2. etki, tesir, intiba. "كان للخبر أثر عميق في نفسي" / haber bende derin bir etki bıraktı."
3. iş, amel, yapılan şey. "وَتَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا" / yapıp ettiklerini yazıyoruz."
4. geride bırakılan. "﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَرَهُمْ﴾" biz ölüleri diriltir ve yapıp ettiklerini kayda alırız."
5. fikir, sanat, vb. eseri. "ترك العقاد آثاراً" / Akkâd birçok eser bırakmıştır."
6. sebep, neden, sonuç, netice. "توفي" / aldığı yara nedeniyle vefat etti."
7. hadis, rivayet edilen şey, sünnet. "جاء في الأثر" / hadis'te bildirilmiştir."
8. belli belirsiz kalıntı / iz; az, biraz, bir miktar. "(ağızda kalan) acı tat."

2. جسر

el-Meknez'de:

جَسْرٌ [جسر] [ج] إيجابي معاصر [ت]: وسيلة اتصال «وصل جسر الود بينهما».

جسر kelimesi, "ulaşım; iletişim aracı / vesilesi" anlamında kullanılmış "وصل جسر الود بينهما" / aralarında dostluk köprüleri oluşturdu." örnek cümlesine yer verilmiştir.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de:

جِسْر [مفرد]: ج أَجْسُرُ وَجُسُور: اقنطرة ونحوها يُعبر عليها فوق النهر ونحوه، وهو على أنواع كالجسر الثابت والجسر المتحرك والجسر العائم والجسر المعلق "جسر النجاة- جسر من الحجارة" ♦ جِسْر دَوَّار: جسر يدور بشكل أفقي للسماح بمرور السفن- رأس الجسر: تحصينات تصون طرف الجسر القريب من العدو. ٢ ضفة التربة ونحوها "عثر على الجثة عند الجسر". ٣ ما يربط بين طرفين، وسيلة اتصال وتفاهم "لابد من إقامة جسور الود والتعاون بين الدول العربية" ♦ جِسْر جَوِّي: اتصال جوي فوق منطقة تكون فيها المواصلات البرية والبحرية بطيئة إلى أقصى حد، نقل منتظم بطريق الجو. ٤ حد فاصل بين أرضين.

جسر kelimesinin üç anlamına yer verilmiştir. Örneğin:

1. nehir ya da benzeri bir şey üzerinden geçilen geçit. "جسر من الحجارة" / taş köprü.
2. kanal boyu, ark yanı. "عثر على الجثة عند" / ceset kanal boyunda bulundu.
3. bağ, iletişim / anlaşma aracı. "لابد من إقامة جسور الود والتعاون بين الدول العربية" / Arap devletleri arasında dostluk ve yardımlaşma köprülerinin kurulması gerekir.

3. سَلَم

el-Meknez'de:

سَلَم [ا] سلم [ج] إيجابى قرأتى معاصر[ت]: وسيلة «اتخذ منصبه سلماً لتحقيق أطماعه».

سَلَم kelimesi "vesîle, araç, basamak" anlamında kullanılmıştır. Örnek olarak "اتخذ منصبه سلماً لتحقيق أطماعه" / emellerine ulaşabilmek için makamını bir basamak olarak kullandı."

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de:

سَلَم [مفرد]: ج سَلَالِمُ امِرْقَاة، ما يُصعد عليه إلى الأماكن العالية "سَلَم مكتبة- هذه سَلَم قوية- سَلَم متحرك- ﴿أَمْ هُمْ سَلَمٌ يَسْتَعْمِلُونَ فِيهِ﴾" ♦ السَلَم الكهربائي: سَلَم ميكانيكي متحرك صعوداً أو هبوطاً على نحو متواصل- دَرَج السَلَم: ما يُنْخَطى عليه من الأدنى إلى الأعلى في الصعود أو العكس. ٢ وسيلة يتوصل بها إلى شيء ما "يتخذ منصبه سَلَمًا إلى أهداف أخرى- التواضع سَلَم الشرف" ♦ السَلَم الاجتماعي: المراتب الاجتماعية- سَلَم المراتب: جدولها.

سَلَم kelimesinin iki anlamına, deyimsel kullanımlara ve örnek cümlelere yer verilmiştir:

1. merdiven. "هذه سَلَم قوية" / bu sağlam bir merdiven."
2. vesîle, araç, basamak. "يتخذ منصبه سَلَمًا" / makamını farklı amaçlar için bir araç olarak kullanıyor."

4. فَعَالِيَّة

el-Meknez'de:

فَعَالِيَّة [ا] فعل [ج] إيجابى معاصر[ت]: تأثير «للموعظة فَعَالِيَّة في النفوس».

فَعَالِيَّة kelimesi "etki, tesir" anlamında kullanılmış "للموعظة فَعَالِيَّة في النفوس" / öğüt kişileri etkiler." örnek cümlesine yer verilmiştir.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de:

فَعَالِيَّة [مفرد]: امصدر فعَل. ٢ تأثير، قدرة على إحداث أثر قوي "يحتاج المريضُ إلى دواء ذي فعالية كبيرة".

فَعَالِيَّة kelimesi "etki, tesir" anlamında kullanılmış "يحتاج المريضُ إلى دواء ذي فعالية كبيرة / hasta çok etkili bir ilaca ihtiyaç duyuyor." örnek cümlesine yer verilmiştir.

5. وسيلة

el-Meknez'de:

وَسِيْلَةٌ [١] وسل [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: كل ما يتحقق به غرض معين «اتخذ كل الوسائل لتحقيق هدفه».

وسيلة kelimesi "amaçlananın kendisiyle gerçekleştiği şey" anlamında kullanılmış "اتخذ كل الوسائل لتحقيق هدفه" / amacını gerçekleştirmek için her yolu denedi." örnek cümlesine yer verilmiştir.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de:

وسيلة [مفرد]: ج وسائل ووسل: اكل ما يتحقق به غرض معين، يقابلها غاية "اتخذ كل الوسائل للحصول على وظيفة- وسيلة شرعية" ♦ وسائل التعليم- وسائل الراحة: أسبابها- وسائل النقل: طرقة- وسيلة إعلان: أية وسيلة أو أداة يمكن بواسطتها إيصال فكرة أو غاية معينة إلى أذهان الجمهور. ٢ مطلق سبب، حيلة، سبيل للتغلب على عقبة. ٣ واسطة لإيجاد مخرج مناسب من صعوبة "وسيلة للخروج من المأزق" ♦ الغاية تبرر الوسيلة: قول يتذرع به بعض المخطئين لتبرير ارتكابهم الخطأ. ٤ قُرْبَى، وُصْلَة، درجة عالية في الجنة "اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ" ٥ (فن) سبب أو وجه قانوني أو فعلي تُبنى عليه الدَّعْوَى ويُدَلَّل

وسيلة kelimesinin beş anlamına, deyimsel kullanımlara ve örnek cümlelere yer verilmiştir:

1. amaçlananın kendisiyle gerçekleştiği şey "اتخذ كل الوسائل للحصول على وظيفة" / bir işe girmek için her yolu denedi."
2. hile; engeli aşma yolu.
3. çıkış yolu. "وسيلة للخروج من المأزق" / krizden çıkış yolu."
4. yakınlık; cennette yüksek derece. "اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ" Allah'ın buyruklarına uyup, O'na yakın olmayı istediler.
5. hukukta, davanın üzerine kurulduğu neden.

3.7.1.5. Gösterimsel Tanımla Açıklama

Ahmet Muhtar *Sinâatu'l-mu'cem*'de bir sözlükçünün, kelimeleri tanımlarken karşılaştığı zorluklarla nasıl baş edebileceğine yönelik birtakım öneriler sunmaktadır. Örneğin "gösterimsel tanım kullanımı" başlığı altında bir sözlükçünün bazı durumlarda temel ve yardımcı tanımlama yöntemlerini kullanarak bir kelimenin anlamını belirlemekte zorlanabileceğini, böyle durumlarda gösterimsel tanıma başvurabileceğini, örneğin

beyazı tanımlarken kar renginden, maviyi tanımlarken gökyüzünün renginden, kırmızıyı tanımlarken kan renginden yararlanılabileceğini ifade etmektedir.¹⁸³

Örnek olarak, أبيض, أحمر, أسود, أخضر, أزرق, أصفر kelimelerinin işleniş tarzlarına baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir:

1. أبيض

el-Meknez'de:

أَبْيَضُ [ص] بِيض [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: ما كان بلون الثلج. [م] أبو البضاء: كنية الأسود - أم البضاء: القدر - نعمة بضاء: خالصة لا من فيها - أبيض القلب:

→ أبيض kelimesi “kar” rengiyle tanımlanmıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

أَبْيَضُ [مفرد]: ج بِيض، مؤ بِيضاء، ج مؤ بِيضاوات وبِيض: أما كان بلون الثلج النقي، أو ملح الطعام النقي، عكس أسود "ما أبيض هذا الثوب" - وَتَرَعَ يَدَهُ فَرَدَا هَيَّ بِيضاءً لِلنَّظَرَيْنِ: مضينة ساطعة لامعة - وَمِنْ أَلْجَبَالِ

→ أبيض kelimesi “temiz kar”a ya da “temiz yemek tuzu”na benzetilerek tanımlanmış أسود kelimesinin zıttı olduğu belirtilmiştir.

2. أحمر

el-Meknez'de:

أَحْمَرُ [ص] حَمَر [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: ما انصف بالحُمْرة. [م] الأحمران: الذهب والزعفران - الأسود والأحمر: جميع الناس - الحرية الحمراء: التي تحققت بعد صراع دموي.

→ أحمر kelimesinin tanımında aynı kökten gelen حمرة kelimesine gönderme yapılmıştır. Bu durum tanımlama kusurlarından “döngüsel tanımlama”ya girmektedir.

حُمْرَة [أ] حَمَر [ج] إيجابي معاصر [ت]: لون الدم.

→ حمرة kelimesinin ise “kan rengi” olduğu ifade edilerek gösterimsel tanımlama yapılmıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

أَحْمَرُ [مفرد]: ج حُمْر، مؤ حمراء، ج مؤ حَمَراوات وحُمْر: ما لونه كلون الدم، ما اتصف بالحُمْرة "طوب أحمر- أحمر أفسر: شديد الحمرة- معلّم عليه بالأحمر- الورد الأحمر- ما كلُّ بِيضاء دُرّة ولا كلُّ حمراء جمرّة [مثل]- وَمِنْ أَلْجَبَالِ مُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ" ♦ أحمر الشفاه:

→ أحمر kelimesinin “kan rengi”ne benzediği dile getirilmiştir.

¹⁸³ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 146.

3. أسود

el-Meknez'de:

أَسْوَدُ [ص] سود [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: ما كان بلون الفحم . [م] أسود حالك - يوم أسود - أسود القلب: حقود - الأسودان: التمر والماء .

→ أسود kelimesi tanımlanırken “kömür rengi”nde olduğu söylenmiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

أَسْوَدُ [مفرد]: ج سَوْد وسُودان، مَوْ سوداء، ج مَوْ سَوْدَاوات وسُود: اصفة مشبهة تدل على الثبوت من سود. ٢ لون كلون الفحم ينتج من امتصاص أشعة النور امتصاصاً تاماً، عكسه أبيض، والعرب تسمي الأخضر الشديد الخضرة أسود لأنه يرى كذلك "كَمُون/ عسل أسود" ♦ أسود القلب: حقود- أسود الكبد: عدو- أسود فاحم/ أسود حالك: شديد السواد- الأسود والأحمر: جميع الناس، البشرية- الحيط الأسود: سواد الليل- الذهب الأسود: النقط- الموت الأسود: الموت خنقاً- اليوم الأسود: وقت الحاجة، الشدة- رَجُل أسود: زنجي، مُنتم لطائفة ذات بشرة قاتمة اللون.

→ أسود kelimesinin “kömür rengi”ne benzediği, أبيض kelimesinin karşıtı olduğu ifade edilmiş, Arapların koyu yeşile de أسود dedikleri belirtilmiştir.

4. أخضر

el-Meknez'de:

أَخْضَرُ [ص] خضر [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: ما كان لونه لون الحشائش الغضة . [م] أتى على الأخضر واليابس: دمر كل شيء - عيش أخضر: ناعم - أخضر ناضر - زيتون أخضر - أعطاه الضوء الأخضر: الإذن.

→ أخضر kelimesi “ot” rengiyle tanımlanmıştır

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye 'de:

أَخْضَرُ [مفرد]: ج خُضْرٌ، مؤ خَضْرَاءُ، ج مؤ خَضْرَآوَاتٍ وخُضْرٌ. اصفة مشبهة تدلّ على الثبوت من خَضِرٍ ♦ أتى على الأخضر واليابس: دمر كل شيء- الأمر بيننا أخضر: جديد- الحزام الأخضر: حاجر من الأشجار أو الشجيرات تصدّ الرياح وتقلّل الاغراق- الخطّ الأخضر: الطريق الذي يمرّ منه لا يحمل بضاعة تستحقّ جمارك- الضوء الأخضر: علامة الأمان في المرور- النطاق الأخضر: حزام من الحقائق الترفيحية أو المزارع أو الأراضي غير المحروثة يحيط بالمدينة- تلقى الضوء الأخضر: مُنح الإذن بالبدء في عمل ما، أخذ الموافقة والقبول- شاب أخضر: ناهز سنّ البلوغ- عيش أخضر: ناعم. ٢غير نضيج "تفاح أخضر".

→ أخضر kelimesi tanımlanmamıştır. Yalnızca "sıfat-ı müşebbehe" olduğu ve ikincil anlamının "ham, olgunlaşmamış" olduğu ifade edilmiştir.

5. أزرق

el-Meknez 'de:

أَزْرَقُ [ص] [زرق] [ج] [إيجابي معاصر]: ما كان بلون السماء الصافية. [م] العدو الأزرق: خالص العداوة - دمه أزرق: أرستقراطي أو من طبقة النبلاء - الزرقاء: السماء.

→ أزرق kelimesi "açık gökyüzü"nün rengiyle tanımlanmıştır.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye 'de:

أَزْرَقُ [مفرد]: ج زُرْقٌ، مؤ زَرْقَاءُ، ج مؤ زَرْقَاوَاتٍ وزُرْقٌ اصفة مشبهة تدلّ على الثبوت من زرق: ما كان بلون السماء الصافية "وَتَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا" : زُرْقُ الأبدان والوجوه بسبب اختناق أنفاسهم ♦ حصان أزرق: أشهب- دمه أزرق: أرستقراطي أو من طبقة النبلاء- عدو أزرق: شديد العداوة؛ لأن زرقه العيون غالبية على الروم والديلم وكان بينهم وبين العرب عداوة شديدة فسُمي كل عدو بذلك وإن لم يكن أزرق العين. ٢أعمى لتحوّل عينه إلى الزرقه، وذهب السواد والبياض "وَتَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا" .

→ أزرق kelimesi "açık gökyüzü"nün rengiyle tanımlanmıştır.

6. أصفر

el-Meknez'de:

أَصْفَرُ [ص] صَفَرٌ [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: ذهبي اللون. [م] أصفر فاقع - الأصفران: الذهب والزعفران - بنو الأصفر: لقب الروم.

→ أصفر kelimesi “altın rengi”ne benzetilerek tanımlanmıştır.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de:

أَصْفَرُ [مفرد]: ج صَفَرٌ، مؤ صَفْرَاءُ، ج مؤ صَفْرَاوَاتٍ وَصَفْرٌ: صفة مشبهة تدل على الثبوت من صَفَرٍ: ما لونه كلون الذهب "يحب الزهر الأصفر- اشترت ثوباً لونه أصفر- أصفر داكن/ فاقع- نحاس أصفر" ♦ الخطر الأصفر: خطر الازدياد السكاني في آسيا كما يتصوره الغرب- الهواء الأصفر: مرض الكوليرا- بنو الأصفر: ملوك الروم. • النحاس الأصفر: أشابة صفراء من النحاس والزنك، وأحياناً مقادير أخرى بسيطة من معادن أخرى.

→ أصفر kelimesi “altın rengi”ne benzetilerek tanımlanmıştır.

Zikredilen örneklerde Ahmet Muhtar'ın أخضر kelimesi dışında diğer kelimeleri gösterimsel tanımla işlediği görülmektedir.

3.7.1.6. Resim, Tablo, Grafik vb. Yardımıyla Açıklama

Yazar, resim, tablo, grafik vb. yardımıyla bir kelimenin anlamının açıklanmasının gösterimsel tanımlama kapsamında değerlendirilebileceğini, bu tür tanımlamaların daha çok çocuklara hitap eden sözlüklerde kullanıldığını ifade etmektedir. Bu türden bir açıklamanın;

1. Çoğu zaman sözel bir tanımdan daha betimleyici olabilmesi,
2. İyi kullanıldığında, uzun tanımlamaların gerekli olduğu durumlarda, yer tasarrufu sağlayabilmesi,
3. Özellikle çocuklar açısından daha açık eğitsel ve psikolojik bir görünüme sahip olabilmesi,

4. İyi kullanıldığında, aynı türün türevlerini birbirinden ayırma noktasında yardımcı olabilmesi, açılarından yardımcı bir tanımlama unsuru olduğunu dile getirmektedir.¹⁸⁴

Ahmet Muhtar, görebildiğimiz kadarıyla sözlüklerinde bu türden bir tanımlama yapmamıştır.

3.7.1.7. Tanımlama Kusurları

a. Eksik Tanım

Tanımlama kusurlarından birisi eksik tanımdır. Ahmet Muhtar, özellikle nesne adlarıyla ilgili olarak, başarılı bir tanımda üç unsurun, tanımlanan nesnenin “a. şekil özelliklerinin, b. görevinin, c. ayırıcı temel vasfının” bulunması gerektiğini söylemektedir.

Her ne kadar Ahmet Muhtar sözlüklerinde genellikle bu kusurdan uzak kalmış, başarılı tanımlamalar yapmış ise de bazen kendisi de eksik tanımlama yapmaktan kurtulamamıştır. Örneğin الثُّرْس, الدَّرْع, الخوذة, الدجاج kelimeleri bu türden kabul edilebilir.

1. الثُّرْس / Kalkan

الثُّرْس kelimesi el-Meknez’de “كل ما يتوقى به في الحرب” / kendisiyle savaşta korunulan” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁵ Bir grafikte tanımlı daha belirgin hale getirmeye çalışalım.

الثُّرْس

كل ما يتوقى به في الحرب. / kendisiyle savaşta korunulan

ayırıcı temel vasfı	görevi	şekil özellikleri
-	كل ما يتوقى به في الحرب savaşta koruma	-

Bu tanımda الثُّرْس / kalkan kelimesinin görevi (savaşta koruma) belirtilmiş, ancak şekil özellikleri ve ayırıcı temel vasfı belirtilmemiştir.

¹⁸⁴ Ömer, *Sinâatu 'l-Mucem*, s. 149.

¹⁸⁵ Ömer, *el-Meknez*, s. 123.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de kelime *el-Meknez*'dekinden farklı olarak “صفحة من / yüzü ve başı darbelerden koruma amacıyla taşınan yuvarlak ya da oval şekilli çelik yüzey” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁶

الثُّرْس

صفحة من الفولاذ مستديرة أو بيضوية الشكل تحمل لوقاية الوجه والرأس من الضربات.

Yüzü ve başı darbelerden koruma amacıyla taşınan yuvarlak ya da oval şekilli çelik yüzey.

ayırıcı temel vasfı	görevi	şekil özellikleri
صفحة من الفولاذ	تُحمل لوقاية الوجه والرأس من الضربات	مستديرة أو بيضوية الشكل
çelik yüzey	yüzü ve başı darbelerden koruma	yuvarlak ya da oval şekilli

Bu tanımlama, müellifin belirlediği kurallar açısından, başarılı görünmektedir. الثُّرْس /kalkan kelimesinin şekil özellikleri مستديرة أو بيضوية الشكل / yuvarlak ya da oval şekilli olarak, görevi تحمل لوقاية الوجه والرأس من الضربات / yüzü ve başı darbelerden koruma şeklinde ve ayırıcı temel vasfı da صفحة من الفولاذ / çelik yüzey şeklinde tanımlanmıştır.

2. الدَّرْع / Zırh

الدَّرْع kelimesi *el-Meknez*'de “قميص من حلقات الحديد متشابكة يلبس وقاية من السلاح” / silahtan korunmak amacıyla giyilen, örgülü demir halkalardan oluşan giysi” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁷ Tablolaştırdığımızda durum şöyledir:

¹⁸⁶ Ömer, *Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye*, s. 289.

¹⁸⁷ Ömer, *el-Meknez*, s. 422.

الدَّرْع

قميص من حلقات الحديد متشابكة يُلبس وقاية من السلاح.

ayırıcı temel vasfı	görevi	şekil özellikleri
قميص من حلقات الحديد متشابكة örgülü demir halkalardan oluşan giysi	يُلبس وقاية من السلاح silahtan korunma	-

Bu tanımda الدَّرْع / zırh kelimesinin görevi (silahtan korunma) ve ayırıcı temel vasfı (örgülü demir halkalardan oluşan giysi) belirtilmiş, ancak şekil özellikleri belirtilmemiştir.

Tanım *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de de aşağı yukarı aynıdır. “قميص من الحديد المتشابك” örgülü demir halkalardan ya da ince demirden oluşan giysi, düşmanın silahından korunmak amacıyla giyilirdi.” şeklinde, şekil özellikleri belirtilmeksizin (uzun mu, kısa mı, bütün bedeni mi kapladığı yoksa yalnızca üst beden için mi kullanıldığı bildirilmeksizin) tanımlanmıştır.¹⁸⁸

3. الخُوذة / Miğfer, Tolga

الخُوذة kelimesi el-Meknez'de “غطاء للرأس، يحميه من خطر الاصطدام” / çarpma tehlikesinden koruyan başlık” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁹ Tablolaştırdığımızda durum şöyledir:

الخُوذة

غطاء للرأس، يحميه من خطر الاصطدام.

ayırıcı temel vasfı	görevi	şekil özellikleri
---------------------	--------	-------------------

¹⁸⁸ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 739.

¹⁸⁹ Ömer, *el-Meknez*, s. 920.

يحميه من خطر الاصطدام

-

çarpma tehlikesinden
koruma

-

Bu tanımda الخُوْدَة / miğfer kelimesinin görevi (çarpma tehlikesinden koruma) olarak belirtilmiş, ancak şekil özellikleri ve ayırıcı temel vasfı belirtilmemiştir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de ise kelime غطاء معدني للرأس، يضعه الجندي ونحوه على رأسه / وقاية له. asker ya da başka birisinin başını korumak amacıyla giydiği madeni başlık” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹⁰

الخُوْدَة

غطاء معدني للرأس، يضعه الجندي ونحوه على رأسه وقاية له.

asker ya da başka birisinin başını korumak amacıyla giydiği madeni başlık.

ayırıcı temel vasfı	görevi	şekil özellikleri
غطاء معدني للرأس madeni başlık	يضعه الجندي ونحوه على رأسه وقاية له asker ya da başka birisinin başını korumak amacıyla giydiği	-

Bu tanımlamada ayırıcı temel vasfı olarak “madeni başlık” zikredilmiş, ancak kelimenin şekilsel özellikleri ihmal edilmiş görünmektedir.

¹⁹⁰ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 705.

4. الدَّجَاج / Tavuk

el-Meknez'de الدَّجَاج kelimesi “طير من الدواجن للذكر والأنثى / dişi ya da eril kümes hayvanı” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹¹

الدَّجَاج

طير من الدواجن للذكر والأنثى.

ayırıcı temel vasfı	görevi	şekil özellikleri
---------------------	--------	-------------------

-

-

-

Bu tanım başarılı bir tanımın üç unsurundan hiçbirisi karşılanmamıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de ise “طائر من الدواجن قصير الجناحين والدَّنب، يُرَبَّى للحمة وبيضه،”¹⁹² Bu tanımlama *el-Meknez*'deki tanıma oranla daha başarılı görünmektedir.

b. Tanımlamama

Ahmet Muhtar bazı sözlükçülerin bilinen kelimeleri (معروف) açıklamadıklarını, bu durumun aslında yaygın lafızları açıklama çabasından bir kaçış olduğunu ifade etmektedir.¹⁹³ Görebildiğimiz kadarıyla Ahmet Muhtar sözlüklerinde bazı deyimsel ve eşdizimsel ifadeler, soyut kavramlar ve birtakım olgu, olay ve eylemlere delalet eden kelimeler dışında böyle bir yaklaşım sergilememiştir.

(واسع، ریح، قَتْل، كَسْر) gibi soyut kavramların, ayrıca (الحب، الكراهية، الحكمة، العدل، الصدق) gibi olgu, olay ve eylemlere delalet eden kelimelerin işlenişine ilişkin bilgileri, “Anlamın Açıklanması” bölümünde “Soyut Kavramlar” başlığı altında ele almıştık. Şimdi bazı örneklerle deyimsel ve eşdizimsel kullanımların durumuna bakalım.

¹⁹¹ Ömer, *el-Meknez*, s. 420.

¹⁹² Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 724.

¹⁹³ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 123.

Örneğin *el-Meknez*'de yer alan شفرة الحلاقة ifadesi için herhangi bir açıklama yapılmamıştır.¹⁹⁴ Aynı ifade *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de ise hiç yer almamıştır.¹⁹⁵

Yine aynı şekilde دبلّة الخطوبة kullanımı için *el-Meknez*'de bir tanımlama yapılmamıştır.¹⁹⁶ Aynı ifade *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de دبلّة sözcüğünün altında yer almamış, خطوبة sözcüğü altında yer almış ve şu şekilde tanımlanmıştır¹⁹⁷: دُبْلَةُ الْخُطُوبَةِ / خَاتَمُ الْخُطُوبَةِ: الحلقة: / الذهبية أو الفضية التي يلبسها الخاطب وخطيبته في إصبع اليد اليمنى للإعلان عن خطبتهم. nişan yüzüğü: nişanlıların nişanlarını duyurmak amacıyla sağ el parmaklarına taktıkları altın ya da gümüş halka.”

Bir başka deyimisel ifade olan شغل شاغل kullanımı için de *el-Meknez*'de bir tanımlama yapılmamıştır. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de ise في شغل شاغل: في تفكير أو عمل مستمر. / sürekli çalışmakta ya da düşünmekte” şeklinde yer almıştır.¹⁹⁸

c. Döngüsel Tanımlama

İyi bir tanımın şartlarından birisi de kısır döngüden kaçınmaktır. Ahmet Muhtar döngüsel tanımın iki şekli olduğunu söylemektedir:

1. Kelimenin, eş ya zıt anlamıyla tanımlanması.
2. Tanımda tanımı yapılan kelimenin türevlerinden birisinin kullanılması.¹⁹⁹

Kelimenin eş ve zıtanlamasıyla tanımlanması konusunu, “Anlamın açıklanması” bölümünde ele almış ve Ahmet Muhtar'ın bu türden bir tanımlamayı olumlamadığını ifade etmiştik. Yazar bir sözcüğün tanımında tanımı yapılan kelimenin türevlerinden birisinin kullanılmasını da bir tanımlama kusuru kabul etmektedir. Ancak zaman zaman benzer hatalı tanımlamaları kendisi de yapmıştır. Örneğin:

¹⁹⁴ Ömer, *el-Meknez*, s. ???.

¹⁹⁵ Oysa aynı kullanım örneğin *el-Ğaniy*'de شفرة الحلاقة: موسى ذات حَدَيْنٍ لِلْحَلَاةِ şeklinde tanımlanmıştır.

¹⁹⁶ Ömer, *el-Meknez*, s. 393.

¹⁹⁷ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 660.

¹⁹⁸ Ömer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, s. 1214.

¹⁹⁹ Ömer, *Sınâatu'l-Mucem*, s. 124.

el-Meknez'de:

أحمر [ص] حمراء [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: ما اتصف
بالحمرة. [م] الأحمران: الذهب والزعفران - الأسود
والأحمر: جميع الناس - الحرية الحمراء: التي تحققت
بعد صراع دموي.

→ أحمر kelimesinin tanımında aynı kökten gelen حمرة kelimesine gönderme yapılmıştır. Bu durum tanımlama kusurlarından “döngüsel tanımlama”ya girmektedir.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

أحمر [مفرد]: ج حُمَر، مؤ حمراء، ج مؤ حَمَراوات
وحُمَر: ما لونه كلون الدَّم، ما اتَّصف بالحمرة "طوب
أحمر- أحمر أفسر: شديد الحمرة- معلَّم عليه بالأحمر-
الورد الأحمر- ما كلُّ بيضاء دُرَّة ولا كلُّ حمراء جمرة
[مثل]- ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ﴾ ♦ أحمر الشَّفاء:

→ أحمر kelimesinin tanımında aynı kökten gelen حمرة kelimesine yer verilmiştir.

el-Meknez'de:

حاض [ف] حيض [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: حاضت
المرأة: سال منها دم الحيض.

→ حاض kelimesinin tanımında aynı kökten gelen حيض kelimesi kullanılmıştır.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de:

حاض تحيض حَيْضًا، فهي حائض
• حاضت المرأة: اسال دُم حَيْضِها من رحمها "﴿وَأَلَيْهِ
يَرْجِعُ مِنَ الْمَحْيِضِ﴾" ﴿يَسْأَلُكَ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتْكُمْ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ
وَأَلَيْهِ لَرَجْعُكُمْ﴾ وَأُولَئِكَ الْأَحْجَالُ أَجْلُهُمْ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُمْ "•
٢بلغت سنُّ المحيض.

→ حاض kelimesinin tanımında aynı kökten gelen حيض kelimesi kullanılmıştır.

3.7.2. Telaffuzun Belirtilmesi

Ahmet Muhtar, bir sözlüğün önemli görevlerinden bir tanesinin de kelimelerin söylenişini bildirmek olduğunu dile getirmektedir. Arapça sözlüklerin üç yöntemle sözcüklerin teleffuz bilgilerine yer verdiklerini ifade etmektedir:

1. Kelimelerin harekelenmesi.

2. “Birincinin dammıyla”, “ikincinin kesriyle”, ... şeklinde harflerin harekelerinin metin olarak verilmesi.

3. Kelimenin vezninin ya da örneğinin verilerek, örneğin (قَبَاب كَغَرَاب, رَأَب كَمْنَع) tarzında belirtilmesi.²⁰⁰

Müellif sözlüklerinde, sözcükleri harekeleme yöntemini esas almıştır.

Yazar, “vurgu”nun belirtilmesinin de “telaffuz” başlığı altında değerlendirilebileceğini, ancak fasih Arapçanın fonetik bir dil olmaması nedeniyle, böyle bir gereksinim bulunmadığını, lehçe sözlüklerinde ise, bu durumun bir zorunluluk olduğunu, örneğin “كُتِبَ” kelimesinin Kahire’de birinci harfine vurgu yapılarak, Saîd bölgesinde ise ikinci harfine vurgu yapılarak, yine “مَطَرٌ” kelimesinin Mısır’da birinci harfine vurgu yapılarak, Mağrip ülkelerinde ise م harfinin sükûnuyla ve ر harfini vurgulayarak telaffuz edildiğini ifade etmektedir.²⁰¹

3.7.3. İmlânın Belirtilmesi

Ahmet Muhtar, Arapçada kelimelerin söylenişleri ve yazılışları arasında, az sayıda kelime dışında, bir farklılık olmadığını ifade etmekte ve bu türden kelimeleri,

1. “أَوَّلُو مَانَةَ” gibi kendisine harf ilave edilen kelimeler,
2. “الرَّحْمَنُ, السَّمَوَاتِ, ذَلِكَ, هَذَا” gibi kendisinden harf eksiltelen kelimeler,
3. “الرَّبَا, الصَّدَى” gibi elif-i maksûra ile biten kelimeler,

olarak bildirmekte ve genellikle sözlüklere bu türden kelimeler için başvurulduğunu dile getirmektedir.²⁰²

3.7.4. Köken Bilgisine Yer Verilmesi

Müellif, köken bilgisinin, sözlük tarihî bir sözlük olduğunda ya da bir dilin belirli bir zaman dilimini işlediğinde önemli olduğunu ifade etmekte ve sözlüklerin büyüklüklerine,

²⁰⁰ Ömer, *Sinâatu 'l-Mucem*, s. 150.

²⁰¹ Ömer, *Sinâatu 'l-Mucem*, s. 150.

²⁰² Ömer, *Sinâatu 'l-Mucem*, s. 151.

türlerine ve amaçlarına göre değişen şekil ve miktarlarda köken bilgisine yer verdiklerini dile getirmektedir.

el-Meknez ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de köken bilgisine yer verilmemiştir.

3.7.5. Sarf ve Nahiv Bilgilerine Yer Verilmesi

Ahmet Muhtar, sözlüklerde, fiille başlayan madde başlarının mazi, muzari, mastar şeklinde sıralanması, isimle başlayanlarda çoğullara yer verilmesi, kelimenin müzekker ya da müennes olduğunun belirtilmesi, fillerin lâzım ya da müteaddî olduğunun belirtilmesi, edat-bağlaç bilgilerine yer verilmesi gibi bir takım zaruri bilgilerin yer alması gerektiğini belirtmiştir.²⁰³

Görebildiğimiz kadarıyla müellifin sözlüklerinde yer verdiği sarf-nahiv bilgilerinden bazıları şöyledir:

٢٠٣ - الإنذار

الإنذار

أَوْعَدَ [ف] رَعَدَ [ج] إِيْجَابِيْ مَعَاصِرَ [ت]: تَوَعَّدَ وَهَدَّدَ.
[م] أَبْرَقَ وَأَرَعَدَ: هَدَّدَ.
أَنْذَرَ [ف] نَذَرَ [ج] إِيْجَابِيْ قَرَأَنِيْ مَعَاصِرَ [ت]: أَنْذَرَ الشَّخْصَ:
أَعْلَمَهُ بِالْأَمْرِ وَخَوَّفَهُ مِنْهُ قَبْلَ وَقُوعِهِ «مَنْ أَنْذَرَ فَقَدْ أَعْذَرَ».
أَوْعَدَ [ف] وَعَدَ [ج] إِيْجَابِيْ قَرَأَنِيْ مَعَاصِرَ [ت]: أَوْعَدَهُ شَرًّا:
تَهَدَّدَ.
تَوَعَّدَ [ف] وَعَدَ [ج] إِيْجَابِيْ مَعَاصِرَ [ت]: تَوَعَّدَ الشَّخْصَ:
تَهَدَّدَ.
خَوَّفَ [ف] خَوْفَ [ج] إِيْجَابِيْ قَرَأَنِيْ مَعَاصِرَ [ت]: خَوْفَهُ:
جَعَلَهُ يَخَافُ.
هَدَّدَ [ف] هَدَدَ [ج] إِيْجَابِيْ مَعَاصِرَ [ت]: خَوَّفَ وَتَوَعَّدَ
بِالْعُقُوبَةِ.

→ *el-Meknez*'de madde başları her zaman mâzî formuyla başlamıştır.

²⁰³ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 154, 155.

فُطُنَ/ فُطِنَ إِلَى/ فُطِنَ بِ/ فُطِنَ لَ يَفُطُن، فُطْنًا
وَفُطْنًا وَفُطَانَةً، فهو فاطن وَفُطِين وَفُطِن، والمفعول
مفطون إليه

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de

fiillerle ilgili olarak madde başlarında yer alan sarf bilgileri sırasıyla şunlardır:

Mâzî, muzâri, emir, ister kıyâsî isterse gayri kıyâsî olsun mastarlar, ister فاعل vezninde olsun isterde diğer vezinlerde olsun "فهو" ibaresinden sonra failler, ister مفعول vezninde olsun isterse diğer vezinlerde olsun mefuller.

٣٨٠٨- ف ع و

أَفْعُوان [مفرد]: ج أفاع، مؤ أفعى، ج مؤ أفاع: ذَكَرُ
الأفعى.
أَفْعَى [مفرد]: ج أفاع، مذ أفعوان: حَيَّةٌ خبيثةٌ سامَّةٌ؛
رَقْشَاءٌ دقيقة العنق؛ عريضة الرأس "فحيح الأفعى- تسكن
الأفاعي الأماكن الحَرِيَّة- لدغته الأفعى" ♦ لا تلد الأفعى
حبلاً- لسان أفعى: ثَمَام، مغتاب.

İsimlerle ilgili olarak madde başlarında yer alan sarf bilgileri ise şunlardır:

Cem', cem'ul-cem', müsennâ, müennes, müzekker, müfred.

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de sarf bilgilerine ilişkin kısaltmalara sözlüğün baş kısmında yer verilmiştir.

ثانيًا: اختصارات المعلومات الصرفية

ج	=	الجمع	مث =	المتنى
جج	=	جمع الجمع	مذ =	المذكر
ج مؤ	=	جمع المؤنث	مف =	المفرد
مؤ	=	المؤنث		

أب [مفرد]: ج آباء، مث أبوان: (نج) اسم من الأسماء
الخمسة يرفع بالواو وينصب بالالف ويجر بالياء وذلك
بشروط، وهي أن يكون مفردًا ومُكَبَّرًا، وأن يكون مضافًا
لغير ياء المتكلم فإذا خالف شرطًا واحدًا من هذه الشروط
فإنه يُعرب بالحركات باستثناء إذا جاء متنى فإنه يُعرب
إعراب المتنى بالالف رفعًا وبالياء نصبًا وجرًا، وتستعمل
كلمة أب في الكنى وبعض الأسماء "اشتهر أبوك بالفضل-
أكرم الناس أباك لفضله- استمع إلى نصيحة أبيك-

Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye'de (نج) rumuzuyla sarf ve nahiv bilgilerine yer verilmiştir.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'nin baş kısmında, sözlükte yer alan sarf bilgilerine yönelik bir açıklama yer almıştır:

دلائل العلاقات الصرفية في المعجم	
النوع	٢
اسم آلة: اسم يدل على الأداة التي يُعمل بها، ويأتي على عدة أوزان، أشهرها في المعجم: فَمَالٌ، مِثْلُ: بَرْدٌ وَكُفَّافٌ، وَقَمَّالَةٌ، مِثْلُ: ثَلَاجَةٌ وَقَاحَةٌ، وَمِقْمَلَةٌ، مِثْلُ: مِقْمَضَةٌ وَمِشْرَقٌ، وَمِقْمَلٌ، مِثْلُ: يَدْفَعُ وَمِصْحَنٌ، وَفَاعِلَةٌ، مِثْلُ: جَارِفَةٌ وَسَائِقَةٌ، وَفَاعِلٌ، مِثْلُ: جَارِوْفٌ وَطَاحُونٌ، وَفَاعِلَةٌ، مِثْلُ: طَاحُونَةٌ، وَمِفْعَالٌ، مِثْلُ: يُمَشَّارٌ وَيُمْتَظَرُ.	١
اسم تفضيل: لفظ مشتق للدلالة على اشتراك اثنين في صفة، وزيادة أحدهما على الآخر، ويأتي للمذكر على وزن أَفْعَلٍ ولل مؤنث على وزن مُفْعِلٍ، مِثْلُ: أَعْدَلُ، لِلْمَذْكَرِ، وَسَوَاءٌ، لِلْمُؤنثِ.	٢
اسم زمان: اسم مشتق للدلالة على زمن حدوث الفعل، ويأتي على عدة أوزان، أشهرها: مُعْمِلٌ، مِثْلُ: مَوْسِمٌ، وَمُعْمَلٌ، مِثْلُ: مُشْنٌ وَمُعْمَلٌ، وهما من الثلاثي المجرد، ويشق من غير الثلاثي، مِثْلُ: مُلْتَقَى وَ مُؤْتَمَرٌ.	٣
اسم فاعل: اسم مشتق للدلالة على حدث وفاعله، ويغيد تجدد الحدث، مِثْلُ: قَاضٍ وَحَاكِمٌ (من الثلاثي المجرد)، ويشق من غير الثلاثي على وزن المضارع، بإبدال حرف المضارعة ميماً مضمومة، مع كسر ما قبل الآخر، مِثْلُ: مُجِيبٌ، وَمُسْتَجِيبٌ، وَمُتَكَبِّرٌ، وَمُؤْمِنٌ، وَمُهِمِّنٌ، وَمُنْتَقِمٌ، وَمُنْعَالٌ. إلخ.	٤
اسم مؤنث منسوب: اسم زيد في آخره ياء مشددة للدلالة على ارتباطه بالنسب إليه، في صيغة التأنيث، مِثْلُ: تَنْوِيرُهُ وَأَخَوِيَّةٌ.	٥
اسم صيغة: مصدر يدل على حدوث الفعل مرة واحدة، ويصاغ من الثلاثي المجرد على وزن فَعْلَةٍ مِثْلُ: زُشْرَةٌ وَصِيحَةٌ، ويصاغ من غير الثلاثي على وزن المصدر، بعد زيادة تاء في آخره، مِثْلُ: انْقِاضَةٌ وَتَأْخِيرَةٌ.	٦
اسم مفعول: اسم مشتق للدلالة على حدث وذات وقع عليها هذا الحدث، ولا يشق من اللازم، ويصاغ من الثلاثي المجرد على وزن مفعول، مِثْلُ: مَعْرُوفٌ، ويصاغ من غير الثلاثي على وزن المضارع، بإبدال حرف المضارعة ميماً مضمومة، مع فتح ما قبل الآخر، مِثْلُ: مُخَاطَبٌ، وَمُعْذَبٌ.	٧
اسم مكان: اسم مشتق للدلالة على مكان حدوث الفعل، ويأتي على عدة أوزان، أشهرها: مُعْمِلٌ، مِثْلُ: نَوْعِدٌ، وَمُعْمَلٌ، مِثْلُ: مُورَبٌ وَمُرْمَى، وهما من الثلاثي المجرد، ويشق من غير الثلاثي، مِثْلُ: مُسَطَّرٌ، وَمُنَوَّطٌ.	٨
اسم مضمون: اسم يدل على هيئة حصول الفعل، ويصاغ من الثلاثي المجرد على وزن فَعْلَةٍ، مِثْلُ: جَلَسَتْ، وَصِيحَةٌ، ويصاغ من غير الثلاثي على وزن المصدر، بعد زيادة تاء في آخره.	٩
اسم هَيْئَةٍ: مصدر يدل على هيئة حصول الفعل، ويصاغ من الثلاثي المجرد على وزن فَعْلَةٍ، مِثْلُ: جَلَسَتْ، وَصِيحَةٌ، ويصاغ من غير الثلاثي على وزن المصدر، بعد زيادة تاء في آخره.	١٠
تصغير: اسم دخلته ياء التصغير، مِثْلُ: جُصَيْمٌ وَطَيْقٌ.	١١
صفة ثابتة للمفعول: وصف دال على ما أو من وقع عليه الفعل، على وجه التوثيق، ويأتي على عدة أوزان، أشهرها: فَعِيلٌ، مِثْلُ: ذَبِيعٌ وَطَلْحِي.	١٢
صفة شبيهة: اسم مشتق للدلالة على حدث وفاعله ويغيد ثبوت الحدث وزومه، مِثْلُ: أَكْبَمٌ، وَأَلْبِسٌ، وَحَرَامٌ، وَخَسَنٌ.	١٣
صيغة المؤنث لفاعل: اسم مشتق للدلالة على حدث وفاعله، ويغيد تجدد الحدث، في حالة التأنيث، مِثْلُ: جَارِحَةٌ وَمَعْمَلَةٌ.	١٤
صيغة المؤنث لمفعول: اسم مشتق للدلالة على حدث وذات وقع عليها هذا الحدث، في حالة التأنيث، مِثْلُ: مَصْفُوفَةٌ وَمَعْدَرَةٌ.	١٥
صيغة مبالغة: اسم مشتق للدلالة على حدث وفاعله، ويغيد تكرار الحدث وكثرته، مِثْلُ: ضَوَامٌ، وَعَلَامَةٌ، وَجَنَابٌ، وَجَهْلٌ، وَشَرِيَّةٌ، وَقُدُوسٌ، وَكَيْلٌ، وَسَيَرٌ، وَمُضِيفٌ، وَفَكِيٌّ، وَمِطْمَنٌ، وَكَبَارٌ.	١٦
مؤنث: كلمة ألحق بها علامة من علامات التأنيث، وهي: تاء التأنيث، وألف التأنيث المقصورة، وألف التأنيث الممدودة، للدلالة على تأنيث الصيغة، مِثْلُ: يَابَسَةٌ، وَهَوَجَاءٌ، وَبُسْرَى.	١٧
مصدر: اسم للدلالة على حدث، ويشق في مفهوم المعجم: المصدر، واسم المصدر، مِثْلُ: دَعَاءٌ، وَصَلَاءٌ.	١٨
مصدر صيغائي: اسم أضيف إلى آخره ياء مشددة وتاء مربوطة للدلالة على معنى مجرد، مِثْلُ: كَوْنِيَّةٌ، وَمُحِبَّةٌ، وَمُغْضَرَةٌ.	١٩
مصدر بيبي: اسم للدلالة على حدث، مبدوء بيمين زائدة، مِثْلُ: مَشْرَبٌ، وَمَنْتَابٌ، وَمَقْلَبٌ.	٢٠
مطاوع: فعل يدل فاعله على الاستجابة وقبول الأثر، مِثْلُ: اجْتَذِبَ وَتَرَفَّقَ.	٢١

Sözlüklerde maddelerin işlenişinde önce fiillere, sonra isimlere daha sonra ise sıfatlara yer verilmiştir.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'de gramatik fonksiyona sahip edat-bağlaç türünden işlevsel kelimelere geniş yer ayrılmıştır. Bu türden kelimelerin işlenişine ilişkin bilgilere, “Madde Başlarının İşlenişi” bölümünde “Dış Dünyada Bir Karşılığı Olmayan Kelimeler” başlığı altında değinilmiştir.

el-Meknez'in sonunda kelimelerin kök harflerine ve türevlerine ilişkin genişçe bir indeks yer almaktadır.

Mu'cemu'l-Luġati'l-'Arabiyye'nin son kısmında, sözlükte yer alan isimlerin sarf bilgilerine ilişkin bir indeks yer almaktadır. Sözlükte yer alan sarf bilgilerinin toplamının ise 59.601 olduğu ifade edilmektedir.

3.7.6. Kullanım Türünün ve Sıklığının Belirtilmesi

Ahmet Muhtar, hacmi ne olursa olsun her türlü sözlüğün içinde barındırdığı sözcükleri bir şekilde tasnife tabi tuttuğunu ifade etmekte ve sözlüklerin genellikle sundukları bilgileri şöyle sıralamaktadır:

1. Eski ya da yeni bilgisi.

Genellikle sözcükler “eski, köhne, tarihi, modern, yeni, güncel” şeklinde nitelenirler. Tek dilli genel sözlükler, az sayıda “eski, köhne ve tarihi” kelimelere yer vermelidirler. Kapsamlı ya da tarihsel sözlükler bu türden kelimelere daha fazla ihtimam göstermelidirler. İki dilli sözlüklerde “eski, köhne ve tarihi” kelimelere kesinlikle yer verilmemelidir. Çünkü yabancı kullanıcı bu türden kelimelerin hala kullanılmakta olduğunu sanabilir.

2. Kullanım bilgisi.

Kullanım türüne göre sözcükler genellikle “küfür, kaba, müstehcen, makbul, edebi kullanım” şeklinde tanımlanırlar. Sakıncalı kabul edilen sözcüklerin sözlükte yer alıp almayacağı, sözlüğün amacıyla doğrudan ilintilidir. Eğitim amaçlı sözlüklerde yer almasının meşruluğu sorgulanabilir. Yetişkinlere hitap eden iki dilli sözlüklerde uyarıcı bir ibareyle yer alabilir.

3. Sosyo-kültürel seviye bilgisi.

Bu türden sözcükler genellikle “akademik dil, konuşma dili, argo, jargon (meslek dili)” şeklinde tanımlanırlar. Sözlükçünün bu türden sözcükleri belirtmesi uygun olur.

4. Aidiyet bilgisi.

Bu türden sözcükler genellikle “standart dil, yazın dili, lehçe, halk dili” şeklinde dile getirilir.

5. Resmîyet bilgisi.

Bu türden sözcükler genellikle “resmî dil (ölçünlü dil), gayri resmî dil (ölçü-çevresi dil), mizahi dil, samimi dil” şeklinde dile getirilir.

6. Alan bilgisi.

Coğrafik farklılık bilgisi olarak da adlandırılabilir, farklı bölgelerdeki kullanımları içeren bilgiler. Örneğin Tunus'ta وزارة الشغل denilirken Mısır'da وزارة العمل denilmesi; Mısır ve Suriye'de محافظة kelimesi kullanılırken, Irak'ta متصرفية denilmesi gibi.²⁰⁴

Yazar, *Sinâatu'l-mu'cem*'de kullanım türünün ve sıklığının belirtilmesinin bir sözlüğün en önemli görevlerinden birisi olduğunu dile getirmiş²⁰⁵ ve özellikle *el-Meknez*'de uygulama örneklerini en güzel şekliyle vermiştir. Sözlükte yer alan kelimelerin kullanım türü ve sıklığı şu şekilde belirtilmiştir:

۱ - إيجابي قرآني معاصر	وقد بلغ ۷۶۰۰ كلمة	بنسبة ۲۲٪.
۲ - إيجابي معاصر	وقد بلغ ۱۲۴۱۰ كلمات	بنسبة ۳۵,۹۱۷٪.
۳ - إيجابي تراثي	وقد بلغ ۵۹۸۸ كلمة	بنسبة ۱۷,۳۴۳٪.
۴ - من لغة المثقفين	وقد بلغ ۵۵۷۳ كلمة	بنسبة ۱۶,۱۳۹٪.
۵ - مولد أو محدث	وقد بلغ ۱۲۳۵ كلمة	بنسبة ۳,۵۷۶٪.
۶ - إيجابي قرآني تراثي	وقد بلغ ۹۶۰ كلمة	بنسبة ۲,۷۹٪.
۷ - لهجة أو لغة محلية	وقد بلغ ۳۳۰ كلمة	بنسبة ۰,۹۵۵٪.
۸ - سلبي	وقد بلغ ۳۰۳ كلمات	بنسبة ۰,۸۷۷٪.
۹ - مصطلح علمي	وقد بلغ ۶۵ كلمة	بنسبة ۰,۱۸۸٪.
۱۰ - مبتذل	وقد بلغ ۴۵ كلمة	بنسبة ۰,۱۳٪.
۱۱ - محظور	وقد بلغ ۱۴ كلمة	بنسبة ۰,۰۴۱٪.
۱۲ - رسمي	وقد بلغ ۵ كلمات	بنسبة ۰,۰۱۴٪.

Tabloda yer alan إيجابي ifadesi kelimenin yaşayan dilde kullanıldığını, سلبي ifadesi ise artık kullanılmadığını göstermektedir. Sözlükte yer alan, yaşayan dilde kullanılmayan kelimeler yalnızca 303 tanedir ve bunlar %1'den az bir orana karşılık gelmektedir.

إيجابي معاصر ifadesi yaşayan Arapça'da yaygın olarak kullanılan kelimeleri göstermektedir.

إيجابي تراثي terimi, yalnızca eski metinlerde yer alan kelimeleri göstermektedir.

²⁰⁴ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 155-160.

²⁰⁵ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 155.

إيجابي قرآني معاصر terimi, Kur'ân kökenli olup, yaşayan dilde kullanımda olan kelimeleri, إيجابي قرآني تراثي terimi ise, Kur'ân kökenli olup, yaşayan dilde yaygın olarak kullanılmayan kelimeleri göstermektedir.

Sözlükte yer alan kelimelerin ezici çoğunluğu yaşayan dile ait kelimelerdir ve toplamda %97,74'lük bir orana karşılık gelmektedir.

el-Meknez'de kullanım türü bilgisi aşağıdaki şekillerde yer almaktadır:

٥٣٧ - التذكر × النسيان

التذكر

أذكر [ف] ذكر [ج] إيجابي قرآني تراثي [ت]: تَذَكَّرَ.
إذْكَرَ [ف] ذكر [ج] إيجابي قرآني تراثي [ت]: تَذَكَّرَ ﴿وَأَذْكَرَ
بَعْدَ أُمَّةٍ﴾ (ق).
اسْتَحْضَرَ [ف] حضر [ج] إيجابي معاصر [ت]: تَذَكَّرَ.
اِثْكَرَ [ف] فكر [ج] إيجابي معاصر [ت]: تَذَكَّرَ.
تَذَكَّرَ [ف] ذكر [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: تَذَكَّرَ الواقعة:
جرت على لسانه بعد نسيان.
تَذَكَّرَ [ف] فكر [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: تَذَكَّرَ.
ذَكَرَ [ف] ذكر [ج] إيجابي قرآني معاصر [ت]: تَذَكَّرَ. [م] ذكره
بالخير: مدحه - قيمته لا تُذْكَر: نأفه.

Örneğin التذكر konulu kelimelerin herbirinden sonra kelime türü bilgisine yer verilmektedir.

3.7.7. Ansiklopedik Bilgilere Yer Verilmesi

Ahmet Muhtar ansiklopedik bilginin üç unsurdan oluştuğunu ifade etmektedir:

1. Önemli şahıslara, mekânlara, hayvanlara, bitkilere, vb. ilişkin bilgiler.
2. Önemli tarihi olaylara ya da dil dışı olay ve olgulara ilişkin bilgiler.
3. Teknik terimlere ilişkin bilgiler.²⁰⁶

Yazar ayrıca, resim, tablo, grafik, vb. kullanımların da ansiklopedik bilgi bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁰⁷

Müellif *el-Meknez*'de ansiklopedik bilgi türlerine neredeyse hiç yer vermemiştir. Teknik terimlerin sayısı bile yalnızca altmış beştir. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*'de ise yazarın bir başka ortak çalışması olan *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-'Esâsi*'nin aksine önemli

²⁰⁶ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 160.

²⁰⁷ Ömer, *Sinâatu'l-Mucem*, s. 162.

şahıslara, mekanlara, tarihsel olaylara, dil dışı olgulara, resim, tablo, grafik türünden kullanımlara yer verilmemiş, bir takım hayvan ve bitkilere ilişkin bilgiler ile 9.995 terime yer verilmiştir.

SONUÇ

Ahmet Muhtar, yetmiş yıllık hayatının yaklaşık kırk beş yılını akademik çalışmalar yaparak geçirmiş, birçok araştırmalar yapmış, kitaplar ve makaleler yazmış, konferanslar vermiş, ilmi toplantılara katılmıştır. Ana hatlarıyla çalışmalarını değerlendirdiğimizde genelden özele ve özelden daha özele şeklinde bir niteliksel sürecin söz konusu olduğu görülmektedir.

Ahmet Muhtar'ın çalışmalarının genel seyrine bakıldığında, ilk çalışmasından son çalışmasına kadar belirli bir program çerçevesinde yapılmış olduğu izlenimi oluşmakta ve her bir çalışmanın başından sonunun ne olacağı, hangi aşamalardan geçeceği ve sonuçta nereye ulaşılacağı tahmin edilebilmektedir.

İlk çalışması dilbilimin ana konularını ele alan bir tercümedir. Kitap, dilbilimin bütün konularını özet bir şekilde ele alması ve yalın bir üslupla aktarması yönüyle öne çıkmaktadır.

Daha sonra yazar bu kitaptaki konuları ayrıntılı bir şekilde incelemeye başlamış ve *es-Savtu'l-Luğavî* ile ardından *İlmu'd-Delâle* isimli eserlerini kaleme almıştır. Yazar bir dili oluşturan en temel iki unsur olan lafız ve manayı, ses ve anlamı iki ayrı eserde incelemiş, genelden özele ve daha özele doğru ilerleyen çalışmalarında yeni bir aşamaya geçmiştir.

Sonrasında *İlmu'd-delâle* / semantik / anlambilim'in önemli konularını işlediği *el-Luğa ve'l-Levn* isimli eserini, ardından toplumsal dilbilim alanında *el-Luğa ve'l-Cins*'i, ondan sonra ise uygulamalı dilbilimin kuramsal yönü ağır basan, alanında öncü ve henüz aşılamamış olan *Sinâatu'l-Mu'cem* isimli eserini yazmıştır.

Bu eserlerinin yanı sıra Ahmet Muhtar'ın çeşitli makaleler yazdığını, konferanslar verdiğini, tebliğler sunduğunu görmekteyiz. Sonraları yazar, bu türden çalışmalarını, büyük oranda *Min Kadâya'n-Nahv*, *Ene ve'l-Luğa ve'l-Mecma'* ve *Dirâsât Luğaviyye Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* gibi eserlerinde bir araya getirmiştir.

Ahmet Muhtar'ın eserlerinde dikkat çeken birtakım hususlar vardır. Örneğin *İlmu'd-Delâle* ve *Dirâsetu's-Savti'l-Luğavî* gibi dilbilime ilişkin birçok çalışmasında, mutlaka Arapçaya değinmiş ve bu alanda yapılan çalışmaları zikretmiştir.

Dikkat çeken bir başka nokta ise, birçok eserinin sonuna, çalışmasında yer alan kavram ve terimlerle ilgili dizin koymasındır. Böylelikle neredeyse müstakil bir kavramlar ve terimler sözlüğü oluşmuş durumdadır.

Yazar, bütün araştırmalarını sunarken açıklık ve kolaylık ilkelerinden taviz vermemiş, meramını en yalın ifadelerle dile getirmeye çalışmıştır. Dilbilimin neredeyse bütün alanlarında kalem oynatmış olan yazar, bütün eserlerinde, açık bir dil anlayışına sahip olmasından kaynaklanan yalınlığı, sürekli korumuştur.

Ahmet Muhtar, araştırmalarında kadim ve moderni buluşturmuş olan disiplinler arası bir araştırmacıdır. *Dîvânu'l-Edeb*, *el-Bahsu'l-Luğavî inde'l-Arab*, *Târîhu'l-Luğati'l-'Arabiyye fî Mısır* gibi eserleriyle ilk dönem araştırmaları yaparken, *Dirâsetu's Savti'l-Luğavî* ve *el-Luğa ve'l-Levn* gibi eserlerinde modern zamanların konularını ele almıştır. Bir yandan Sibeveyh (ö. 180/796) ve Müberred (ö. 286/900) arasındaki tartışmaları yazarken öte yandan el-hugûlü'd-delâliyye / anlamsal alan nazariyesini ve sözlükbilimdeki kullanım alanlarını incelemiştir.

Yazarın eserlerindeki temel özelliklerden birisi de gerçekçilik ve günlük hayata katkıda bulunma arzusudur. *Mu'cemu's-Savâbi'l-Luğavî*, *el-'Arabiyyetu's-Sahîha*, *Ahtâu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra* gibi eserlerinde bu durum en net şekliyle kendini göstermektedir.

Yazarın bir diğer özelliği de daha önce kimsenin kalem oynatmadığı alanlarda eserler vermiş olmasıdır. *İlmu'd-Delâle*, *El-Luğa ve'l-Levn*, *el-Luğa ve İhtilâfi'l-Cinseyn*, *Sınâatu'l-Mu'cem*, *el-Meknezu'l-Kebîr* isimli eserleri en bariz örnekler olarak öne çıkmaktadır.

Yazar, araştırmalarıyla ve kişisel hayatıyla teori ve pratik birlikteliğini en müşahhas örnekleriyle ortaya koymuştur. Bir yandan akademik hayatın bütün basamaklarını adımlarken ve dil kurumunun önde gelen üyelerinden birisiyken, öte yandan kitle iletişim araçlarında teorilerinin pratiğe dökülmesine tanıklık etmiştir. Arapçanın günlük hayatta kullanımına ve eğitim öğretim alanındaki sorunlarına yönelik, uygulamayı önceleyen çalışmalara öncülük etmiştir.

Ahmet Muhtar'ın kişisel ve bilimsel özelliklerinin en yalın şekilde görünümüne kavuştuğu, en çok dikkat çeken ve en etkileyici çalışmaları, şüphesiz sözlükleri ve ansiklopedileridir.

Ahmet Muhtar, bütün akademik hayatı boyunca farklı çalışmalarla, teorik düzlemde ele aldığı sözlükbilim çalışmalarını ve bu bağlamda ortaya koyduğu yöntembilimi, bizzat hazırladığı ve hazırlanmasına nezaret ettiği sözlüklerde büyük oranda uygulamış, ancak tezimizde örneklerini vermeye çalıştığımız bazı konularda ise teoriyi istenen oranda pratiğe dökememiş görünmektedir.

Ahmet Muhtar'ın sözlük çalışmalarının ayırıcı temel niteliği, büyük oranda yaşayan Arapçayı incelemiş olması, önceki kaynaklardan çok alan çalışmasına dayanması ve genellikle ortak çalışmalar olmasıdır. O, kendisinden önce hiçbir dilcinin başaramadığı oranda bu ortak çalışmalarda başarılı olmuştur. Örneğin, son çalışmalarından birisi olan *el-Meknez*'de yaklaşık kırk kişilik bir ekip ile çalışmıştır. Daha sonra aynı yöntemle ve yine başarıyla gerçekleştirdiği *el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtihî* isimli çalışması ve *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra'sı* da diğer sözlük bilimcilerin gıptayla baktıkları diğer toplu çalışmaların en başarılı örneklerini ortaya koymaktadır.

Grup çalışmalarının genellikle inkıtaya uğradıkları ya da çok uzun sürelerde ve/veya büyük zorluklarla tamamlanabildikleri göz önünde bulundurulduğunda Ahmet Muhtar'ın çalışmaları, *-el-Meknez*'de kendisinin de ifade ettiği şekliyle- bizleri bilimsel grup çalışmaları alanında bir iyimserliğe sevk etmektedir.

Ahmet Muhtar Ömer, hayatı ve eserlerinin şahitliğiyle modern Arap sözlükbiliminde bir öncü, bir kuramcı ve bir uygulayıcı olarak yerini almış görünmektedir.

Yazar Mısır'da ve pek çok ülkede, üniversitede ve dil kurumunda, bilimsel kurullarda ve çeşitli kurumlarda, farklı mahfillerde ve ortamlarda, birçok ilkleri barındıran çalışmalarının yanı sıra, Arapçanın günlük hayatta kullanımına ve eğitim öğretim alanındaki sorunlarına yönelik, uygulamayı ön planda tutan çalışmalara öncülük ederek modern Arap sözlükbiliminin en mümtaz şahsiyetlerinden birisi olarak tarihteki yerini almış görünmektedir. O, sonsuzluğa uğurlandığı gün söylendiği şekliyle neredeyse “ayakları üzerinde yürüyen bir dil kurumu”ydu ve neredeyse “eksiksiz bir dil projesi”ydi.

EKLER

1. AHMET MUHTAR ÖMER'İN ESERLERİ

1.1. Kitapları

Ahmet Muhtar, 70 yıllık hayatına, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 36 kitap, 53 araştırma ve makale sığdırmıştır. Yayınlanmış kitapları şunlardır:

a. Telif Eserleri:

1. *Medhal ilâ ilmi 'l-luğa*, Matbaatu Külliyyeti't-Ticâre bi'l-Kâhire, 1968.
2. *Târîhu 'l-luğati 'l-'Arabiyye fi Mısır*, el-Heyetu'l-Âmme li't-Te'lîf ve'n-Neşr, el Kâhire, 1970.
3. *en-Neşâtu's-sekâfi fi Libyâ mine 'l-fethi 'l-İslâmî hattâ bidâyeti asrı't-Türkî*, el-Câmiatu'l-Lîbiyye, 1971.
4. *el-Bahsu 'l-Luğavî İnde 'l-Arab*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1971, 1988, 2010.
5. *el-Bahsu 'l-Luğavî İnde 'l-Hunûd*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1972.
6. *Min Kadâya 'l-Luğa ve 'n-Nahv*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1974.
7. *Dirâsetu's-Savti 'l-Luğavî*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1976, 1991, 2006.
8. *el-'Arabiyyetu's-Sahîha*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1981, 1998.
9. *el-Luğa ve 'l-Levn*, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye bi'l-Kuveyt, 1982; Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1988, 2009.
10. *İlmu'd-Delâle*, Dâru'l-Urûbe bi'l-Kuveyt, 1982; Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1988, 2009.
11. *Ahtâu 'l-luğati 'l-'Arabiyyeti 'l-muâsıra İnde 'l-küttâb ve 'l-izâiyyîn*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1991, 2006.
12. *Târîhu 'l-Luğati 'l-'Arabiyye fi Mısır ve 'l-Mağribi 'l-Ednâ*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1992.
13. *Luğatu 'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-Kuveyt li't-Tekaddumi'l-İlmî, el-Kuveyt, 1993.

14. *Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1995.
15. *el-Luğa ve İhtilâfi'l-Cinseyn*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1996.
16. *Esmâullâhi'l-Husnâ: Dirâse fi'l-Binye ve'd-Delâle*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1997.
17. *Sinâatu'l-Mucemi'l-Hadîs*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1998, 2009.
18. *Dirâsât Luğaviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââtih*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 2001, 2006.
19. *Ene ve'l-Luğa ve'l-Mecma'*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 2002.
20. *el-Mu'cemu'l-Mevsûl li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââtih*, Şirketu Satûr, 2002.
21. *el-İştirâk ve't-Tedâdd fi'l-Kur'âni'l Kerîm*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 2003.

b. Ortak Telif Eserleri:

22. *Mu'cemu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, Câmiatu'l-Kuveyt, 1982-1985, 1988; Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1998.
23. *en-Nahvu'l-Esâsî*, el-Kuveyt, 1984; Dâru'l-Fıkr bi'l-Kâhire, 1988, 1996.
24. *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî*, el-Munazzamatu'l-'Arabiyyet li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 1989.
25. *et-Tedribâtu'l-Luğaviyye ve'l-Kavâidu'n-Nahviyye*, el-Kuveyt, 1996.
26. *el-Meknezu'l-Kebîr li'l-Mecâlât ve'l-Müterâdifât ve'l-Mütedâddât*, Şirketu Satûr, 2000.
27. *Mu'cemu's-Savâbi'l-Luğavî*, Delîlu'l-Musakkafi'l-'Arabî, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 2008.
28. *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra*,

c. Tahkik ettiği ve editörlük yaptığı eserleri:

29. *Dîvânu'l-Edeb li'l-Fârâbî*, -tahkik ve inceleme-, Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, 1974-1979.

30. *el-Münecced fi'l-Luğa li Kurâ'*, -ortak tahkik-, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1976, 1988.
31. *Medhal Kâmûsi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, -editörlük ve ortak telif-, Müessesetu'l-Kuveyt li't-Tekaddumi'l İlmi, el-Kuveyt, 1992.
32. *el-Muvaddah fi't-Tecvîd li Abdi'l-Vahhâbi'l-Kurtubî*, - tahkik incelemesi-, 1992.
33. *Mu'cemu's-Şuarâi'l-Arabî'l-Muâsirîn*, -editörlük ve ortak telif-, Müessesetu Abdi'l-Azîz Suûd el-Bâbtîn, 1995.
34. *Tâcu'l-Arûs li'z-Zebîdî*, -30. cilt tahkik incelemesi-, el Kuveyt, 1998.
35. *en-Nemûzecu't-Tedribî li Mucemi'l-Bâbtîn li's-Şuarâi'l Arabî fi'l-Asri'l-Hadîs*, - editörlük ve ortak telif-, 1998.

d. Çevirileri:

36. *Üsûs İlmi'l-Luğa*, -İngilizce'den çeviri-, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, 1973, 1983.

1.2. Araştırma ve Makaleleri

1. *Sıyağ Uhrâ li'l-Mübâlağa*, Mecelletu'l-Ezher, 1383 h.
2. *Mefâil ve Mefâil*, Mecelletu'l-Ezher, 1383 h.
3. *Min Ğarâibi'l-Mustalahâti'n-Nahviyye*, Mecelletu'l-Ezher, 1390 h.
4. *Mine't-Turâsi'l-Luğavî: el-Müncid fi'l-Luğa li Kurâ'*, Mecelletu Mecmei'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, 1968.
5. *el İntisâr li Sibeveyh mine'l-Müberred li'bni Vellâd*, Mecelletu Külliyyeti'l-Muallimîn, el-Câmiatu'l-Lîbiyye, 1970.
6. *Meâcimu'l-Ebniye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, el-Lisânu'l-'Arabî, 1971.
7. *Hel Essera'l-Hunûd fi'l-Mucemi'l-'Arabî?* Mecelletu Mecmei'l-Luğati'l-'Arabî bi'l-Kâhire, 1972.
8. *Ebu'l Alâ el-Maarrî ve'n-Nahv*, Mecelletu Külliyyeti'l-Muallimîn, el-Câmiatu'l-Lîbiyye, 1972.

9. *Hel Nesteslimu li Duâti'l-Âmmiyye?*, Mecelletu'l-Beyân, el-Kuveyt, 1974.
10. *İbnu Manzûr el-Luğavî el-Âlimu'l-Hâir beyne Mısır ve Lîbyâ ve Tûnis*, Mecelletu'l-Ma'hadi'l-Mısri li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye bi Madrîd.
11. *el-Maksûr ve'l-Memdûd li'bni Vellâd*, Dımne Dirâsât fi'l-Edeb ve'l-Luğa, el-Kuveyt, 1977.
12. *Medrasetu Barâğ el-Luğaviyye*, Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb, Câmiatu'l-Kuveyt, 1977.
13. *Nazariyyetu'l-Hukûki'd-Delâliyye ve İstihdâmâtuha'l-Mu'cemiyye*, Mecelletu Külliyyeti'l-Âdâb, Câmiatu'l-Kuveyt, 1977.
14. *Sûra mine'l-İdğâmi'l-Vâridi fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi ve Kırââtihî*, Dımne Kadâya'l Edebive'l-Luğa, Câmuatu'l-Kuveyt, 1981.
15. *Elfâzu'l Elvân fi'l Luğati'l Arabiyye*, el Mecelletu'l Arabiyye li'l Ulûmi'l İnsâniyye, sayı 1, el Kuveyt, 1981.
16. *Mine'l-Menâhici'l-Hadîse fi Dirâseti'l-Ma'nâ: Tahlîlu'l-Kelimât ilâ Mukevvinât ve Anâsır*, el-Mecelletu'l-'Arabiyye li'l-Ulûmi'l İnsâniyye, sayı 3, el Kuveyt, 1981.
17. *Anâsır Yûnâniyye fi't-Tefkîri'l-Luğaviyyi'l-'Arabî*, Mecelletu'l-Hasâd, Câmiatu'l-Kuveyt, 1981.
18. *Nakdu't-Tahkîk li Kitâbi İ'râbi'l-Kur'ân li'n-Nahhâs*, Dımne Dirâsât Arabiyye ve İslâmiyye, 1982.
19. *Cuhûdu İbni Sînâ fi'l-Luğa ve'l-Asvât*, Mecelletu'l-Bahsi'l İlmi li't-Turâsi'l İslâmî, sayı 5, Mekketu'l-Mukerrame, 1982.
20. *et-Tenbîh ve'l-İdâh li'bni Berri*, Mecelletu Ma'hadi'l-Mahtûtât bi'l-Kuveyt, 1982.
21. *eş-Şevârid fi'l-Luğa li's-Sâğânî*, Mecelletu Ma'hadi'l-Mahtûtât bi'l-Kuveyt, 1984.
22. *el-Luğatu'l-'Arabiyye beyne'l-Mevdû' ve'l-Edât*, Mehracâni'l-Kâhira li'l-İbdâi'l-'Arabî, 1984. (1985'de Fusûl dergisinde yayınlanmıştır.)
23. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye: Ru'ye Luğaviyye Muâsıra*, Dirâsât Arabiyye ve İslâmiyye, el Kâhire, 1985.

24. *ed-Delâlatu'l İctimâiyye ve'n-Nefsiyye li Elfâzi'l-Elvân*, el-Mülteka's-Sâlis fi'l-Lisâniyyât, Silsiletu'l-Lisâniyyat, sayı 6, Tûnis, 1986.
25. *Ihsâiyyâtu'l-Kumbiyûtur li Cuzûri'l-Luğati'l-'Arabiyye*, el Kitâbu't-Tezkârî li Kısmi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Câmiatu'l Kuveyt.
26. *Grammatical Studies in Early Muslim Egypt*, Muhâdara Ulgiyet bi Mutemeri Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî bi Hûlandâ, 1987.
27. *Ahmet Fâris eş-Şidyâk Vâdiu'l-Menheciyyeti'l-Hadîse li'l-Mucemi'l-'Arabî*, Mecelletu Mecmeri'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, sayı 55, 1984. (1988 yılında yayınlanmıştır.)
28. *el-Vazîfe fi Tedrîsi'n-Nahvi'l-'Arabî*, el-Merkezu'l-Kavmî li'l-Buhûsi't-Terbeviyye bi'l-Kâhire, 1988.
29. *el-İttisâlu'l-Luğavî an Tarîki'l-Cild*, Mecelletu'l-'Arabî, 1988.
30. *İrâbu'l-Kur'ân li'n-Nahhâs*, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmî ve't-Turâsi'l-İlmî, Mekke, sayı 1.
31. *el-Muntahab li Kurâ'*, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmî ve't-Turâsi'l-İlmî, Mekke, sayı 3.
32. *el-Mustalahu'l-Elsunî ve Dabtu'l-Menheciyye*, Mecelletu İlmi'l-Fikr, 1989.
33. *Efalu't-Tafdîl beyne Kavâidi'n-Nahv ve Vâkı'l-İsti'mâ*. el-Kitâbu't-Tezkârî li Kısmi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Câmiatu'l-Kuveyt.
34. *Early Arabic Lexicons of Homophonic Words*, el-Mutemeru'd Devliyyu'l-İlmî li Târîhi ve Mebne'l-Meâcim ve'l-Kavâmîsi'l-'Arabiyye, 1993. (Macaristan, Budapeşte'de, el-Musta'rab dergisinde yayınlanmıştır.)
35. *el-Buhûsu'l-'Arabiyyetu'l-Muâsıra Havle Târîhu'l-Lisâniyyâtı'l-'Arabiyye*, Nedvetu'l-Lisâniyyat ve'l-Luğatu'l-'Arabiyye, Buhârest, Rûmânya, 1994. (1996'da Romanya'da Merkezu'd-Dirâsâtı'l Arabiyye tarafından yayınlanmıştır.)
36. *el-Mu'cemu'l-'Arabî beyne'l-Vakı' ve't-Tumûh*, Nedvetu Mücâdeleti's-Sâid fi'l-Luğa ve'l-Edeb ve'l-Fikr, Tûnis, 1996.
37. *İntikâu't-Terâduf fi Esmâi'llâhi'l-Husnâ beyne'd-Delâleti'l-Mucemiyye ve'd-Delâleti's-Sarfîyye*, Mecelletu Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, sayı 20, 1996.

38. *Ezmetu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra ve'l-Hâce ilâ Hulûl ğayri Taklîdiyye*, Kadâyâ Fikriyye, el-Kahire, 1997.
39. *el-Mucem ve'd-Delâle, Nazra fî Turugi Şerhi'l-Ma'nâ*, Nedvetu Üsûsi'l-Mucemi'n-Nazariyye, Tûnis, 1997.
40. *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Hadîs ve'l-Hurûc mine'd-Dâirati'l-Muğlaga*, Nedvetu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra fî Mısır, el-Mecclisu'l A'lâ li's-Sekâfe. (1997'de, Dâru'l-Ulûm Fakültesi dergisinin 21. sayısında yayınlanmıştır.)
41. *The Establishment of Arabic in Egypt*, Mutemeru'l-Musteşrikîn ed-Duveliyyi'l-Hâmis ve's-Selâsîn li Dirâsât Âsyâ Şimâli Ifrîkyâ, Bûdâbest, 1997.
42. *el-Enzîmetu'l-Câmiyye ve Mutedallabâtu't-Tenmiyyeti'l İlmiyyeti's-Sekâfiyye li Udvi Heyeti't-Tedrîs*, Mutemeru Câmiati'l-Kâhire li'l-Alâkâti'l-İlmiyyeti's-Sekâfiyye, el Kâhire, 1998.
43. *İktisâbu'l-Luğati'l-Fushâ ve Tuğyânu'r-Rasîdi's-Selbî*, Mutemeru't-Tedrîsi'l-Fa'âl li Mahârâti'l-Luğati'l-'Arabiyye, el-İmârâtu'l-'Arabiyyetu'l-Muttehîde, 1998.
44. *el-Fâsîlatü'l-Kur'âniyye beyne Mülâemeti'l-Lafz ve Murââti'l-Ma'nâ*, Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Câmiatu Landın, sayı 1, 1999.
45. *et-Terâdüf ve Eşbâhu't-Terâdüf fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mutemeru'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Merkezu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmiatu Landın, 1999.
46. *el-İnhirâfu'l-Luğavî fî'l-İ'lâmi'l-Mısriyyi'l-Mesmû'*, Mezâhiruhû ve Sübûlü Takvîmihi, Mutemeru Mecmei'l-Luğati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, 2000.
47. *el-Mu'cemu'l-Mevsû li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtihi*, Nedvetu İnâyeti'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Suûdiyye bi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulûmihi, el-Medînetü'l-Münevvera, 2000.
48. *Nazra fî Mucemeyni Hadîseyi li'l-Müterâdifât*, Mutemeru'l-Meâcimi'l-'Arabiyye, Dımeşk, 2001.
49. *Taaddüdü'l-Cumû li'l-Müfredi'l-Vâhid fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Merkezu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmiatu Landın, 2001.
50. *Cuhûdu Ruvvâdi'l-Medraseti'l-Mısriyye fî'n-Nahvi ve Usûlihi*, Mutemeru Tekâlîdi'l-İhtilâf fî's-Sekâfeti'l-'Arabiyye, Câmiatu'l-Kuveyt, 2002.

51. *et-Te vessu' fî Taaddiyeti'l-fi'l ve Luzûmihi fî Muhdesi'l-İsti'mâl*, Mutemeru'l-Âlemî li'l-Luğati'l-'Arabiyye ve'd-Dirâsâti'l Luğaviyye, el-Câmiatu'l-Amrîkiyye, 2002.
52. *Luğa biğayri Kelimât*, el-Kitâbu't-Tezkâriyyu'l-Mühdâ ile'l-Üstâzi'd-Duktûr Temmâm Hassân, 2002.
53. *Mine'l-Âsâri'l-İcâbiyye li Luğati'l-İlâm: el-İsticâbetü'l-Âniye li'htiyâcâtî'l-Luğa ve Seddi Fecevâtiha'l-Mucemiyye*, Mutemeru İlmi'l-Luğati'l-Evvel bi Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, 2002.

2. AHMET MUHTAR ÖMER'İN KATILDIĞI BİLİMSEL TOPLANTI, KURULTAY VE ÇALIŞTAYLAR

1. 1978'de, Tunus Üniversitesi'nde, "el-Lisâniyyât ve'l-Luğatu'l Arabiyye" çalıştayı.
2. 1980'de, Kuveyt'te, "Müşkilâtü'l-Luğati'l-'Arabiyye" çalıştayı.
3. 1981'de, Rabat'ta, "Sınâatu'l-Mucemi'l-'Arabî 1" kurultayı.
4. 1981'de, Kuveyt'te, yabancılara Arapça öğretenlere yönelik hizmet içi eğitim kursu.
5. 1981'de, Şam'da, uluslararası "el-Lisâniyyât" kurultayı.
6. 1982'de, Türkiye'de, "ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye 2" bilimsel toplantısı.
7. 1984'de, Tunus'ta, "el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî" çalıştayı.
8. 1984'de, Kahire'de, "Mehracânu'l-Kahire li'l-İbdâi'l-'Arabî" festivali.
9. 1986'da, el-Minye Üniversitesinde, "Zikrâ Tâhâ Hüseyin" çalıştayı.
10. 1986'da, Tunus'ta, uluslararası "el-Lisâniyyât 3" formu.
11. 1986'da, Tunus'ta, "el-Cemiyetu'l-Mu'cemiyetu'l-'Arabiyye" çalıştayı.
12. 1987'de, Fas'ta, "el-Lisâniyyât" derneğinin birinci uluslararası çalıştayı.
13. 1987'de, Hollanda'da, "Târîhu'n-Nahvi'l-'Arabî 2" kongresi.
14. 1987'de, ABD, Stanford Üniversitesinde, uluslararası "İlmü'l-Luğa" kurultayı.
15. 1988'de, Kahire'de, el-Ma'hadu'l-Hûlandî li'l-Âsâr'ın düzenlediği "el-Mevsimu's-Sekâfi" çalıştayı.
16. 1988'de, el-Merkezu'l-Kavmî li'l-Buhûsi't-Terbeviyye'nin düzenlediği "Tatvîru Kitâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye" çalıştayı.
17. 1990'da, Bingazi'de, "el-Kitâbetü'l-İlmiyye bi'l-Luğati'l-'Arabiyye" kongresi.
18. 1992'de, Kahire'de, Câizetu Abdi'l-Azîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi'ş-Şi'rî kurumu tarafından düzenlenen "el-Bârûdî" çalıştayı.
19. 1992'de, Budapeşte'de, uluslararası "Târîhu ve Mebna'l-Meâcim ve'l-Kavâmîsi'l-'Arabiyye" bilimsel toplantısı.

20. 1995'te, Kahire Üniversitesi'nde, "ed-Dirâsâtü'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyyetu'l-Mukârane" çalıştayı.
21. 1994'te, Kahire'de, Câizetu Abdi'l-Azîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'rî kurumu tarafından düzenlenen "Ebu'l-Kâsım eş-Şâbî" çalıştayı.
22. 1996'da, Tunus Üniversitesi'nde, "Mücâdeletu's-Sâid fi'l-Luğa ve'l-Edeb" çalıştayı.
23. 1996'da, el-Mahtûtâtü'l-'Arabiyye Enstitüsü'nün düzenlediği, "Vakâiu'l-Mâdî ve Rue'l-Mustakbel" çalıştayı.
24. 1996'da, el-Akîk Dergisi'nin düzenlediği, "Âlemiyyetu'l-Luğati'l-'Arabiyye" çalıştayı.
25. 1996'da, Abudabi'de, Câizetu Abdi'l-Azîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'rî kurumu tarafından düzenlenen "el-Advânî" çalıştayı.
26. 1997'de, Mısır'da, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe tarafından düzenlenen "el-Luğatu'l-'Arabiyyetu'l-Muâsıra fi Mısır" çalıştayı.
27. 1997'de, Tunus'ta, el-Cemiyyetu'l-Mucemiyyetu'l-'Arabiyye tarafından düzenlenen, "Üsûsü'l-Mucemi'n-Nazariyye" çalıştayı.
28. 1997'de, el-Ahrâm'ın "Hâdiru'l-Luğati'l-'Arabiyye" konulu ek sayı çalıştayı.
29. 1997'de, Budapeşte'de, 35. uluslararası "el-Musteşrigûn ed-Duvelî li Dirâsâti Âsyâ ve Şimâlî Ifrîkyâ" kongresi.
30. 1997'de, Kahire'de, Kahire Üniversitesi tarafından düzenlenen "el-Alâkâtü'l-İlmiyyetu's-Sekâfiyye" kongresi.
31. 1997'de, Kahire'de, el-Mahtûtâtü'l-'Arabiyye tarafından düzenlenen "et-Tecâribu'l-Katariyye li Fehreseti'l-Mahtûtât fi'l-Bilâdi'l-'Arabiyye" çalıştayı.
32. 1998'de, Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi tarafından düzenlenen "et-Tedrîsu'l Fa'âl li Mahârâti'l-Luğati'l-'Arabiyye fi'l Musteva'l-Câmiî" kongresi.
33. 1998'de, Beyrut'ta, Câizetu Abdi'l-Azîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'rî kurumu tarafından düzenlenen "el-Ahtalu's-Sağîr" çalıştayı.
34. 1999'da Londra'da, Merkezu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye tarafından düzenlenen "ed-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye" kongresi.

35. 2002’de Kuveyt’te, “Tâcu’l-Arûs” çalıştayı.
36. 2002’de, Kuveyt Üniversitesi tarafından düzenlenen “Takâlîdul’l-Ihtilâf fi’s-Sekâfeti’l-’Arabiyye” kongresi.
37. 2002’de, Kahire’de, Amerikan Üniversitesi’nde, “el-Luġatu’l Arabiyye ve’d-Dirâsâtu’l-Luġaviyye” bilimsel toplantısı.
38. 2002’de, Bahreyn’de, Câizetu Abdi’l-Azîz Suûd el-Bâbtîn li’l-İbdâi’ş-Şi’rî kurumu tarafından düzenlenen “İbnu’l-Mukarreb el-Uyûnî” çalıştayı.
39. 2002’de, Kahire Üniversitesi’nde, Dâru’l-Ulûm Fakültesi tarafından düzenlenen “İlmu’l-Luġa 1” kongresi.

3. ÜYE OLDUĞU KURULUŞLAR

Ahmet Muhtar'ın başkan ve üye olarak yer aldığı ve danışmanlık yaptığı, kurum, kuruluş, komisyon ve heyetlerden bazıları şunlardır:

1. Kuveyt Üniversitesi tarafından çıkarılan Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayın kurulu üyeliği.
2. Kültür, Sanat, Edebiyat Yüksek Kurulu'nda teşvik ödülleri komisyonu üyeliği.
3. Arap Sosyo-Ekonomik Kakinma Fonu tarafından oluşturulan el-Mu'cemu'l-Arabiyyi'l-Hadîs'de komisyon röportörlüğü.
4. Kahire'de bulunan İhyâu't-Turâsi'l-İslâmiyyi'l Mahalliyyi'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye'de komisyon üyeliği.
5. Kuveyt Üniversitesi tarafından çıkartılan ed-Dirâsâtu'l-İnsâniyye dergisinde yayın kurulu üyeliği.
6. Kuveyt Üniversitesi'nde Onur Ödülleri Komisyonu raportörlüğü.
7. Kahire Üniversitesi tarafından yayınlanan Dâru'l-Ulûm Fakültesi dergisinin yazı işleri müdürlüğü.
8. Kahire Üniversitesi'nde ed-Dirâsât ve'l-Buhûs bi Merkezi'l-Buhûsi ve'r-Dirâsâti'l-İslâmiyye'de bölüm başkanlığı.
9. Fas'ta bulunan el-Cemiyyetu'l-Elsuniyyetu'l-'Arabiyye üyeliği.
10. el-Lecnetu'l-İlmiyyetu'd-Dâimetu li Fahsı'l-İntâci'l-İlmî li Şuğli Vazâifi'l-Üstâz ve'l-Üstâzeti'l-Müsâidîn bi'l-Câmiâti'l-Mısriyye üyeliği.
11. Londra Üniversitesi'nde ed-Dirâsâtu'l-Kur'âniyye dergisi yayın kurulu üyeliği.
12. Kahire'de bulunan ed-Dirâsâtu'l-Edebiyye ve'l-Luğaviyye bi'l-Meclisi'l-A'lâ li's-Sekâfe'de komisyon üyeliği.
13. Mısır, Libya ve Şam'da bulunan Arap Dil Kurum üyelikleri.
14. el-Kuveyt li't-Takaddumi'l-İlmî kurumunda Medhalu Kâmûsi'l-Kur'âni'l-Kerîm komisyonu danışmanlığı.
15. el-Munazzametu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm'da oluşturulan el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî komisyonu danışmanlığı.

16. Mu'cemu'l-Bâbtîn li'ş-Şuarâi'l-Arabi'l-Muâsırîn heyetinde danışmanlık.
17. Ma'hadu'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye danışma kurulunda danışmanlık.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABDÜLAZİZ, Muhammed Hasen (2004), ed-Duktûr Ahmet Muhtâr Luğaviyyen, *Âşîku'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'rî, Kuveyt.

ABDÜLLATİF, Muhammed Hamâse (2004), ed-Duktûr Ahmet Muhtâr Ömer el-Luğaviyyi'l-Mutekâmil ve'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, *Âşîku'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd El-Bâbtîn Li'l-İbdâi's-Şi'riyyi, Kuveyt.

ABDÜLVEHHAB, Ahmet (1997), *Mu'cemu Ümmehati'l-Efal*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut.

ALÎ, Hüseyin (2008), *Mu'cemu't-Teâbîri'l-'Arabiyyeti's-Sa'beti*, Müessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, Beyrut.

ALTUNCÎ, Muhammed (1999), *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî'l-Edeb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

ÂSÎ, Mîşâl ve YA'KÛB, İmîl Bedî' (1987), *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî'l-Luğa ve'l-Edeb*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut.

BAALBAKÎ, Ramzi Münir (1990), *Dictionary of Linguistic Terms English – Arabic*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut.

BOZ, Erdoğan (2006), *Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu*, Türkçenin Çağdaş Sorunları, Gazi Kitabevi, Ankara.

DURMUŞ, İsmail (), Kürâunneml, DİA.

EBU'L-AZM, Abdulğani (), *Mu'cemu'l-Ğaniyyi'z-Zâhir*,

EL-AKTAŞ, Sâlim Halîl Abdu'l-Hâdî (2007), *Cuhûdu Ahmet Muhtar Ömer el-Luğaviyye*, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Kulliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Ürdün.

EL-AŞKAR, Muhammed Süleyman (1995), *Mu'cemu Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.

- EL-FÂRÂBÎ (1975), *Divanu'l Edeb*, tahk. Ahmet Muhtar Ömer, Müessesetu Dari's-Şa'b, Kahire.
- EL-ĞAZZÂVÎ, Tâmir Sa'd (2015), *Cuhûdu'd-Duktûr Ahmet Muhtar Ömer el-Mu'cemiyye*, Âlemu'l-Kutub, Kâhire.
- EL-LEHHÂM, Abdurraûf (1988), *Teysîru Talîmi'n-Nahv fi'l-Karni'l-İşrîn*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi, Ammân.
- ER-RÛMÎ, Nûriye v.dğr. (2008), *Fakîdu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Câmiatu'l-Kuveyt, Kulliyyetu'l-Âdâb, Kuveyt.
- ES SERÎ', Abdülazîz, v.dğr. (2004), *Âşîku'l-Luğati'l-'Arabiyyeti*, Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'rî, Kuveyt.
- ES-SUHEYMÂT, Yusuf Hüseyin (2004), *Hareketu Teysîri'n-Nahvi'l-'Arabî fi Cuhûdi'l-Bâhisîni'l-Mısriyyîn fi'l-Asri'l-Hadîs*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ürdün Üniversitesi, Ammân.
- EŞ-ŞATTÎ, Süleyman (2004), Ahmed Muhtâr Ömer Kelime an Racûlin Mütemmeyyiz, *Âşîku'Luğati'l-'Arabiyyeti*, Müessesetu Câizeti Abdilazîz Suûd el-Bâbtîn li'l-İbdâi's-Şi'riyyi, Kuveyt.
- HALÎFE, Abdülkerim (1986), *Teysîrü'l-'Arabiyye beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Mecmeü'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Ürdünî, Ammân.
- İMER, Kâmile, Ahmet KOCAMAN, A. Sumru ÖZSOY (2013), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- KÂMİL, Vefâ (2008), *Mu'cemu't-Teâbîri'l-Istalâhiyye*, Câmiatu'l-Kâhire, Kahire.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal (1995), *Farabî, İshak b. İbrahim*, DİA, XII, İstanbul.
- KILIÇ, Hulusi, Cevherî (1993), *İsmâil b. Hammâd*, DİA, VII, İstanbul.
- KIŞLÎ, Hikmet (1982), *el-Mu'cemu'l-'Arabî fi Lübnân*, Dâru İbn Haldûn, Beyrut.
- KİKANO, Antoun Bechara (2002), *Mu'cemu't-Teâbîr*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut.
- MESÛD, Cubrân (1978), *er-Râid*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.
- MUSTAFA, İbrahim v.dğr. (1989), *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (2000), *el-Meknezu'l-Kebîr Mu'cemun Şâmilun li'l-Mecâlât ve'l-Müterâdifât ve'l-Mütedâddât*, Sutûr, Riyâd.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1989), *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Esâsî, el-Munazzamatu'l-'Arabiyyet li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm*.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (2002), *el-Mu'cemu'l-Mevsûi li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kırââtih*, Şirketu Sutûr, Riyad.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1988), *el-Münecced fi'l-Luğa li Kurâ'*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1996), *en-Nahvu'l-Esâsî*, Kuveyt, 1984; Dâru'l-Fikr, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1998), *en-Nemûzecu't-Tedribî li Mucemi'l-Bâbtîn li'ş-Şuarâi'l-'Arabî fi'l-Asri'l-Hadîs*, -editörlük ve ortak telif-, Riyad.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1996), *et-Tedribâtu'l-Luğaviyye ve'l-Kavâidu'n-Nahviyye*, Kuveyt.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1998), Kuveyt, *Mu'cemu'l-Kırâati'l-Kur'âniyye*, Câmiatu'l-Kuveyt, 1982-1985, 1988; Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1993), *Luğatu'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-Kuveyt li't-Tekaddumi'l-İlmî, Kuveyt.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1992), *Medhalu Kâmûsi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, -editörlük ve ortak telif-, Müessesetu'l-Kuveyt li't-Tekaddumi'l-İlmî, Kuveyt.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (2008), *Mu'cemu's-Savâbi'l-Luğavî, Delîlu'l-Musakkafî'l-'Arabî*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (2008), *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1995), *Mu'cemu'ş-Şuarâi'l-Arabi'l-Muâsırîn*, -editörlük ve ortak telif-, Müessesetu Abdi'l-Azîz Suûd el-Bâbtîn, Riyâd.
- ÖMER, Ahmet Muhtar v.dğr. (1998), *Tâcu'l-Arûs li'z-Zebîdî*, -30. cilt tahkik incelemesi-, Kuveyt.

- ÖMER, Ahmet Muhtar (2006), *Ahtâu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muâsıra İnde'l-Küttâb ve'l-İzâyyîn*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2006), *Dirâsât Luğaviyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Kirââtih*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2006), *Dirâsetu's-Savti'l-Luğavî*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1974-1979), *Dîvânu'l-Edeb li'l-Fârâbî*, -tahkik ve inceleme-, Mecmeu'l-Luğati'l-'Arabiyye, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1998), *el-'Arabiyyetu's-Sahîha*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2010), *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Arab*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1972), *el-Bahsu'l-Luğavî İnde'l-Hunûd*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2003), *el-İştirâk ve't-Tedâdd fî'l-Kur'âni'l Kerîm*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1996), *el-Luğa ve'htilâfi'l-Cinseyn*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2009), *el-Luğa ve'l-Levn*, Kuveyt Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1982; Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1992), *el-Muvaddah fî't-Tecvîd li Abdi'l-Vahhâbi'l-Kurtubî*, -tahkik incelemesi-.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1971), *en-Neşâtu's-Sekâfi fî Lîbyâ mine'l-Fethi'l-İslâmî Hattâ Bidâyeti Asrı't-Türkî*, Menşûrâtü'l-Câmiati'l-Lîbiyye, Tıرابلس.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2002), *Ene ve'l-Luğa ve'l-Mecma'*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1997), *Esmâullâhi'l-Husnâ Dirâse fî'l-Binye ve'd-Delâle*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (2009), *İlmu'd-Delâle*, Âlemu'l-Kütüb, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1995), *Meâcimu'l-Ebniye fî'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, Kahire.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (1968), *Medhal ilâ İlmi'l-Luğa*, Matbaatu Külliyyeti't-Ticâra bi'l-Kâhire, Kahire.

ÖMER, Ahmet Muhtar (1974), *Min Kadâya 'l-Luġa ve 'n-Nahv*, Kahire Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire,.

ÖMER, Ahmet Muhtar (2009), *Sinâatu 'l-Mucemi 'l-Hadîs*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, Kahire.

ÖMER, Ahmet Muhtar (1992), *Târîhu 'l-luġati 'l- 'Arabiyye fî Mısır ve 'l-Maġribi 'l-Ednâ*, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, Kahire.

ÖMER, Ahmet Muhtar (1970), *Târîhu 'l-luġati 'l- 'Arabiyye fî Mısır*, el-Heyetu'l-Âmme li't-Te'lîf ve 'n-Neşr, Kahire.

PEİ, Mario (1983), *Ususu ilmi 'l-Luġa*, çev. Ahmet Muhtar Ömer, Âlemu'l-Kutub bi'l-Kâhire, Kahire.

UYSAL, Halil (1996), *Deyimler Sözlüğü*, Uysal Kitabevi, Konya.

VEHBE, Mecdî ve EL-MÜHENDİS, Kâmil (1984), *Mu'cemu 'l-Mustalahâti 'l- 'Arabiyye fî 'l-Luġati ve 'l-Edeb*, Mektebetu Lübnân, Beyrut.

Sürelî Yayınlar

Kocaman, Ahmet, *Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük*, Kebikeç, s. 6, ss. 112,113.

Subaşı, Derya Adalar (2011), “*Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları ve El-Mu‘Cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esâî Adlı Sözlüğün Eleştirisi*” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 4, Yaz, ss. 237-250

Diğer Yayınlar

İbnu's-Sankîî, Muhammed, *Muntedâ Terâcimi Ehli'l-İlmi'l-Muâsırîn*, Multekâ Ehli'l-Hadîs, www.ahlalhdeeth.com. (09.11.2015)

Nesîra, Hânî, www.islamonline.net. (09.11.2015).

ÖZGEÇMİŞ

Halil Uysal, Konya’da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini burada tamamladı. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini Bitirdi. Cumhuriyet Üniversitesinde “Kur’ân Semantiği Bağlamında Sentaks Farklılıklarının Anlama Etkisi” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Halen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı olarak görev yapmaktadır.

